

Univerzita Karlova v Praze – Pedagogická fakulta

Katedra českého jazyka

RIGORÓZNÍ PRÁCE

**Vybraná předložková skupina jako polyfunční
prostředek vyjádření syntaktických funkcí a
sémantických významů**

(předložka *za* s akuzativem substantiv)

Autorka rigorózní práce:

Mgr. Klára Chvátalová

Obor: Český jazyk

Adresa autorky: Přivory 237, 277 16 Všetaty

Měsíc a rok dokončení rigorózní práce: květen 2006

Děkuji mnohokrát vedoucí své diplomové práce prof. PhDr. Jarmile Panevové, DrSc. za cenné konzultace v průběhu psaní práce. Za podnětné rozhovory děkuji také RNDr. Markétě Lopatkové, Ph.D. Mgr. Jiřímu Mírovskému a Mgr. Petru Pajasovi děkuji za flexibilní a trpělivé rady při používání jejich softwaru. Vedoucí své diplomové práce a jejímu oponentu PhDr. Ladislavu Janovcovi, Ph.D. vděčím za posouzení práce a připomínky, které mě vedly při jejím přetváření v práci rigorózní. Především však děkuji svým rodičům, partnerovi a přátelům za veškerou podporu materiální, a hlavně psychickou.

Prohlašuji, že jsem rigorózní práci vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury. Souhlasím se zapůjčováním práce.

V Praze dne 29. 5. 2006

Obsah

Úvod.....	9
1 Motivace a dosavadní zpracování tématu	11
1.1 Motivace.....	11
1.2 Dosavadní zpracování tématu	13
2 Analýza v jednotlivých skladbách češtiny	15
2.1 Přísluvečné určení.....	16
2.1.1 Určení místa	18
Místní výraz odpovídá na otázku <i>kam</i> ?.....	18
2.1.2 Určení času	20
Časový výraz odpovídá na otázku <i>kdy</i> ?	20
Časový výraz odpovídá na otázku <i>za jak dlouho</i> ?	20
Časový výraz odpovídá na otázku <i>po jakou dobu</i> ?.....	22
Časový výraz odpovídá na otázku <i>jak často</i> ?	22
2.1.3 Určení míry	23
2.1.4 Určení prostředku	24
Určení prostředku - nástroje	24
Určení ceny	27
2.1.5 Určení příčinná	30
Určení příčiny (důvodu).....	30
Určení účelu	33
Určení podmínky	37
Určení přípustky	37
2.2 Jmenná část přísudku	38
2.3 Přívlástek neshodný	41
2.4 Předmět	43
2.5 Doplněk	47
Doplněk doplňující	47
Doplněk určující	51

3	Pražský závislostní korpus - zdroj dat.....	54
3.1	Funkční generativní popis.....	55
3.2	Morfologická rovina.....	57
3.3	Analytická rovina.....	59
3.4	Tektogramatická rovina.....	65
4	Soubor dat.....	70
4.1	Výběr dat.....	70
4.2	Třídění podle syntaktických funkcí.....	75
4.2.1	Použité technické nástroje a postupy.....	75
4.2.2	Hlediska uplatněná při třídění.....	81
5	Syntaktické funkce.....	82
5.1	Určení místa.....	82
5.2	Určení času.....	84
5.2.1	Časový výraz odpovídá na otázku <i>kdy, po uplynutí čeho?</i>	86
5.2.2	Časový výraz odpovídá na otázku <i>během jaké doby?</i>	86
5.2.3	Časový výraz odpovídá na otázku <i>jak často?</i>	87
5.3	Určení míry.....	88
5.4	Mediator.....	88
5.5	Určení protihodnoty – výrazy typicky spojené s přesunem peněz.....	89
5.6	Určení přípustky - ústupku.....	102
5.7	Určení příčiny.....	105
5.8	Určení účelu.....	106
5.9	Určení substituce.....	107
5.10	Určení reprezentace.....	108
5.11	Určení zřetele.....	109
5.12	Frazémy.....	110
5.13	Nepatří mezi příslovečná určení.....	111
5.13.1	Předmět.....	111
5.13.2	Frazémy.....	111
5.13.3	Za prvé, za druhé.....	112
5.13.4	Oddělený přívlastek.....	112

6	Kritéria pro určení syntaktické funkce	114
6.1	Komentář ke kritériím	114
6.1.1	Zdroje kritérií	114
	Forma	114
	Substituce	115
	Sémantika řídicího slova v předložkové frázi	115
	Vlastnosti řídicího slovesa	115
	Lexikální obsazení	116
6.1.2	Požadavky na kritéria	116
6.1.3	Modifikace kritérií	117
	Číslovky	117
	Zájmena	117
	Trpný rod a recipocita	117
	Řídící adjektivum	118
6.1.4	Hodnocení kritérií	118
6.2	Určení místa	120
6.3	Určení času	123
6.3.1	Časový výraz odpovídá na otázku <i>kdy, po uplynutí čeho?</i>	127
6.3.2	Časový výraz odpovídá na otázku <i>během jaké doby?</i>	132
6.3.3	Časový výraz odpovídá na otázku <i>jak často?</i>	139
6.4	Mediator	140
6.5	Určení protihodnoty – výrazy typicky spojené s přesunem peněz	142
6.6	Určení přípustky - ústupku	147
6.7	Určení příčiny	148
6.8	Určení účelu	154
6.9	Určení substituce	156
6.10	Určení reprezentace	159
6.11	Celkové hodnocení kritérií	163
	Závěr a další vývoj	167
	Seznam literatury	170
	Seznam pramenů	179
	Seznam speciálního softwaru	180

Seznam obrázků.....	181
Seznam tabulek.....	182
Seznam zkratek.....	185

Název: Vybraná předložková skupina jako polyfunkční prostředek vyjádření syntaktických funkcí a sémantických významů (předložka *za* s akuzativem substantiv); Praha; 185 stran.
Autorka: Mgr. Klára Chvátalová

Na příkladu předložkové skupiny tvořené předložkou *za* a substantivem v akuzativu se zabýváme otázkou adekvátního rozlišení adverbálních syntaktických funkcí vyjádřených morfologicky homonymní formou. Polyfunkčnost analyzované formy jsme demonstrovali nejprve na motivačních příkladech, posléze shrnutím jejích popisů v nejvýznamnějších syntaxích češtiny a dalších dílčích pracích. Zjistili jsme, že typologie relevantních druhů příslovečných určení je v mnoha místech rozkolísaná. Z analytické roviny Pražského závislostního korpusu jsme získali soubor dat, čítající 1591 výskytů zvolené formy. Pro podrobnou analýzu jsme použili 548 výskytů. Svá pozorování jsme konfrontovali s poznatky shromážděnými z odborné literatury. Výsledně jsme popsali celkem jedenáct významových druhů příslovečného určení, které forma *za* + 4 vyjadřuje. Co nejpřesnějším vymezením jsme se snažili odstranit dosavadní nejednotnost v typologii. V některých případech navrhuje oddělení nového druhu příslovečného určení – určení reprezentace, určení protihodnoty – nebo nového významového podtypu – určené ústupku. V případě příslovečného určení času navrhuje upravit rozdělení do podtypů. Pro všechny popsané druhy a podtypy příslovečného určení, s výjimkou určení míry a zřetele, zastoupenými v našem souboru dat malým množstvím výskytů, jsme formulovali automatická, poloautomatická a manuální kritéria vedoucí k adekvátnímu určení adverbální syntaktické funkce. Jejich aplikací bylo správně určeno 91,61 % výskytů dané formy v analyzovaném souboru, čítajícím celkem 548 výskytů, a 86,33 % z celkem 534 výskytů v testovacím souboru.

Klíčová slova: předložkové skupiny, předložky, příslovečné určení, adverbíale, Pražský závislostní korpus, syntax, sémantika

Title: Selected prepositional group as polyfunctional means of expressing syntactical functions and semantic meanings (Czech preposition *za* with substantive in accusative form); Prague; 185 pages.

Author: Mgr. Klára Chvátalová

We selected a prepositional group consisting of the preposition *za* and of a substantive in an accusative form as an example to deal with the task of distinguishing between different adverbial syntactical functions expressed by a morphologically homonymous form. First, we demonstrated the multifunctionality of the analysed form on some motivation examples and summed up the description of the form in the most substantial syntaxes of Czech language and in other related works. We realised that the typology of relevant adverbials is inconsistent in many points. Secondly, we acquired a data set of 1591 occurrences of the selected form from the Prague Dependency Treebank and we used 548 of them for our detailed analysis. We compared our observations with the information collected from the related works and we described eleven adverbial types with different meanings presented by the form *za* + accusative. Providing as accurate definitions as possible, we made an effort to eliminate existing inconsistency in the adverbial typology. We suggested establishing new adverbial types in some cases – adverbial of representation, adverbial of countervalue – or to separate a new subtype – adverbial of compromise. We also suggested some modifications of the temporal adverbial subtypes system. Finally, we formulated automatic, semi-automatic and manual criteria for recognition of all the described adverbial types and subtypes excluding the adverbial of extent and the adverbial of regard represented in our data set only by a small amount of occurrences. Applying the criteria, we were able to recognise the correct adverbial type for 91,61% of 548 occurrences in total in the analysed data set and for 86,33% of 534 occurrences in total in our training data set.

Keywords: prepositional group, preposition, adverbials, Prague Dependency Treebank, syntax, semantics

Úvod

Jednou z otázek, s nimiž se setkáváme při snaze o automatické zpracování přirozeného jazyka, je rozlišení syntaktických funkcí formálně homonymních předložkových skupin. V této práci ukážeme některé možnosti jejího řešení na příkladu polyfunkční předložkové skupiny tvořené předložkou *za* a substantivem v akuzativu. Hlavním cílem je umožnit adekvátní určení syntaktické funkce výskytů této předložkové skupiny v - převážně nevalenčních - adverbálních pozicích.

Práce vzniká v těsné spolupráci s Ústavem formální a aplikované lingvistiky Matematicko-fyzikální fakulty Univerzity Karlovy a na materiálech zde vytvářeného Pražského závislostního korpusu, k jehož dalšímu zdokonalení by měla dílčím způsobem přispět. Vhodné vymezení adverbálních typů a formulace kritérií pro jejich rozlišení však není přínosem jen pro tento účel, ale má význam pro přesnější pochopení a popis syntaxe češtiny. Tímto způsobem je přínosem také pro výuku a didaktiku českého jazyka, v níž má syntax tradičně své místo. Z tohoto důvodu nebudeme také pracovat s terminologií specifickou pro Pražský závislostní korpus, ale budeme vycházet z termínů tradiční školské syntaxe.

Text členíme do šesti kapitol. V úvodní kapitole ukážeme syntaktickou polyfunkčnost vybrané předložkové skupiny na několika motivačních příkladech a shrneme dosavadní zpracování tématu v literatuře. Typologie příslovečných určení se v rámci české syntaxe u jednotlivých autorů někdy i značně liší. V druhé kapitole proto shrneme a porovnáme různé přístupy. To nám umožní vymezit syntaktické funkce, o nichž panuje širší shoda, a všimnout si problematických míst. Třetí kapitola přináší základní seznámení s teorií Funkčního generativního popisu a se z ní vycházejícím Pražským závislostním korpusem. Ve dvou následujících kapitolách práce analyzujeme soubor výskytů dané předložkové skupiny shromážděný pomocí Pražského závislostního korpusu a utřídíme jej do syntakticky a významově homogenních skupin. Na základě toho se budeme moci přiklonit k některému z existujících řešení typologie příslovečných určení či k jejich kombinaci, nebo navrhnout vymezení jiných specifických adverbálních typů a podtypů. Pro každý z nich, opět na základě bohatého souboru příkladů, v poslední kapitole

formulujeme a otestujeme automatická, poloautomatická či manuální kritéria umožňující adekvátní určení syntaktické funkce předložkové skupiny z kontextu věty.

Původně diplomová práce byla dále propracována v rámci práce rigorózní. V reakci na posudky oponenta a vedoucí práce byla některá místa podrobněji popsána nebo doplněna – ve druhé kapitole se to týká podkapitoly Určení míry a Jmenná část přísudku; v páté kapitole podkapitoly Určení času, Určení zřetele a Za prvé, za druhé; v šesté kapitole byla doplněna část Požadavky na kritéria apod. Dílčí změny byly přijaty v přístupu k příslovečnému určení času a určování jeho typů, což vedlo k přepracování podkapitol Určení času v páté a šesté kapitole. Díky širšímu využití počítačového programu Microsoft Excel 2000 se podařilo revidovat a zpřesnit veškeré výsledky evaluace kritérií, získané původně převážně manuálně, a doplnit hodnocení kritérií podle stupně automatickosti. Vedle původního celkového hodnocení kritérií, které nepočítalo s druhy příslovečného určení, pro něž nebylo možno formulovat žádná kritéria, jsme doplnili také celkové hodnocení, které je zahrnuje. Méně významné změny a doplnění byly provedeny i na dalších místech.

1 Motivace a dosavadní zpracování tématu

1.1 Motivace

Předložka *za* vyniká mezi ostatními rozmanitostí svého užití. Jako jediná se poji hned se třemi pádovými formami: genitivem, akuzativem a instrumentálem. Každá z těchto tří předložkových skupin má řadu významů. Zde se budeme zabývat spojením předložky *za* s akuzativem (dále vždy *za* + 4), jímž je v různých kontextech běžně vyjadřována široká škála syntaktických funkcí a sémantických významů. Vedle jmenné části přísudku, neshodného přívlastku, předmětu či doplňku, které v této práci ponecháme stranou, je prostředkem vyjádření významově rozrůzněných druhů příslovečných určení. Uvedme si je několika vybranými příklady, na nichž zároveň demonstrováme problematická místa v typologii příslovečných určení, která bude nutno řešit:

- (1.1) *Postavil se za strom.* (Příruční, 2003, 442)
- (1.2) *Za chvíli se ozval znovu.* (Mluvnice 3, 1987, 94)
- (1.3) *Dědeček byl za své udatné činy pochválen.* (Mluvnice 3, 1987, 101)
- (1.4) *Bojovali za odvrácení jaderné války.* (Grepl – Karlík, 1986, 303)
- (1.5) *Za úklid knihovny jste mi darovala Mykologii od Velenovského.* (Lopatková – Panevová, 2004)
- (1.6) *Daruji klavír za odvoz.* (Lopatková – Panevová, 2004)
- (1.6a) *Za odvezení jste mi darovala klavír.*
- (1.7) *...skladatel je věnoval při svém útěku za španělské vízum.* (Lopatková – Panevová, 2004)
- (1.7a) *Daruji za španělské vízum.*
- (1.8) *Miroslav Hořava hraje za New York Rangers již třetí sezónu.* (ČNK, zkráceno)

U příkladu (1.1) není sporu o tom, že se jedná o příslovečné určení místa. Také příklad (1.2) bude podle všech syntaxí češtiny jednoznačně zařazen, a sice k příslovečnému určení času. U příkladů (1.3) a (1.4) se názory rozcházejí ohledně toho, zda se skutečně

jedná o příslovečné určení příčiny (např. Mluvnice 3, 1987, 101), resp. účelu (např. Grepl – Karlík, 1986, 303), nebo zda se u těchto sloves již jedná o vazbu předmětovou - u příkladu (1.3) tak soudí např. Machová (1972, 47), u příkladu (1.4) Trávníček (1949, 687), Kopečný (1962, 225), Šmilauer (1969, 237) či Machová (1972, 36n., 78). Příklady (1.5), (1.6) a (1.7) bychom intuitivně považovali za reprezentanty jediné funkce formy *za + 4*, jak to ještě zvýrazňují pozměněné příklady (1.6a) a (1.7a). Obvykle jsou však hodnoceny jako příslovečné určení příčiny (1.5), podmínky (1.6) či účelu (1.7). Příklad (1.8) dokumentuje další běžné užití formy *za + 4*, jehož popis a zařazení v rámci typologie příslovečných určení jsme však v odborné literatuře nikde nenalezli.

K automatickému určení syntaktických funkcí slouží údaje zaznamenané ve valenčním slovníku. V něm jsou pro jednotlivá slovesa zaznamenány možné morfologické formy jednotlivých členů valenčního rámce. Taková možnost však neexistuje pro určení členů v nevalenčních pozicích, tedy pro většinu příslovečných určení. V předchozích příkladech jsme přitom ukázali, že množství různých významů, které může jediná morfologická forma v pozici příslovečného určení mít, je značné.

Lidský adresát je obvykle schopen význam bez obtíží rozlišit na základě širšího kontextu nebo mimojazykových znalostí o světě. Pro automatické či poloautomatické rozlišení, nebo alespoň pro snazší a jednoznačnější rozlišení manuální je nezbytné stanovit kritéria založená pouze na kontextu dané věty. Na tomto místě uvedeme pro ukázkou příklad jednoduchého, ale velmi spolehlivého kritéria pro učení příslovečného určení času: „Řídícím slovem v předložkové frázi je substantivum náležející do sémantické třídy substantivum času, označuje jednotku měření času.“ S jeho pomocí snadno a správně určíme syntaktickou funkci formy *za + 4* ve všech následujících příkladech:

(1.13) *Soudní jednání mělo být za čtrnáct dnů.* (ČNK, zkráceno)

(1.14) *Vítězslav deset ran ze své kulovnice vypálil za necelých osm minut.* (ČNK)

(1.15) *Když se alespoň třikrát za den s někým nepohádala, musela být vážně nemocná.* (ČNK, zkráceno)

(1.16) *Dnes je 150 miliónů celkový přírůstek lidstva za dva roky.* (ČNK)

Předložková skupina *za + 4* není rozhodně jedinou mnohovýznamovou formou, její analýza může posloužit jako vzor a inspirace pro analýzu dalších předložkových i

nepředložkových pádových forem uplatňujících se ve funkci různých druhů příslovečného určení.

1.2 Dosavadní zpracování tématu

Syntakticko-sémantický význam předložkových skupin je v bohemistické literatuře popisován v souvislosti s výkladem významu jednotlivých pádů, předložkových i prostých. Častým východiskem je srovnání s významy předložek v jiných, slovanských či široce užívaných světových jazycích, které je přínosem také pro výuku jazyků a překlad např. ruština – Žaža (1996), Ruferová (1996), Ruferová (2003); angličtina – Malinovský (1997); francouzština – Svobodová (1999); němčina – Bednarský (1995), Bednarský (2002). Přehled jednotlivých přístupů podává Bémová et al. (1989), resp. Sgall et al. (1996) a rozlišuje dvě hlavní, avšak vzájemně provázaná pojetí. První staví v návaznosti na Jakobsona (1936) systém pádových významů na binárních opozicích, resp. na přítomnosti či nepřítomnosti určitého znaku. Mezi pokračovatele tohoto přístupu řadí Schoonevelde (1978, 1986), částečně Komárka (1982), Běličovou (1984, 1985) a sem bychom zařadili také přístup Čermákův (1996). Druhé pojetí podle Bémové et al. (1989) a Sgalla et al. (1996) spojuje významy pádů těsněji s jejich syntaktickými, resp. větněčlenskými funkcemi, navazuje na Kuryłowicze (1949) a je uplatňováno a rozpracovááno v teorii Funkčního generativního popisu (dále FGP). Ze vztahu k syntaktickým funkcím vychází v rozlišování pádů syntaktických (gramatických) a sémantických (konkrétních, adverbialních). Komplexní popis pádového systému v tomto pojetí podává právě Bémová et al. (1989) či Sgall et al. (1996).

Z hlediska stratifikačního přístupu k jazykovému systému, jak jej uplatňuje FGP, představuje vztah morfologické formy, v našem případě předložkového pádu, a syntaktické funkce vztah formy na nižší, morfemátické rovině a funkce na rovině vyšší, v tomto případě syntaktické (Panevová, 1980). Výběrem správné z několika teoreticky možných forem pro jedinou funkci se zabývala Machová (1972). Pro příslovečné určení příčiny stanovila pravidla založená na výsledcích distribuční analýzy a doplněná informací o sémantice řídicího slovesa a řídicího slova v předložkové frázi. Její rozbor zahrnuje také formu *za* + 4 ve významu příčiny. Formu instrumentálu z hlediska možných funkcí analyzovala Panevová (1996). Všimla si některých společných kontextových znaků charakteristických pro její adverbialní významy, jako jsou sémantické rysy řídicího

slovesa, význam řídicího substantiva v předložkové frázi, lexikální charakteristiky či nahraditelnost jinou předložkovou formou či příslovcem.

V 70. letech probíhal na Matematicko-fyzikální fakultě Univerzity Karlovy pod vedením Petra Sgalla výzkum směřující k automatizaci syntaktického rozboru. Pro základní předložkové pádové formy v něm byly formulovány algoritmy umožňující na základě kontextu (především opět příslušnosti řídicího slovesa a řídicího slova v předložkové frázi k sémantickým třídám) určení některých druhů příslovečných určení. V případě formy *za* + 4 byla stanovena kritéria pro typické případy příslovečného určení místa, času, zastoupení a prostředku. Výsledky nebyly publikovány. (Sgall et al., 197..)

V souvislosti s uvedeným výzkumem byly formulovány syntaktické třídy substantiv, jejichž popis uveřejnila Buráňová (1980). Jejich vztah k významovým druhům příslovečného určení ukázala na příkladu předložkových skupin *na* + 4 a *na* + 6 Lopatková (2003).

Zpracovávaného tématu se týká také literatura věnovaná typologii příslovečných určení, vymezení jednotlivých druhů a odlišení od jiných větných členů. Tou se podrobně zabýváme v další kapitole.

2 Analýza v jednotlivých skladbách češtiny

Tato kapitola shrnuje vymezení syntaktických funkcí vyjadřovaných formou *za + 4* v pojetí různých autorů. Vycházeli jsme ze stěžejních zpracování české syntaxe 2. poloviny 20. století a současnosti: TRÁVNÍČEK, F. *Mluvnice spisovné češtiny. Část II. Skladba*. 1. vydání. Praha: Melantrich, 1949; KOPEČNÝ, F. *Základy české skladby*. 2., přepracované vydání. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1962; ŠMILAUER, V. *Novočeská skladba*. 3. vydání. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1969; BAUER, J. – GREPL, M. *Skladba spisovné češtiny*. 3. vydání. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1980; GREPL, M. – KARLÍK, P. *Skladba spisovné češtiny*. 1. vydání. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1986; DANEŠ, F. – HLAVSA, Z. – GREPL, M. et al. *Mluvnice češtiny (3). Skladba*. 1. vydání. Praha: Academia, 1987; GREPL, M. – KARLÍK, P. *Skladba češtiny*. Vydání neuvedeno. Olomouc: Votobia, 1998; KARLÍK, P. – NEKULA, M. – RUSÍNOVÁ, Z. (eds.) *Příruční mluvnice češtiny*. 2., opravené vydání. Praha: NLN, s. r. o., Nakladatelství Lidové noviny, 2003.¹ Hlavní pozornost věnujeme adverbialním určením, jejichž analýza je hlavním cílem práce. Pro úplnost shrneme i možnosti výskytu *za + 4* v jiných syntaktických funkcích.

Typologie větných členů se napříč zpracovávanými skladbami různou měrou liší. Přes rozdíly v užívané terminologii se v rozdělení výrazů s formou *za + 4* do skupin s různou syntaktickou funkcí relativně shodují. V některých pojetích je členění těchto skupin podrobnější než v jiných, v různých syntaxích se může lišit jejich zařazení do větněčlenského systému. Uváděné příklady užití jsou však vodítkem, které naznačuje, že pod různými názvy a v různých koncepcích se jedná stále o více méně obdobné skupiny jazykových výrazů. Považujeme proto za účelné členit následující text podle těchto skupin. V jednotlivých podkapitolách se budeme zabývat jejich pojetím v rámci jednotlivých skladeb. Zároveň shrneme charakteristické vlastnosti, které skladby popisují. Protože formulace přesných kritérií pro vymezení jednotlivých skupin je až konečným úkolem, k němuž má tato práce dospět, zůstává zatím dělení do skupin spíše intuitivní. Z možných

¹ Autorem kapitoly Věta, která zahrnuje také výklad o větných členech, a je tak pro nás nejdůležitější, je v Příruční (2003) P. Karlík, na tuto mluvnici budeme proto odkazovat pouze v případě, že přináší poznatky neobsažené v Grepl – Karlík (1998).

pojetí se obvykle přikláníme spíše k detailnějším z uváděných členění. Tím se chceme vyhnout příliš komplikovanému popisu hodnocení obecněji pojaté skupiny v různých skladbách.

K vytvoření základní představy o tom, o jakou skupinu se jedná, slouží reprezentativní příklad(y) uvedené v záhlaví každé podkapitoly. Při relativně vysokém počtu skupin by bylo nepřehledné zabývat se jednou skupinou po druhé a členění textu dále nehierarchizovat. Vedle reprezentativních příkladů se proto každou skupinu snažíme pojmenovat také druhem určení, který je pro daný typ nejtradičnější, nejčastěji užívaný. Podle obdobných kritérií (tradice, častost) pak skupiny sdružujeme do větších celků, např. určení času, příčiny.

2.1 Přísluvečné určení

Pojetí přísluvečného určení a jeho druhů se u jednotlivých autorů liší. Společným základem je jeho vymezení jako větného členu, který tvarově neřízenou formou vyjadřuje „rozmanité okolnosti a vztahy“ (Trávníček, 1949, 169), blíže určující rozvíjenou část věty. Obsahem bližšího určení může být buď vnitřní charakteristika rozvíjeného děje nebo obsahu, nebo popis vnějších okolností a souvislostí, v nichž se nachází. Přísluvečná určení prvního druhu jsou v návaznosti na Kopečného (1962, 229; též Mluvnice 3, 1987, 115) nazývána inherentní a považují se za ně určení způsobu. Určení vnějších okolností označuje Kopečný (1962, 229n.) jako relační „doplnění“. Z nich se v nejtěsnějším vztahu k rozvíjené části věty nacházejí určení příčinná. Volnější vztah je podle Kopečného (1962) vlastní určení místa, původu a původce. Nejvzdálenější okolnosti popisují v jeho pojetí určení průvodních okolností, zřetele a zejména určení času.

Všeobecně (Kopečný, 1962; Bauer – Grepl, 1980; Grepl – Karlík, 1986) je uváděna závislost přísluvečného určení na slovesech nebo adjektivech v jakékoli větně členské platnosti, některé skladby (Šmilauer, 1969, 254; Mluvnice 3, 1987, 75; Příruční, 2003, 436) doplňují jako méně často rozvíjený slovní druh také adverbia. Širší škálu připouští Trávníček (1949, 169), podle nějž „... je to bližší určení kterékoli části věty, ať je vyjádřena slovem nebo výrazem co do slovního druhu jakýmkoli... Přísluvečné určení při jméně, podstatném i přídavném, má povahu přívlastku.“

Jako kritérium pro odlišení přísluvečného určení od předmětu je tradičně užívána možnost zeptat se na daný člen tázacím zájmeným příslovcem (*kdy, kam, kde, jak, ...*)

nebo výrazem obdobným. Člen, který je smysluplnou odpovědí na takovou otázku, hodnotíme jako příslovečné určení. Oproti tomu pádovými otázkami se lze zeptat jak na předmět, tak na příslovečné určení. (Grepl – Karlík, 1998, 258; Příruční, 2003, 436)

Šmilauer (1969, 257) rozlišuje příslovečná určení určující (*později se usadil v Čechách; nadával hrubě*) a doplňující, tj. nutná (*usadili se v Čechách, choval se hrubě*). Případů, kdy je vyjádření příslovečného určení nutné pro smysluplnost a gramatičnost věty si podrobněji všímá valenční syntax a rozlišuje:

- a) Príslovečná určení v „pravovalenční syntaktické pozici přísudkového výrazu s pevně nefixovanou formou“ (Příruční, 2003, 436) – komplement adverbialní (Mluvnice 3, 1987, 58n.; Grepl – Karlík, 1998, 252n.). Jsou vyjádřením participantů (Mluvnice 3, 1987, 29n.), resp. aktantů (Grepl – Karlík, 1998, 29n.), tedy nutných účastníků mikrosituace popisované přísudkovým výrazem. Jako taková jsou konstitutivními (základovými) členy větné struktury. Příslušnost příslovečného určení do valenčního rámce daného přísudkového výrazu lze zjistit použitím tzv. dialogového testu (Panevová, 1974-1975).
- b) Príslovečná určení „jako označení nevalenčního, tj. fakultativního doplnění, vyjadřujícího nejrůznější okolnosti, za nichž platí slovesem, adjektivem nebo adverbium vyjádřený obsah“ (Příruční, 2003, 436n.) – příslovečné určení jako suplement (Mluvnice 3, 1987, 36n., 39n., 75); cirkumstantový adjunkt (Grepl – Karlík, 1998, 258).

Mluvnice 3 (1987, 58n.) a Grepl – Karlík (1998, 252-255) se valenčnímu příslovečnému určení podrobněji věnují a popisují, které druhy určení se ve valenční pozici objevují nejčastěji. Mezi nimi nacházíme i tyto druhy, které nabývají formy *za* + 4:

- určení místa (na otázku *kam?*) – je součástí valenčního rámce přísudkových výrazů, které jsou základem propozice s významem lokalizace v prostoru; význam je konkrétní (*zajít za roli*) nebo přeneseně abstraktní (*vníknout do soukromí*)
- určení času v širokém smyslu – méně časté než určení místa; vyžadují jej některé přísudkové výrazy s významem lokalizace v čase nebo s významem

časových vztahů, např. *stát se, dít se, konat se, probíhat* (Grepl – Karlík, 1986, 288, 291)

Valenční a nevalenční příslovečná učení se neliší formou užívaných jazykových výrazů. Jednoznačně nebyla odlišena ani okruhem možných sémantických významů, i když některé sémantické významy jsou spojeny s valenční pozicí častěji než jiné.² Vzhledem k tomu a vzhledem k tradici české lingvistiky se budeme také v této práci pod pojmem příslovečné určení zabývat oběma možnostmi.

Jazykové výrazy, jimiž může být příslovečné určení vyjádřeno, jsou souhrnně označovány jako výrazy adverbialní. Pro naše téma je důležité, že k frekventovaným formám patří také (Grepl – Karlík, 1998, 259n.):

- nominální fráze (skupina), jejíž základ tvoří substantivum s věcným významem;
- nominální fráze nahrazující příslovečnou větu, základem fráze v tomto případě může být jak substantivum s věcným významem, tak substantivum dějové nebo stavové.

Jako jediný z větných členů je příslovečné určení tradičně členěno na jednotlivé typy podle sémantického významu, přičemž za základní považujeme určení místa a času, spojitelná v podstatě s jakýmkoli přísudkovým výrazem, neboť jakákoli událost, která jím může být popisována, je vždy nějakým způsobem časoprostorově orientována. Různými přístupy k typologii příslovečných určení se budeme v potřebné míře zabývat dále, v souvislosti s možnými významy zkoumané předložkové skupiny *za* + 4.

2.1.1 Určení místa

Místní výraz odpovídá na otázku *kam*?

Sedl si za stůl

Skupina jazykových výrazů tohoto typu je jednoznačně a u všech autorů shodně hodnocena jako určení místa (popř. prostorové adverbialé – ADVLoc – Mluvnice 3, 1987, 77-87) odpovídající na otázku *kam*?. Určení místa patří spolu s určeními času k základním

² Srovnej Grepl – Karlík, 1998, 113-126.

druhům příslovečného určení a v hierarchii jsou vždy řazena na nejobecnější úroveň, pouze v některých případech jsou spojována do skupiny „určení časoprostorových“ (Kopečný, 1962, 250; Grepl – Karlík, 1998, 261).

Novější práce (Grepl – Karlík, 1986, 284-288; Mluvnice 3, 1987, 77-87; Grepl – Karlík, 1998, 261-266) neopírají podrobnější typologické členění v rámci určení místa jen o tázací zájmenná příslovce, ale provádějí je na základě sémantických charakteristik. Podle nich se *za* + 4 užívá k vyjádření určení místa, které je dynamické direktivní (směrové) a je okolností děje probíhajícího mimo rámec udaného místa (prostorového orientátoru – pojem Mluvnice 3, 1987, 79). Dalšími prostředky pro vyjádření tohoto základního významu jsou předložkové skupiny *nad* + 4, *pod* + 4, *před* + 4, *vedle* + 2, *naproti/proti* + 2, *za* + 7 a další, z nichž každá svou sémantikou základní význam konkretizuje: *lékař se sklonil nad nemocného*; *namaloval nad vchod dva andělíčky*; *kočka utekla pod postel* (Mluvnice 3, 1987, 83); *sedl si před stůl/vedle stolu*; *jel za babičkou*³ (Grepl – Karlík, 1998, 265). Vzhledem k osám trojrozměrného prostoru lokalizuje skupina *za* + 4 události spolu se skupinou *před* + 4 na ose „přímé“. Konkretizovaný význam popisuje Trávníček (1949, 685) jako „na onu/na druhou stranu něčeho, dozadu k někomu“.

Jako příklady užití jsou uváděna následující spojení:⁴ *jít za město*, *jet za moře*, *stoupnout si za koho/za strom*, *slunce zapadá za hory*, *vystrčit koho za dveře*, *schovat se za koho/zač*; *sednout si za stůl*; *zastrčit něco za klobouk/za ňadra* (Trávníček, 1949, 685)⁵; *stoupnout si za stůl* (Bauer – Grepl, 1980, 147); *zanesl to za chatu* (Grepl – Karlík, 1986, 288); *zajít za roh*; *rozšířili své panství za pravý břeh Labe* (Mluvnice 3, 1987, 58, 83); *postavil se za strom* (Příruční, 2003, 442).

³ Předložková skupina *za* + 7 je obvyklá spíše ve statickém významu příslovečného určení místa (*seděl za stolem*). Možnost jejího užití také ve významu dynamickém zde uvádíme podle Grepla – Karlíka (1998, 265). domníváme se však, že by bylo možno zvažovat, zda se již nejedná spíše o příslovečné určení účelu.

⁴ Šmilauerův (1969, 261) příklad - *chodili raději za školu než do školy* – a podobná sousloví hodnotíme jako analytický predikát, s ustáleným významem odlišným od původního.

⁵ Trávníčkovy příklady upravujeme podle současných pravidel pravopisu, tzn. odstraňujeme zastaralý infinitiv zakončený na *-ti*.

2.1.2 Určení času

Časový výraz odpovídá na otázku *kdy?*

Za rok se vrátím; za týden po Novém roce

První typ uplatnění předložkové skupiny *za* + 4 ve funkci určení času. V tomto případě odpovídá na otázky *kdy?*, konkrétněji *po uplynutí čeho?*. V podrobnější typologii je řazen jako určení temporálně orientující, tedy takové, které „vymezuje časový úsek, vzhledem k němuž platí predikovaný příznak“ (Grepl – Karlík, 1986, 288). Určení na otázku *po uplynutí čeho?* se konkrétně vztahuje k ději, který probíhá mimo rámec udaného časového bodu nebo úseku (časového orientátoru – pojem Mluvnice 3, 1987, 88), a to tak, že děj platí po platnosti časového orientátoru.

Základním výrazovým prostředkem pro vyjádření tohoto významu je skupina *po* + 6, užívaná jak se substantivy časového významu, tak u substantiv dějových, stavových a věcných, která jsou nominalizací nebo náhradou vedlejších časových vět: *po týdnu/za týden od nás odešel; po chvíli/za chvíli se ozval znovu; po jakýchsi zmatených formalitách došlo k boji; po sto krocích se Jesenius ohlédl; po kvapném odjezdu tety Kateřiny se lehčeji dýchalo; po škole jsme ho vzali mezi sebe; po Norimberku navštívili Augsburg* (Mluvnice 3, 1987, 93n.). Užití skupiny *za* + 4 je oproti tomu omezeno na výrazy označující časový úsek – např. *týden, rok* (Grepl – Karlík, 1986, 291; Grepl – Karlík, 1998, 271; Příruční, 2003, 447): *přijít/vrátit se za chvíli* (tj. *až uplyne chvíle*)/*za hodinu/za dva dni/za týden; přijet/vrátit se za měsíc/za rok; bude to za okamžik* (Trávníček, 1949, 685n.); *za čtrnáct dní budu chodit* (Šmilauer, 1969, 272); *za týden od nás odjede; za rok se vrátím* (Grepl – Karlík, 1986, 291); *za rok odejde do penze* (Mluvnice 3, 1987, 94).

Připojení předložkové skupiny *po* + 6 slouží výslovné specifikaci počátku daného časového úseku: *za* + 4 + *po* + 6 (Mluvnice 3, 1987, 94): *za měsíc po odchodu do penze* (Mluvnice 3, 1987, 94); *za týden po Novém roce* (Grepl – Karlík, 1998, 271).

Časový výraz odpovídá na otázku *za jak dlouho?*

Napsal to za týden ; za dobu svých studií

Tento typ je rovněž hodnocen jako druh příslovečného určení času, odpovídající tentokrát na otázku *za jak dlouho?*. Obvykle jde o jeden z druhů určení času řazený do skupiny určení temporálně limitujících, která „vymezují časový úsek, vzhledem k němuž

platí predikovaný příznak, ale zároveň delimitují dobu jeho trvání“ (Grepel – Karlík, 1986, 291). V poněkud odlišném pojetí časových určení uváděném Mluvnici 3 (1987, 95-97) je popsána stejná skupina jazykových výrazů se společnou schopností odpovídat na otázku *za jak dlouho?*. V rámci typologie je však zařazena mezi adverbialia durativní, tvořící jednu ze dvou podskupin adverbialii temporálně-quantitativních, která se v tomto pojetí vyčleňují jako samostatný druh příslovečného určení vedle vlastních určení časových.

Sémantický význam lze kromě otázky *za jak dlouho?* charakterizovat také jako *průběhem/během čeho?* (Trávníček, 1949, 686; Šmilauer, 1969, 272). Podle Mluvnice 3 (1987, 97) „vyjadřuje úsek, během něhož děj/stav dospívá k své hranici“. Proto také primárně vyjadřuje okolnost slovesa dokonavého: *napsal jsem knihu za měsíc*. Ve spojení se slovesem nedokonavým je výrazem opakované realizace děje, schopnosti apod.: *plaval stovku (za) minutu*.

Mluvnice 3 (1987, 95) si u některých určení primárně durativních všimá schopnosti odpovědět zároveň i na otázku *kdy?*. Jde o vyjádření durativního významu zahrnující výraz vyjadřující primárně temporální lokalizaci, např. název dne v týdnu, měsíce, ročního období apod. Informaci o délce trvání přináší přítomnost základní číslovky (*dvě soboty*) nebo výrazu vyjadřujícího úplnost (*celou sobotu*). Výrazy s formou *za* + 4 zde nejsou jako příklady přímo uvedeny, tuto vlastnost však mohou mít zřejmě také: *za leden stouply ceny benzínu na dvojnásobek*.

Adverbialní výraz s formou *za* + 4 je pro určení odpovídající na otázku *za jak dlouho?* základním vyjadřovacím prostředkem. Někdy může být nahrazen výrazem s formou *v* + 6, *přes* + 4, *během* + 2, *v průběhu* + 2, popř. *do* + 2: *za minutu/v minutě usnul; za sobotu/přes sobotu to vyperu* (Grepel – Karlík, 1998, 275); *během jednoho týdne rozkvetly jabloně; do rána to udělám; do čtrnácti dnů tě uzdraví* (Mluvnice 3, 1987, 97). Dalším výrazovým prostředkem je spojení s formou *za* + 4 ustrnulé do podoby nevlastní předložky *za dobu* + 2 nebo *za dobu* + vedlejší věta časová: *za dobu, kdy (co) jsem studoval v Řezně, jsem se naučil německy/za dobu svých studií v Řezně jsem se naučil německy*. (Grepel – Karlík, 1986, 291n.; Mluvnice 3, 1987, 97; Grepel – Karlík, 1998, 275; Příruční, 2003, 451)

Kromě již uvedených ilustrují užití následující příklady: *udělat něco za tři dni* (Trávníček, 1949, 686.); *za tu dobu velmi sešli* (Šmilauer, 1969, 272); *udělám to za minutu; zručná dělnice vyrobí za směnu až tisíc šoupátek* (Grepel – Karlík, 1986, 291);

nový vykladač vyloží *za hodinu* 200 tun zboží; *za ty deště* jsem přečetl několik knih (Mluvnice 3, 1987, 97).

Časový výraz odpovídá na otázku *po jakou dobu?*

Za celý den nepromluví

Některé skladby (Bauer – Grepl, 1980, 149; Grepl – Karlík, 1986, 292) uvádějí výrazy s formou *za* + 4 také jako jeden z prostředků vyjádření příslovečného určení času odpovídajícího na otázku *po jakou dobu?*, jehož základními prostředky jsou adverbialní výrazy s formou *celý* + 4 a *po celý* + 4: *celou noc/po celou noc jsem ani oka nezamhouřil* (Grepl – Karlík, 1998, 274). Forma *za* + 4 je popisována jako jejich možná alternace v záporných větách: *za celý den nepromluví ani slova; za celou válku nebyl vyšetřován*. Není zřejmé, zda se rozvíjí výrazem *celý* považuje za nutné.

Vzhledem k sémantice rozvíjí tento typ primárně slovesa nedokonavá oproti příslovečným určením na otázku *za jak dlouho?* vázaným primárně na slovesa dokonavá. Příklady uvedené u obou typů však ukazují, že nejde o jednoznačné pravidlo.

V novějším zpracování týchž autorů (Grepl – Karlík, 1998, 274n.) se užití *za* + 4 ve významu *po jakou dobu?* již neuvádí, i když tento druh příslovečného určení času je ponechán jako samostatný. Uvedená typická spojení nejsou ale ani jednoznačně přiřčena k žádnému jinému významu.

Časový výraz odpovídá na otázku *jak často?*

Jednou za tři léta

Určení typu *jednou/jedenkrát* + *za* + 4 je vlastně spojením výrazů odpovídajících významu *kolikrát* a *za jak dlouho*, celek však vyjadřuje význam *jak často*. Skupiny výrazů s tímto významem si všímají až novější skladby (Grepl – Karlík, 1986, 291; Mluvnice 3, 1987, 98n.; Grepl – Karlík, 1998, 275n.; Příruční, 2003, 451)⁶. Grepl – Karlík (1986, 291) ji považuje za speciální typ určení temporálně orientujícího (s významem *kdy?*). Pozdější skladby se však již shodují v její příslušnosti k určením temporálně limitujícím (temporálně-kvantitativním). V podrobnější typologii Mluvnice 3 (1987, 98n.) jde o jednu z významových skupin adverbialí frekventativních (ADVFreq), pro něž obecně platí, že

⁶ Trávníček (1949, 686) zaznamenává sice příklady tohoto spojení, zabývá se však jen částí s významem *za jak dlouho*, nikoli již jejím spojením s frekventativním výrazem.

signalizují neaktuálnost, opakovanost, uzuálnost apod. děje nebo stavu, k němuž se vztahují.

Zpracovávané skladby uvádějí tyto příklady užití: *dvakrát/třikrát... za hodinu/za den/za týden; jednou za rok* (Trávníček, 1949, 685n.); *panstvo přijíždělo jednou za tři léta* (Mluvnice 3, 1987, 99).

2.1.3 Určení míry

Určení míry „označuje kvantitu či intenzitu dějů..., vlastností... a ‚okolností‘ způsobové povahy. Ptáme se na ně otázkou typu *kolik?, jak mnoho?,* hovorově *jak moc?*“ (Grepl – Karlík, 1998, 279). Forma *za* + 4 se v této funkci objevuje okrajově. Ve zpracovávaných skladbách nacházíme pouze jednotlivé zmínky, týkající se různých typů výrazů. Mluvnice 3 (1987, 202) popisuje měrový význam také u členů, které hodnotí jako objekt a které jsou významově spojené s určením ceny: *koupit/prodat/najmout chatu za přijatelnou částku.*

Pracuje za tři

Bauer - Grepl (1980, 150) zaznamenávají jako příklad příslovečného určení míry s formou *za* + 4 spojení *pracuje za tři*. Grepl – Karlík (1998, 329) popisují měrový význam také u spojení *práce za tři*, kde se analyzovaná forma přesunula do funkce neshodného přívlastku. Domníváme se, že interpretaci ve významu míry odpovídá skutečnost, že se na větný člen lze smysluplně zeptat otázkou *jak mnoho?*, podporovaná také použitím základní číslovky.⁷

Uvedený příklad považujeme za reprezentanta frazeologických obrátů, jejichž původní význam, odpovídající jiné syntaktické funkci, se překryl ustálením přeneseného významu ve smyslu určení míry.

⁷ Možnost interpretace ve významu příslovečného určení vlastního způsobu navrhuje ve svém oponentském posudku PhDr. Ladislav Janovec, Ph.D. Jeho argumentace se nám však nezdá dostatečně přesvědčivá. Vzhledem k tomu, že pro vlastní hlubší posouzení nemáme pro tento typ příkladů k dispozici širší soubor výskytů, a vzhledem k tomu, že účelem této kapitoly je spíše sumarizace poznatků analyzovaných syntaxí a gramatik, přidržíme se v souladu s Bauerem – Greplem (1980, 150) a Greplem – Karlíkem (1998, 329) interpretace ve smyslu příslovečného určení míry.

Ani za mák

Šmilauer (1969, 289) uvádí jako příklad vyjádření „žádné míry“ spojení *ani za mák* (*ani za mák tomu nerozuměl*). Kopečný (1962, 234) mu však oponuje a toto vyjádření považuje za pouhý zdůrazněný zápor větný nebo členský. Obdobně podle Grepla – Karlíka (1998, 169) jde o výraz typu *ani trochu*, sloužící ke zdůraznění větného záporu „u dějů a stavů, které lze kvantifikovat ve smyslu „částečně“: *na tom není pravdy ani za mák*. Význam míry je tedy vlastní pouze části *za mák*, korespondující s příslovcem způsobu *trochu*, rovněž vyjadřujícím míru (Příruční, 2003, 338). Spojení má však idiomatický charakter a užívá se zřejmě pouze jako celek, tedy včetně výrazu *ani*, který mu dodává zmíněný celkový význam zdůraznění větného záporu.

Vyměnil jim marky za 18 Kč

Lopatková et al. (2002, 51) hodnotí jako určení míry vazbu *za + 4* ve spojení *vyměnil jim marky za 18 Kč*, kde u ní pociťuje význam *po 18 Kč*. Nepodává však žádný další komentář a neuvádí ani jiné příklady.

Běžel 10 metrů za vteřinu

Jako určení míry uvádějící intenzitu děje hodnotí Kopečný (1962, 232) výraz typu *běžel 10 metrů za vteřinu*. Jiné syntaxe se o tomto užívaném způsobu vyjádření rychlosti nezmiňují. V podstatě se jedná o jeden ustálený typ určení času odpovídajícího na otázku *za jak dlouho?* rozvíjející nedokonavá slovesa.

2.1.4 Určení prostředku

Určení prostředku - nástroje

Chytit/vést za ruku; zatahat za rukáv; viset za nohy

Určení syntaktické funkce tohoto typu užití formy *za + 4* se napříč studovanými skladbami liší. Převažuje však (Trávníček, 1949, 172, 686; Šmilauer, 1969, 300-303; Mluvnice 3, 1987, 60-65) jeho pojetí jako prostředku (prostředku činnosti – Mluvnice 3, 1987, 60-65), popř. konkrétněji nástroje (pomůcky - Šmilauer, 1969, 300-302). Význam tohoto určení shrnuje nejnvýstižněji zřejmě Šmilauer (1969, 300) jako „to, čím, skrze co, pomocí čeho se něco koná“. Některé ze zpracovávaných skladeb (Bauer - Grepl, 1980,

149-151; Grepl – Karlík, 1986, 296-298; Grepl – Karlík, 1998, 283-285; Příruční, 2003, 459-462) popisují sice skupinu takového významu, doklady užití však nenaznačují, že bychom do ní měli řadit také tento typ výrazů s formou *za + 4*.

Užití formy *za + 4* ve funkci prostředku je dokumentováno těmito příklady: *viset za nohu/za vlasy*; *vést koho za ruku*; *nést nádobu za obě ucha* (Trávníček, 1949, 166); *vedl pár volů za jho* (Šmilauer, 1969, 302); *táhli jsme ho za ruce i nohy* (Mluvnice 3, 1987, 63).

V rámci určení prostředku představuje forma *za + 4* okrajový prostředek vyjádření. Převažuje tzv. instrumentál nástrojový, z předložkových výrazů je časté *na + 6*, *do + 2*, *o + 4*: *krájet nožem*; *jet autem*; *mávat rukou*; *šít na šicím stroji*; *jezdit na kole*; *utírat ruce do ručníku*; *opírat se o hůl*; *brosit nůž o kámen* (Mluvnice 3, 1987, 62-63).

Napříč jednotlivými skladbami se liší vztah mezi určením prostředku a nástroje: V pojetí Šmilauera (1969, 300-303) a Mluvnice 3 (1987, 60-65) je určení nástroje, zahrnující tento typ užití formy *za + 4*, jednou z podskupin určení prostředku. Vedle něj se sem řadí také určení měřítka (Šmilauer, 1969, 302-303), resp. materiálu, prostředníka a prostředku v užším smyslu (Mluvnice 3, 1987, 60-65). Trávníček (1949, 166) popisuje prostředek a nástroj jako dvě odlišná určení, spojená do jednoho druhu příslovečného určení prostředku, nástroje a prostředníka.

V některých případech (Šmilauer, 1969, 300-303; Bauer-Grepl, 1980, 149-151; Grepl – Karlík, 1986, 296-298) je určení prostředku řazeno mezi určení způsobová, jiné skladby (Trávníček, 1949, 172; Grepl – Karlík, 1998, 283-285; Příruční, 2003, 459-462) je vyčleňují jako samostatný druh příslovečného určení. Mluvnice 3 (1987, 60-65) hodnotí určení prostředku činnosti, které zahrnuje i určení nástroje s možnou formou *za + 4*, jako samostatný druh větneho členu, stojící na pomezí mezi valenčním doplněním a nevalenčním rozvitím. Nenáleží zde tedy ani k valenčním adverbialním komplementům (vlastně příslovečným určením ve valenčních pozicích) ani k nevalenčním příslovečným určením.

Spojení, která považujeme za příklady užití stejného typu výrazu s formou *za + 4*, nacházíme i u popisů jiných syntaktických funkcí, než je prostředek – nástroj:

Následující příklady: *milenci jen za ruce se vedli*, *dlaně hnětli*; *chytit za ruku*; *lapit za rohy* označuje Šmilauer (1969, 277-280) za určení vlastního způsobu, „tj. kvality děje“. Podobně Mluvnice 3 (1987, 203) zmiňuje frazeologismy typu *bral/vzal to za správný konec* jako příklad uplatnění formy *za + 4* v pozici valenčního určení způsobu.

Kopečný (1962, 241) uvádí spojení *chytil ho za hlavu* jako příklad určení průvodních okolností, které je u něj jedním z druhů určení „způsobových“.

Vazby obdobné nebo i přímo shodné s těmi, které jsou uváděny jako příklady určení prostředku, se jindy objevují jako příklady vazeb předmětových: Trávníček (1949, 166, 687) rozděluje předmět do typů podle sémantického významu, ve formě *za + 4* se vyskytuje předmět dotykový, vyjadřující „dotyk, styk s někým nebo s něčím“: *vést za ruku/za krk; uchopit/vzít/držet koho za ruku/za krk/za nohu; vzít za kliku; tahat koho za vlasy; potáhl* (ve významu *zatahl*) *Pána Ježíše za rukáv*. Mluvnice 3 (1987, 207) zmiňuje příklad *tahat kluka za vlasy*, kde je výraz ve formě *za + 4* popsán jako „komplement typu předmětného“. Obdobně Grepl – Karlík (1998, 248) a Příruční (2003, 432) uvádějí vazbu *zatahat za něco* jako příklad předmětu v předložkovém pádu.

Tímto typem užití formy *za + 4* se zabývají také Lopatková - Panevová (v tisku) a Panevová (2003). Na základě sémantických vlastností jej odlišují od určení nástroje a vymezují samostatnou skupinu určení prostředníka (mediator)⁸. Uvádějí následující příklady: *otec přitáhl kluka levou rukou za ucho; když jsem odcházel, zatahal mě soused za rukáv; Jan přivedl psa za obojek*. A argumentují, že forma *za + 4* v těchto případech nereprezentuje typický nástroj užívaný konatelem děje, ale že jde obvykle o součást objektu dějem zasahovaného. Rozdíl ukazují na prvním z příkladů, kde je přítomný jak nástroj, tak prostředek. Ruka je zde nástrojem, kterým konatel děje (*otec*) zasahuje objekt (*kluka*), chlapcovo ucho je prostředkem zasažení. Analýzou sémantické a syntaktické distribuce této skupiny zjišťují, že jsou jí vlastní jak některé vlastnosti charakteristické pro vnitřní participanty (valenční pozice jiné než adverbialní), tak některé vlastnosti volných doplnění (valenční i nevalenční příslovečná určení),⁹ navrhují proto obdobně jako

⁸ Termín „určení prostředníka“ užívá v jiném významu Trávníček (1949, 172n.). Abychom předešli nedorozumění, přidržíme se v tomto významu označení určení mediatoru.

⁹ Vlastnosti kvazivalenčních doplnění - Lopatková et al. (2002, 45n.); Panevová (2003); Lopatková - Panevová (v tisku):

1. typické pro neadverbialní valenční pozice:
 - forma daná řídícím slovem
 - omezení na skupinu řídících slov (sloves, adjektiv, adverbii)
 - jen jedenkrát jako rozvití konkrétního slovesa, pokud nejde o apozici nebo koordinaci
2. typické pro příslovečná určení:
 - jsou sémanticky homogenní
 - jsou spíše fakultativní než obligatorní nebo potenciální
 - nepodléhají posouvání (shifting) v pojetí Tesnière (1959); viz i Panevová (1980)

Mluvnice 3 (1987, 60-65) považovat určení mediatoru za kvazivalenční, tedy stojící na pomezí mezi valenčním neadverbiálním a nevalenčním adverbiálním větným členem.¹⁰

Určení ceny

Koupil jsi za osm, prodal jsi za dva

Skupinu označovanou jako „určení ceny“ zmiňují pouze starší syntaxe (Trávníček, 1949, 171n., 174n., 686; Kopečný, 1962, 240n.; Šmilauer, 1969, 302). V žádné ze studovaných syntaxí se nejedná o samostatný druh příslovečného určení, ale jde o součást určení prostředku (Kopečný, 1962; Šmilauer, 1969) nebo podmínky (Trávníček, 1949). Uváděné příklady ukazují, že pojícím prvkem skupiny je význam spojený s cenou, penězi či platem: *koupit něco za 10 korun/za peníze/za potraviny*¹¹ (Trávníček, 1949, 171n., 174n., 686); *dostal to za 200 korun*; (Kopečný, 1962, 240n.); *koupil jsi za osm, prodal jsi za dva*; *za války dřela sedlákům na poli za mírku brambor* (Šmilauer, 1969, 302). Vedle těchto příkladů však jmenovaní autoři uvádějí i další, které předpokládanému společnému významu odpovídají jen částečně a nad jejichž označením jako určení ceny bychom váhali: *dostal ta jablka za hlídání* (Kopečný, 1962, 240n.); *je v lidské moci zřít se štěstí za cenu pravdy, která zabíjí?* (Šmilauer, 1969, 302). V ostatních zpracovávaných skladbách nacházíme příklady tohoto typu pouze ojediněle a předpokládá se zřejmě jejich příslušnost k významově širším skupinám.

Trávníček (1949, 174n.) a v soulase s ním také Kopečný (1962, 240n., 245n.) si všímají „relativity pojetí“ při snaze přiřadit výrazy tohoto typu k některému z druhů příslovečného určení:¹²

Trávníček (1949, 171n.) zmiňuje spojení *koupit něco za 10 korun* jako příklad určení míry a množství, které podle něj zahrnuje kromě jiných i výrazy odpovídající na otázku *za kolik?*. Podobně Mluvnice 3 (1987, 202) uvádí několik příkladů blízkých těm považovaným jinými autory za určení ceny: *koupit/prodat/najmout chatu za přijatelnou částku*, v nichž vazbě *za + 4* přisuzuje funkci „participant typu objektu“ s významem určení míry. Předmětný význam vazby *koupit za* ve spojení *Petr koupil kolo za pět tisíc* uvádějí také Grepl – Karlík (1998, 98), kteří ji spojují se slovesy s významem výměny.

¹⁰ K otázce kvazivalence viz Hajičová – Panevová - Sgall (2002); Lopatková et al. (2002); Panevová (2003); Lopatková – Panevová (v tisku).

¹¹ V tomto obratu se u Trávníčka (1949) zřejmě odráží realita poválečné ekonomiky.

¹² Podle Kopečného (1962, 240n.) je tato relativita „tím větší, čím víc se dá určení kvalifikovat jako prosté určení průvodních okolností.“

Trávníček (1949), Kopečný (1962) a Šmilauer (1969) uvádějí možnost považovat skupinu určení ceny za typ určení prostředku – nástroje (u Šmilauera pomůcky): „peníze byly prostředkem koupě“ (Trávníček, 1949, 175). Trávníček (1949, 174n., 686) a Kopečný (1962, 240n., 245n.) kromě toho poukazují na možnost výkladu těchto obrátů ve významu: 1. příčinném – důvodovém: „dostal to, poněvadž dal 200 korun“ (Kopečný, 1962, 241); „koupit, protože dáme peníze“ (Trávníček, 1949, 686) a 2. podmínkovém: „koupit, dáme-li peníze“ (Trávníček, 1949, 686).

Z hlediska řídicích sloves se problematiku výrazů zahrnovaných do určení ceny dotýkají Lopatková – Panevová (2004). Předmětem jejich zájmu je skupina sloves označovaných u Daneše et al. (1981, 127n.) jako slovesa „změny přináležitosti (a souvýskytu)“, kterou rozšiřují o některá blízká slovesa z dalších skupin.¹³ Na základě analýzy valenčního chování rozdělují zkoumaná slovesa do pěti skupin: 2A-2E. Predikáty příkladů s určením ceny, které jsme uvedli výše, nacházíme ve skupinách 2C a 2D, popř. nejsou uvedeny mezi reprezentanty žádné ze skupin, ale v těchto skupinách figurují jejich blízká synonyma.

Slovesa skupiny 2C zahrnují ve svém valenčním rámci tři pozice: původního vlastníka (subjekt v nominativu); nového vlastníka (typicky objekt v dativu) a předmět změny vlastnictví (typicky objekt v akuzativu). Význam sloves této skupiny lze shrnout jako: „původní vlastník pozbývá předmět změny vlastnictví ve prospěch nového vlastníka“. Z predikátů příkladových spojení uvedených u Šmilauera (1969), Kopečného (1962) a Trávníčka (1949) do této skupiny patří sloveso *prodat*. Sloveso *zřít se* je významově nejbliže zde uvedenému slovesu *nechat/přenechat*.

Skupina 2D představuje slovesa, jejichž valenční rámec se rovněž sestává ze tří pozic vyjadřujících stejné participanty jako v předchozím případě, jejich povrchové vyjádření je však odlišné: nový vlastník (subjekt v nominativu); předmět změny vlastnictví (typicky objekt v akuzativu) a původní vlastník (typicky předmět ve formě *od + 2*). Význam lze opsat jako: „nový vlastník získává předmět změny vlastnictví od původního vlastníka“. Z predikátů uvedených výše ve spojení s určením ceny do této skupiny spadají slovesa *koupit* a *dostat* (ve významu *obdržet*).

V dokladech užití sloves typu 2C i 2D zaznamenaných v ČNK si autorky všimají častého výskytu předložkové skupiny *za + 4*, které zde přisuzují funkci různých

¹³ Ze skupiny „predikátů předání do vlastnictví na principu směny“ jsou to slovesa *platit*, *vydat*. Ze sloves „s obecným významem změny“ slovesa *měnit*, *změnit*, *vyměnit*.

nevalenčních určení: příčiny, podmínky, účelu (2C), resp. příčiny, prostředku (2D). Na rozdíl od autorů jmenovaných výše však nepředpokládají možnost interpretovat konkrétní výskyt této formy v konkrétní větě několika různými způsoby. Na příkladech z ČNK ukazují různé situace, v nichž obdobná spojení představují pokaždé jiný, ale vždy jen jeden typ určení:

2C

Za úklid knihovny (příčina) jste mi darovala Mykologii od Velenovského.

... i kostomlatské panství mu daroval Ferdinand III. za znamenité služby válečné.

(příčina)

Daruji klavír za odvoz. (podmínka)

... se je chystají věnovat zdarma nebo jen za úhradu režijních nákladů. (podmínka)

... skladatel je věnoval při svém útěku za španělské vízum. (účel)

2D

Vyprávěl o cenách, které získal za vítězství (příčina) od organizátorů.

Získal za úplatek (prostředek) kanistr benzínu.

... je možné si za dva tisíce korun (prostředek) denně půjčit i miniryfadlo nebo nakladač.

Stejně skupině sloves jako Lopatková – Panevová (2004) se věnuje také Lopatková et al. (2002, 49-51)¹⁴, používá pro ni souhrnné označení slovesa výměny. Upozorňuje na problémy při určování funkce nevalenčně užitě předložkové skupiny *za* + 4, která stojí na hranici mezi účelem, příčinou, podmínkou a prostředkem a navrhuje pro tyto případy zavést nový hraniční typ určení odplaty (RCMP; recompense). Všechny příklady s určením odplaty, které uvádí, odpovídají buď slovesům skupiny 2C nebo 2D, jak jsou popsány v Lopatková – Panevová (2004):

2C

věnovat filmové hvězdě 100 000 za úsměv

dát někomu provizi, peníze za služby/za ochotu/za výpomoc

¹⁴ Přes dřívější datum publikování považujeme tento přístup za pozdější. V tomto textu je navrženo nové určení odplaty, které předchází text nezmiňuje.

dát někomu auto za peníze

darovat někomu něco za dobrý výkon

prodat dům prvnímu zájemci za jeho rychlost (ve významu protože byl rychlý)

2D

bere za hodinu angličtiny 200 Kč od žáků

vzal si od nás za svou výpomoc malou pozornost

dostat od matky něco za peníze

dostal od školníka důtku za zlobení

získat něco za peníze

Kromě sloves výměny nachází Lopatková et al. (2002, 49) určení odplaty i u dalších sloves, uvádí tyto příklady: *pracovat za směšnou odměnu; děti přestaly zlobit za zmrzlinu; zůstat doma za to, že dostal dárek*. Do této skupiny bychom zařadili také sloveso *dřít* (ve významu *tvrdě pracovat*), poslední z predikátů uvedených výše v příkladech s určením ceny, který neodpovídal skupině 2C ani 2D.

Za obdobu určení odplaty považujeme určení protihodnoty, ilustrované spojením *z mostu skočil za stovku*. Jako možný typ určení uplatnitelný při detailnější sémantické klasifikaci příslovečných určení¹⁵ ho zmiňují Grepl – Karlík (1998, 261), blíže je však necharakterizují.

2.1.5 Určení příčinná

Určení příčiny (důvodu)¹⁶

Trestat za krádež

Určení příčiny „označuje okolnost kauzující/motivující (*p*) a vyjadřuje ji tak, že tato okolnost platí; tedy ‚protože *p*, tak *q*‘. Odpovídá tedy na otázku *proč/z jaké příčiny, z jakého důvodu se něco stalo?*“ (Grepl – Karlík, 1998, 303). Mluvnice 3 (1987, 100-102) uvádí další významové póly, vzhledem k nimž se určení příčiny dále diferencuje: příčina

¹⁵ V terminologii Grepla – Karlíka (1998) cirkumstantových adjunktů.

¹⁶ Pojem určení důvodu zmiňujeme, protože jej užívá Kopečný (1962). Nebudeme jej odlišovat od pojmu určení vlastní příčiny, které budeme nadále používat jako jediné. Jako dva odlišné druhy vymezuje určení příčiny v užším smyslu a určení důvodu Grepl – Karlík (1998). Určení důvodu v tomto pojetí se však vyjadřuje pouze vedlejšími větami, a není tudíž pro naše téma relevantní.

vnější – vnitřní; následek mimovolný – vědomý; následek kladný (příznivý) – záporný (nepříznivý). Zdá se však, že forma *za + 4* je vůči těmto významovým protikladům neutrální.

Primárním prostředkem vyjádření jsou vedlejší věty příčinné. Nejčastějšími předložkovými skupinami, které se ve funkci určení příčiny uplatňují, jsou: *pro + 4*; *na + 4*; *z + 2*; *za + 4*; *od + 2*: *byl zatčen pro krádež*; *zemřel na rakovinu*; *udělal to z nerozvážnosti*; *styděl se za svou pleš*; *od práce ji bolelo celé tělo* (Grepl – Karlík, 1998, 303n.). Z nich, jak popisuje Machová (1972, 46n.) na základě výsledků distribuční analýzy, lze *za + 4* přímo substituovat pouze skupinou *pro + 4*.

Všechny jmenované předložkové skupiny se uplatňují i v jiných syntaktických funkcích (předmět, určení účelu, určení zřetele, určení místa apod.), jejich užití s sebou přináší specifický význam. V případě *za + 4* jej lze popsat jako „vyjadřuje příčinu vyplývající z agentu nebo objektu a následek ve vztahu k nim se jeví jako jejich ocenění/záporný postih“ (Mluvnice 3, 1987, 102). Šmilauer (1969, 310) obdobně uvádí, že informuje „o náhradě, odplatě, díku, odměně, trestu, mstě“.

Zpracovávané syntaxe dokumentují určení příčiny s formou *za + 4* následujícími příklady: *stydět se/hanbit se za koho/zač*; *že jsi lhal, za to náš trest tebe nemine*; *trestat (koho) zač*; *trpí sýček za svůj jazýček*; *pokutovat (někoho) zač*; *udělat co za dobré slovo* (Trávníček, 1949, 686); *stydět se/děkovat/zaplatit/být zavázán komu zač*; *byl zavřen za krádež* (Kopečný, 1962, 225, 245n.); *děkoval pasáčkům za ohřátí*; *žhářova ruka se mstí za skutečnou nebo pomyslnou křivdu* (Šmilauer, 1969, 310n.); *děkoval mi za pomoc*; *styděl se za svou chudobu* (Grepl – Karlík, 1986, 302); *dědeček byl za své udatné činy pochválen*; *manžel nabízí Karlovi za hlídání místo peněz staré kořenáče.*; *děti se mstily za její poručníkování* (Mluvnice 3, 1987, 101n.); *styděl se za svou pleš* (Grepl – Karlík, 1998, 304).

Zvláště v některých případech se nabízí také pojetí prostředecné: *dostal za hlídání sto korun* (Kopečný, 1962, 245n.) nebo podmínkové: *bojovat za peníze = bojovat, dostaneme-li peníze* (Trávníček, 1949, 686). Lopatková et al. (2002, 49) navrhuje pro výrazy stojící na hranici mezi určením prostředku, příčiny, podmínky a účelu nový typ, určení odplaty, o kterém se podrobněji zmiňujeme výše, v souvislosti s určením ceny.

Ve spojení s některými z predikátů, které se objevují ve výše uvedených příkladech, a obdobnými přešla podle jiných autorů předložková skupina *za + 4* do valenční pozice předmětu: *stydět se: matky se stydí za své děti*; *hanbit se*; *děkovat: děkuji za optání*;

vděčiti; být vděčen/zavázán; zaplatit (Šmilauer, 1969, 237); *stydět se; děkovat/zaplatit/být zavázán komu zač* (Kopečný, 1962, 225); *stydět se: diváci se nestyděli za slzy; odměnit/odškodnit/platit za to, že...; (po)děkovat/odplatit se za to, že...* (Mluvnice 3, 1987, 196, 208, 209); *být vděčný/vděčit: byl mi vděčný za dobrou radu* (Grepl – Karlík, 1998, 74). Výrazně přechodný charakter mezi předmětem a určením příčiny má podle Mluvnice 3 (1987, 202) vyjádření nabízeného/prodáváného předmětu: *účtovat/požadovat přijatelnou částku za chatu*.

K vymezení hranice mezi předmětem a určením příčiny se vyjadřuje také Machová (1972, 36n.). Podle vlivu sémantických vlastností řídicí a závislé fráze rozděluje možné případy do tří skupin, které lze stručně charakterizovat takto:

1. U jisté řídicí fráze je možné užití omezeného okruhu forem, popř. pouze jediné formy. Výběr nezávisí na lexikálním obsazení ani jiných vlastnostech závislé fráze: *zemřít na + 4*.
2. Jistá příčinná fráze může být vyjádřena omezeným okruhem forem, popř. pouze jedinou formou. Výběr nezávisí na lexikálním obsazení ani jiných vlastnostech řídicí fráze: *na rozkaz; z rozkazu*.
3. Při kombinaci jisté řídicí fráze s jistou závislou frází je možné pro příčinnou frází užit omezený okruh forem, popř. pouze jedinou formu: *vystrojit se z hravosti; pro své vnější vybavení patří tato kniha... – svým vnějším vybavením patří tato kniha...*

První skupině odpovídají případy považované v různých gramatikách za předmět. Na základě toho a na základě sledování dalších příkladů náležejících do této skupiny, radí Machová (1972, 37n.) tyto případy k vyjádření předmětu, i když předpokládá hraniční jevy, u nichž nebude jednoduché jednoznačně rozhodnout, zda náleží k první nebo ke třetí z vymezených skupin, resp. zda jde o předmět, či příslovečné určení. Obdobným způsobem postupuje i v případě odlišení předmětu a určení účelu.

Konkrétně pro vazbu *za + 4* může jako užitečná pomůcka posloužit kritérium substituce s vazbou *pro + 4*, které Machová (1972, 47) také formuluje. Všechny příčinné konstrukce, v nichž vazbu *za + 4* nelze při zachování smyslu nahradit vazbou *pro + 4*, je podle ní třeba řadit k výše popsané první skupině. Za předmětnou vazbu proto navrhuje

považovat užití formy *za* + 4 u těchto sloves: *děkovat; dostat něco; chválit; mstít se; obdržet; platit; stíhat; stydět se; uhradit; zaplatit za něco*.

Naopak následující slovesa a konstrukce uvádí Machová (1972, 46n.) jako případy, v nichž má forma *za* + 4 funkci určení příčiny: *oblíbit si někoho za něco/pro něco; odsoudit někoho za něco/pro něco; osmnáct studentů bylo odsouzeno do vězení za údajnou příslušnost k portugalské KS/pro údajnou příslušnost k portugalské KS; trestat někoho za něco/pro něco; je jím Jiří Syrový, který byl již jednou trestán za meškání směn/pro meškání směn; zavřít někoho za něco/pro něco; tato vesnice byla vypálena za účast v partyzánském hnutí/pro účast v partyzánském hnutí*. Na rozdíl od alternativní vazby *pro* + 4, zjišťuje Machová (1972, 46n.), je vazba *za* + 4 vhodná pouze, „jestliže objekt řídicí fráze je shodný se subjektem vlastně příčinné fráze“: *pro údajnou příslušnost svých rodičů k PKS/*za údajnou příslušnost svých rodičů k PKS bylo osmnáct studentů odsouzeno do vězení*.

Určení účelu

Pracovat za stravu

Určení účelu definuje Grepl – Karlík (1998, 307n.) jako „zamýšlený výsledek (cíl), který je motivem nějaké záměrné činnosti, přičemž není řečeno, zda tohoto cíle bylo dosaženo; tedy ‚*p*, aby ‚*q*‘.“ Tomu odpovídají otázky, jimiž se na něj můžeme ptát: *proč?, za jakým účelem/s jakým cílem se něco děje?* Primárním výrazovým prostředkem je vedlejší věta účelová. Její nominalizací se základem určení účelu stává dějové nebo stavové substantivum, popř. - díky sémantické kondenzaci - substantivum s věcným významem. (Mluvnice 3, 1987, 105) Nejčastěji užívané předložkové skupiny jsou částečně shodné s určením příčiny: *k* + 3; *pro* + 4; *na* + 4: *nabízeli nám rozličné předměty ke koupi; pro jistotu to ještě jednou zopakují; připil mu na zdraví* (Machová, 1972, 78; Grepl – Karlík, 1986, 303; Grepl – Karlík, 1998, 308).

Jednotlivé skladby se často značně liší v tom, jak široce určení účelu pojímají, jaké typy konstrukcí ještě považují za transformaci vedlejší věty účelové. V některých koncepcích jsou tak za vyjádření účelu považována spojení, která jiní autoři považují za jiný druh příslovečného určení, předmět nebo doplněk: O možnosti chápat některá určení účelu ve významu jiných určení (prostředku, podmínky, ceny, odplaty) se podrobněji zmiňujeme výše, v souvislosti s určením ceny. Vymezením hranice mezi předmětem a určením účelu se budeme věnovat později v této podkapitole. Vztah k doplňku má skupina

konstrukcí, které za určení účelu považuje Trávníček (1949, 686n.), my se o nich pro úplnost zmíníme v samém závěru této podkapitoly, podrobněji se jimi však zabýváme v textu věnovaném doplňku, neboť hodnocení v tomto smyslu je v syntaxích častější.

Mluvnice 3 (1987, 106n.) klasifikuje člensky vyjádřená určení účelu na ta, která „vyjadřují žádoucí děj/stav přímo (pomocí dějových/stavových jmen)“, a na ta, která jej vyjadřují „nepřímou, kondenzovaně, prostřednictvím některého z jeho participantů“ (substantiva s věcným významem). Skupina *za* + 4 je jedním z předložkových pádů, který se uplatňuje v obou případech.

1. Vyjádření přímo reprezentují následující příklady: substantiva dějová/stavová *uložit komu co za trest*; *slibili komu co za odměnu* (Trávníček, 1949, 686); *bojovali za odvrácení jaderné války* (Grepl – Karlík, 1986, 303); *důstojník je nechal za trest ležet*; *chtěla mu za odměnu pohládit tvář* (Mluvnice 3, 1987, 107); *předpovídali králi, že jeho rod za trest pozbude trůnu* (Lopatková – Panevová, 2004). Na rozdíl od jiných předložkových skupin (*za* + 7) v nich *za* + 4 nevyjadřuje, „zda je, nebo není agens/nositel žádoucího děje/stavu referenčně totožný s participantem v pozici subjektu“ (Mluvnice 3, 1987, 107).
- 2.a Nepřímou může být účel vyjádřen uvedením „žádoucího předmětu“, k jehož dosažení má konání děje vést, např. *sekáči pracují za stravu* (Mluvnice 3, 1987, 107); *zaplatila jsem peníze za zájezd* (Lopatková – Panevová, 2004).
- 2.b Další popisovanou možností je vyjádření nepřímou uvedením „profitující entity“, kterému vazba *za* + 4 dodává význam „něco se děje, aby někdo něco nemusel“ (Mluvnice 3, 1987, 106). Uváděny jsou tyto příklady: *život svůj dám za tebe* (Kopečný, 1962, 246); *máš člověka, který by za tebe život položil* (Šmilauer, 1969, 318); *chodím otevírat za dědečka dům*; *obětoval se za naši vlast* (Mluvnice 3, 1987, 106).

U několika autorů se setkáváme s vydělením skupiny 2.b nebo její části jako samostatného druhu příslovečného určení nebo s jejím přiřazením k jinému druhu určení než určení účelu:

Trávníček (1949, 687) popisuje konstrukce odpovídající významu „místo někoho a tím v jeho prospěch“ jako příklad „předmětu prospěchového“: *udělat něco za někoho; zaplatit něco za někoho*. Ke stejnému typu zároveň řadí konstrukce *bojovat za vlast; prosit za koho; ručit za koho* apod. Na jiném místě (Trávníček, 1949, 176) však obdobná spojení klasifikuje jako samostatný typ příslovečného určení, určení „společnosti, styku“: *udělat něco/jít někam za někoho*. K tomuto typu, který, jak podotýká i Trávníček (1949, 176), se v jiných mluvnicích obvykle pod tímto názvem neuvádí, řadí kromě konstrukcí *se za + 4*, také vyjádření *se s + 7: bojovat/pracovat s kým; místo + 2: udělat místo někoho* apod.

Některými spojeními odpovídajícími skupině, kterou jsme označili jako 2.b, se zabývá také Panevová (1980, 76n.). Vymezuje mezi nimi dvě významové skupiny:

- 2.b.A hypotaktické vyjádření adverzativní koordinace – V návaznosti na Šmilauera (1966, 394n.) ukazuje, že význam konstrukcí s předložkou *místo*, např. *místo vidličkou a nožem jedla holčička lžící*, je možno interpretovat jako odporovací, popř. přípustkové spojení dvou dějů: *holčička měla jíst vidličkou a nožem, ale jedla lžící*, popř. *přestože měla jíst vidličkou a nožem, jedla holčička lžící*. Použití předložky *místo* pak Panevová (1980, 77) vysvětluje jako důsledek systémové elipsy a domnívá se, že k její záměně formou *za + 4* může dojít pouze v případě, kdy se odporovací vztah týká podmětů. Na rozdíl od Šmilauera (1966, 394n.) neomezuje tedy tuto interpretaci pouze na případy „protikladu přísudků při stejném podmětu“.
- 2.b.B příslovečné určení zastoupení – I tento pojem přejímá Panevová (1980, 76n.) od Šmilauera (1966, 394). Ten však hovoří o významu „zastoupení, náhrady“ vždy, když je předložka *místo* použita u předmětu nebo příslovečného určení.¹⁷ Jak jsme již popsali, Panevová (1980, 76n.) oproti tomu interpretuje tyto případy jako systémové elipsy souvětí. Príslovečné určení zastoupení vymezuje pouze pro vztahy, u nichž je možná náhrada předložkou *jménem*, *v zastoupení* apod.: *do komise byl za odbornou*

¹⁷ Na jiném místě Šmilauer (1969, 265) překvapivě uvádí tytéž formy v obdobných konstrukcích jako možnosti vyjádření příslovečného určení místa: *jistě místo srnce kozla střelíte; to víš, že dům má okna místo očí a střechu místo čepice?; děkujeme za hold jménem Ameriky a celého vzdělaného lidstva*.

organizaci navržen X.Y.; za udělení státní ceny (předmět) děkoval za podnik (2.b.B) místo ředitele (2.b.A) jeho náměstek.

Skupině 2.b.B odpovídá zřejmě také určení zastupitelství, které jako možný typ pro podrobnou sémantickou analýzu příslovečných určení zmiňují Grepl – Karlík (1998, 261). Naznačuje to příklad, který uvádějí: *promluvil za celou třídu*. Určení zastupitelství však podrobněji nepopisují, takže nevíme nic dalšího o jeho vymezení.

Se samostatným druhem příslovečného určení pro výrazy s významem „místo koho/čeho“ počítá také Lopatková et al. (2002, 43). Označuje je jako určení zastoupení (SUBS, substitution), neuvádí však žádný podrobnější popis.

Většina syntaxí si všímá plynulého přechodu mezi určením účelu a předmětem. Známkou zachování původně adverbiálního významu je charakteristika daného typu předmětů jako „předmět prospěchový“ (Trávníček, 1949, 687) či s významem „ve prospěch něčeho“ (Šmilauer, 1969, 237). Z predikátů uvedených výše mezi příklady určení účelu a obdobných je často za předmět označována vazba s těmito slovesy: *bojovat za vlast/za myšlenku; prosit/přimlouvat se/modlit se za koho/zač* (Trávníček, 1949, 687); *modlit se/bojovat zač* (Kopečný, 1962, 225); *modlit se: za pokoj duší vašich budeme se modliti; přimlouvat se; bojovat; bit se: bit se za krásnou a dobrou ideu – neznám vabnějšího života; prosit: prosil ho opětovně za odpuštění; žádat* (Šmilauer, 1969, 237); *přimlouvat se; modlit se* (Mluvnice 3, 1987, 196).

Machová (1972, 36n., 78) popisuje vymezení hranice mezi předmětem a určením účelu stejným způsobem, jaký uplatnila pro určení příčiny. Na základě pozorování navrhuje za předmět považovat předložkovou skupinu ve spojeních *bojovat za; modlit se za; přimlouvat se za* a na rozdíl od jiných autorů také konstrukci *život svůj dám za tebe* (Kopečný, 1962, 246; *položít život za koho* mají jako příslovečné určení Šmilauer, 1969, 318 a Grepl – Karlík, 1986, 303). Možnost užití vazbu *za + 4* ve funkci určení účelu neuvádí Machová (1972) vůbec.

Jako určení účelu, resp. určení dějového obsahu chápané ve významu účelovém hodnotí Trávníček (1949, 173n., 686n.) také skupinu vyjádření *jít/být komu za svědky/za kmotra; zvolit koho za starostu/za předsedu; vzít si koho za vlastního/za společníka; dávat někomu komu za příklad; jít ke komu za čeledína/někam za vychovatele/za ředitele; dát*

komu co za úkol; postavit si co za životní cíl. Ta je v jiných syntaxích chápána jako doplněk a podrobněji se jí věnujeme v příslušné podkapitole.

Určení podmínky

Daruji za odvoz

Určení podmínky „označuje okolnost, na které závisí splnění děje nebo stavu. Odpovídá na otázku *za jaké podmínky?*“ (Grepl – Karlík, 1986, 304). Uplatnění vazby *za + 4* v této funkci připouští ze sledovaných syntaxí pouze Trávníček (1949, 174n., 686)¹⁸: *koupit něco za sto korun/za peníze/za potraviny; udělat co za peníze; nedat něco ani za živého Boha; za živý svět nechtěla zůstat u rodičů; stojí to za zkoušku/za pokus; nestojí to za nic/ani za řeč* a zmiňují se o něm také Lopatková et al. (2002) a Lopatková – Panevová (2004): *daruji klavír za odvoz; ... se je chystají věnovat zdarma nebo jen za úhradu režijních nákladů.*

Vazbu *stát za: zač by stál život zbavený všech světlých iluzí* přiřazuje Šmilauer (1969, 237) také ke skupině s významem „místo něčeho“ a *za + 4* v ní hodnotí jako vyjádření předmětu. Stejně tak Kopečný zmiňuje jako předmětnou vazbu *stojí to za to (za práci).*

O případech, kdy se zvažuje výklad ve smyslu několika různých druhů určení, se podrobně zmiňujeme v souvislosti s určením ceny.

Určení přípustky

Stávkovali i za cenu propuštění

Mluvnice 3 (1987, 104n.) nahlíží určení přípustky ve vztahu k určení příčiny a podmínky a chápe je jako „negaci vztahu mezi příčinou a předpokládaným následkem. [...], platnost A vyvolává (zpravidla) platnost B; A platí (a lze očekávat platnost B), ale B neplatí (resp. platí C, D...)“¹⁸. Primárním prostředkem vyjádření jsou vedlejší věty přípustkové, členské vyjádření je důsledkem jejich nominalizace nebo substituce (Grepl – Karlík, 1986, 306).

¹⁸ Trávníček (1949, 174n.) popisuje určení podmínky a přípustky společně v jediném typu, aniž by se podrobněji věnoval případným rozdílům a rozlišení. Při popisu funkcí formy *za + 4* (Trávníček, 1949, 686) hovoří již jen o určení podmínky, uvádíme proto všechny příklady, které v této souvislosti jmenuje, v souvislosti s určením přípustky se však zmíníme i o možnosti chápat některé z nich ve smyslu přípustkovém.

Forma *za + 4* se v této funkci uplatňuje velmi okrajově, jen ve spojení (*i*) *za cenu + 2*¹⁹: *dělníci stávkovali i za cenu propuštění z továrny* (Grepl – Karlík, 1986, 306); *městské domy se začaly podobat šlechtickým palácům, často i za cenu ústupků dobrému vkusu architektů* (Mluvnice 3, 1987, 105).

Trávníček (1949; 174n., 686) popisuje určení přípustky jako společný typ s určením podmínky. Přestože tato určení jsou jinými autory popisována a rozlišována jako dvě různá, nezmiňuje se o žádných rozdílech mezi nimi, ani blíže nepopisuje, jaký význam určení vyjadřuje. Společně pro celé určení přípustky a podmínky uvádí také příklady užití. My jsme je proto rovněž zmínili již výše v souvislosti s určením podmínky. Některé z příkladů s jinou formou než *za + 4*, které u tohoto typu uvádí, jsou však konstrukce v ostatních syntaxích (Kopečný, 1962, 249; Šmilauer, 1969, 325; Bauer – Grepl, 1980, 153; Grepl – Karlík, 1986, 306; Mluvnice 3, 1987, 105) jednoznačně hodnocené jako určení přípustky: *učiniti něco přes zákaz/proti zakazu*. Také mezi příklady s formou *za + 4*, které Trávníček (1949, 174n., 686) uvádí, jsou některé, u nichž pocítujeme význam přípustkový, přestože nemají formu (*i*) *za cenu + 2*: *nedat něco ani za živého Boha; za živý svět nechtěla zůstat u rodičů*. Žádná ze studovaných syntaxí se o tomto typu vyjádření nezmiňuje, popsány však jsou vedlejší věty obdobného významu: *neřeknu to, ani kdyby mi slibovali hory doly; byl by to neudělal, ani kdyby ho o to byli sebevíc prosili*. Ani jejich hodnocení však není jednoznačné. Na jedné straně jsou považovány za specifický typ vět přípustkových: vedlejší věty podmínkově přípustkové (Šmilauer, 1969, 326), resp. věty vyjadřující prostřednictvím zdůrazněné přípustky irrelevantní okolnosti potenciální nebo ireálné (Grepl – Karlík, 1986, 397), v novějším pojetí patří k možným typům určení podmínky: otevřená podmínka neúčinná a kontrafaktuální podmínka neúčinná (Grepl – Karlík, 1998, 296-300).

2.2 Jmenná část přísudku

Ta kniha je za dvacet korun

Předložkové skupiny se uplatňují také v pozici jmenné části slovesně-jmenného, popř. čistě jmenného přísudku. Předpokládáme, že se mezi nimi objevuje i forma *za + 4*,

¹⁹ Forma bývá uváděna v podobě (*i*) *za cenu + 2* (Mluvnice 3, 1987, 105) nebo *za cenu + 2* (Grepl – Karlík, 1998, 307). Uváděné příklady však naznačují, že pro vyjádření přípustkového významu je užití zdůrazňujícího *i* zřejmě nezbytné.

neboť příklady, které skladby uvádějí, jsou takové možnosti velmi blízké, a je snad jen důsledkem omezeného počtu uváděných příkladů, že se mezi nimi žádná věta se *za + 4* neobjevila.

Jediným ryze sponovým slovesem je sloveso *být/bývat* ve všech tvarech včetně spojení se slovesy modálními a fázovými (Šmilauer, 1969, 155)²⁰. Přísudkům zahrnujícím předložkovou skupinu se podrobněji věnuje Grepl – Karlík (1998, 218-220) a popisuje několik možných případů:

Předložková skupina tvoří součást přísudků „ustálených co do formy i významu“. Mezi nimi se formují významové skupiny, které však nemají vztah k významům příslovečných určení: *babička je už v letech*; *Eva je po mamince*; *tatínek je po infarktu*; *a je po dešti*; *ten dům je na spadnutí*; *bouřka je na spadnutí*; *já jsem na nervy*; *ten krém je na boty*; *na matematiku nejsem*; *celý život byl bez starostí*; *ty jsi na omylu*; *dívka byla v rozpacích*; *tatínek byl u vytržení*.

V důsledku vypuštění (elize) části původního slovesného přísudku, často trpného nebo dějového adjektiva, se jako jmenná část stává součástí přísudku původní předmět: *žula je z křemene*, *živce a slídy* (tj. *složena*) nebo častěji okolnostní určení valenční nebo nevalenční: *to video je z Německa* (tj. *dovezeno*); *ona je ze mlýna* (tj. *původem, pochází*); *ta židle je ze dřeva* (tj. *vyrobena*); *ta vražda byla z nenávisti* (tj. *provedena*). Právě v případě původních okolnostních určení, popisuje Grepl – Karlík (1998, 219n.), zůstává často zachován adverbialní význam vztahující se k dané pádové formě. Z významů, které uvádí, korespondují s druhy určení, v nichž víme, že může vystupovat forma *za + 4*, následující; další spojení přímo se *za + 4* uvádíme podle Kopečný (1962, 188) a Šmilauer (1969, 158)²¹:

- prostředek, resp. nástroj: *ta rána byla nožem*; *ta branka byla rukou*; *ty hodinky jsou na baterie*; *malíř byl od barvy*
- účel: *ten jed je na/k hubení mravenců*; *ten jed je proti rozmnožování mšic*

²⁰ Šmilauerova Novočeská skladba z r. 1969, s níž pracujeme, považuje za sponu pouze sloveso *být*. Poznává však, že jde o omezení oproti 1. vydání z r. 1947. Slovesa označovaná původně jako „sponová“, včetně slovesa *mít*, jsou překlasičkována jako „slovesa neplnovýznamová“ rozvíjená doplňkem. Slovesa „změny stavu“ jsou nyní vykládána v souvislosti s příslovečným určením výsledku děje. (Šmilauer, 1969, 417)

²¹ V pojetí Kopečného (1962) je jmenná část přísudku slovesně-jmenného považována za doplněk, konkrétně ve formě *za + 4* za doplněk neshodný. Přikláníme se k přístupu jiných autorů, kteří spojení se sponovým slovesem *být* za doplněk nepovažují, a dané výrazy proto uvádíme zde a nikoli v podkapitole věnované doplňku.

- důvod: *ten čin byl ze zoufalství; ta rvačka byla kvůli Petrovi; to je za to*
- míra (cena): *ta kniha je za dvacet korun*
- *Antonín byl v Praze za tovaryše* – uvádí Šmilauer (1969, 158) bez sémantické specifikace. Má však zřejmý doplňkový charakter.
- *co je to zas za bláznovství* – rovněž příklad Šmilauerův (1969, 158). Kopečný (1962, 22) k tomuto typu poznamenává, že jde o idiomatické rčení, s neaktualizovanými a neprůhlednými členskými vztahy.

Ve spojení s časovými či místními určeními je sloveso *být* většinou hodnoceno jako slovesný přísudek rozvíjený příslovečným určením. (Kopečný, 1962, 170n.; Šmilauer, 1969, 155; Bauer – Grepl, 1980, 119; Grepl – Karlík, 1986, 251; Mluvnice 3, 1987, 212-224; Grepl – Karlík, 1998, 211n.) Důvodem je, že sloveso *být* má v těchto případech výrazně zástupný charakter, nahrazuje různá slovesa plnovýznamová: *otec je na zahradě* (tj. *stojí, leží, dělá cokoli*) (Kopečný, 1969, 170n.); *byl dlouho v nemocnici* (tj. *ležel, léčil se*); *chlapec byl od malička u babičky* (tj. *žil*); *schůze byla až večer/až do půlnoci* (tj. *konala se, trvala*); *knih je na stole* (tj. *ležel*) (Bauer – Grepl, 1980, 119) apod. Totéž se týká vět s časovým či místním určením, v nichž bylo plnovýznamové sloveso nebo sloveso *být* v zástupném významu vypuštěno. Podobají se sice větám s čistě jmenným přísudkem, předložková skupina však plní i zde funkci příslovečného určení, a není tedy jmenným přísudkem: *za městečkem daleký kraj* (Bauer – Grepl, 1980, 126); *okolo lesa pole lán* (Grepl – Karlík, 1986, 253).

Bauer – Grepl (1980, 119) a Grepl – Karlík (1986, 251) upozorňují, že toto hodnocení není jednoznačné, přechod k roli sponového slovesa považují za plynulý a předpoklad zástupnosti v některých případech za problematický. Kritériem je podle nich povaha příslovečného výrazu, „jestliže nějak kvalifikuje podmět nebo podává jeho charakteristiku“, navrhuji jej považovat za součást slovesně-jmenného přísudku: *otec byl bez klobouku; dívka byla v rozpacích; dveře byly dokořán*, přestože i v těchto případech je možná substituce plnovýznamovým slovesem: *přišel bez klobouku; v rozpacích mačkal v rukou čepici a mlčel; dveře zůstaly dokořán*. Také Mluvnice 3 (1987, 212-224) vidí řešení této otázky jako problematické, nesnaží se o ně a „člen, který tvoří s *být*

sémantickou jednotu“ hodnotí v těchto případech vždy jako specifický větný člen, predikativ.²²

2.3 Přívlastek neshodný

Práce za tři

Přívlastkem (atributem) nazýváme větný člen rozvíjející substantivum v jakékoli větněčlenské platnosti nebo jiný výraz, který v dané větě zastupuje substantivum v jeho roli, např. zájmeno, infinitiv (Mluvnice 3, 1987, 126-127), vedlejší věta (Kopečný, 1962, 184). Číslo a rod v předložkových skupinách nezávisí na řídicím substantivu, jde tedy výhradně o přívlastky neshodné. Podle vlivu řídicího substantiva na pád neshodného přívlastku se rozlišují přívlastky rekční a přimykající se (Bauer – Grepl, 1980, 134; Grepl – Karlík, 1986, 266-270), resp. s pádově fixovanou a s pádově nefixovanou formou (Grepl – Karlík, 1998, 326).

Přívlastek rekční obsazuje některou z pozic ve valenčním poli řídicího substantiva, které si můžeme představit jako náhradu přísudkového výrazu. Podle povahy tohoto přísudkového výrazu jde buď o substantivum dějové/stavové - převážně deverbativum - nebo o substantivum s významem vlastnosti - odvozené od adjektiva fungujícího jako jmenná část přísudku. (Mluvnice 3, 1987, 129; Grepl – Karlík, 1998, 326; Příruční, 2003, 503) Forma *za* + 4 se uplatňuje jako rekční neshodný přívlastek v několika případech (Mluvnice 3, 1987, 137n., 140n., 145, 151n.):

- u „substantiv s významem činnosti zaměřené na dosažení abstraktních cílů“, kde odpovídá formě uplatňované ve valenční pozici příslušného slovesa:
boj/zápas/stávká/demonstrace/manifestace dělníků za vyšší mzdy, popř.
boj/zápas/stávká/demonstrace/manifestace dělníků (za to), aby měli/získali vyšší mzdy
- ve funkci „komponentu okolnostního rázu“ v trojvalenčních konstrukcích typu
volba Jiřího z Poděbrad českým sněmem za krále

²² K predikativu viz Mluvnice 3 (1987, 21). Oponent PhDr. Ladislav Janovec, Ph.D. se v posudku diplomové práce přiklání spíše k možnosti považovat tento typ výrazů nikoli za přísudek jmenný se sponou, ale za spojení jednoduchého přísudku s příslovečným určením, které si zde tak výrazně zachovává svůj původní význam. Rozhodnout v této otázce si tato práce neklade za cíl.

- u deadjektivních substantiv s významem vlastnosti: *směnitelnost koruny za jiné měny; vděčnost Jiřího přátelům za pomoc*
- u substantiv činitelských²³: *bojovník za osvobození otroků/za to, aby byli otroci svobodní*

Vždy jde o přetrvání nezměněné formy vlastní dané pozici i u odpovídajícího přísudkového výrazu.

Do pozice přívlastku s pádově nefixovanou formou se přesouvají výrazy plnicí původně funkci příslovečného určení. Grepl – Karlík (1986, 270) předpokládá, že k tomu dochází dvěma způsoby:

1. přívlastky rozvíjející substantiva s předmětným významem se přesouvají následkem elize řídicího participia: *stromy, které rostou v lese - stromy rostoucí v lese - stromy v lese*
2. přívlastky dějových/stavových substantiv následkem nominalizace řídicího slovesa: *radovat se až do rána – radost až do rána*

V roli přívlastku si původní příslovečná určení zachovávají svou formu i okolnostní význam, jsou valenční (především s významem místa) nebo nevalenční. *Za + 4* bylo zaznamenáno v přívlastcích těchto významů:

- místo s konkrétním významem *kam* – ve spojení s převážně přefigovanými substantivy pohybového významu je Mluvnice 3 (1987, 138n.) považuje za přechodný typ mezi atributy valenčními a nevalenčními: *příjezd za město*
- čas: *plat za rok* (Grepl – Karlík, 1998, 329)
- míra – přímo: *práce za tři; známka za dvě koruny* (Grepl – Karlík, 1998, 329)
- účel: *polibek za odměnu* (Mluvnice 3, 1987, 149)
- prostředek: *za krejcar kudla* (Šmilauer, 1969, 182)
- *kožich za mnoho peněz* (Mluvnice 3, 1987, 150)

²³ K synkretické povaze substantiv činitelských a substantiv s významem výsledku činnosti viz Mluvnice 3, 1987, 151n.; Grepl – Karlík, 1998, 327. Pro naše téma nepovažujeme tuto jejich vlastnost za podstatnou.

2.4 Předmět

Předmět je pravovalenční syntaktickou pozicí přísudku slovesného i slovesně-jmenného a jejich jmenných tvarů (s výjimkou dějových substantiv) v roli jiných větných členů: přísudek slovesný: *matka umývá okna*; podmět: *jak tě napadlo umývat teď okna*; přívlastek: *jeho úmysl umývat okna se mi příliš nezamlouval*; předmět: *matka mi poručila umýt okna*; příslovečné určení: *šel umývat okna*; doplněk²⁴: *umýváje okna, myslel na kamarády* (Grepl – Karlík, 1998, 238).

Z hlediska formy je předmět vyjadřován jinými pády než nominativem, prostými i předložkovými. Pádová forma je pevně dána valencí řídicího přísudkového výrazu. V předložkových pádech se uplatňují pouze původní předložky, které většinou zcela ztrácejí svůj původní sémantický význam, neboť na rozdíl od příslovečných určení má pád u předmětu význam pouze syntaktický (Grepl – Karlík, 1986, 272; Grepl – Karlík, 1998, 237n.).

Přechod mezi příslovečným určením a předmětem má postupný charakter, již v kapitole věnované příslovečným určením jsme se proto na mnoha místech zabývali také formami, které mohou být pokládány za předmětné. Kromě hlediska řízenosti pádové formy a ztráty jejího původního sémantického významu jsou formulována další kritéria k jejich odlišení. Trávníček (1949, 168) je odlišuje pouze obecně, když za předmět považuje osobu nebo věc, které jsou dějem nějak zasahovány, oproti tomu příslovečné určení „vyjadřuje rozmanité okolnosti, za kterých se něco děje“. Kopečný (1962, 227) si všímá, že pouze v případě předmětu lze beze změny významu vynechat odkazovací zájmeno pro připojení vedlejší věty: *dívá se (na to), jak si děti hrají, ale dívej se za to, jak se projevují navenek*.

Lopatková et al. (2002, 45n.); Panevová (2003) a Lopatková – Panevová (v tisku) stanovují kritéria pro rozlišení aktantů (v podstatě valenčních neadverbiálních větných členů) a volných doplnění (odpovídajících příslovečným určením bez ohledu na valenci). Předpokládáme, že tyto vlastnosti lze vztáhnout na rozdíly mezi předmětem a příslovečným určením.

Vlastnosti aktantů:

- forma daná řídicím slovem

²⁴ V terminologii Grepl – Karlík (1998) jde o kopredikát.

- omezení na skupinu řídicích slov (sloves, adjektiv, adverbii)
- jen jedenkrát jako rozvití konkrétního slovesa, pokud nejde o apozici nebo koordinaci
- aktanty podléhají posouvání (shifting) v pojetí Tesnière (1959); viz i Panevová (1980)

Vlastnosti volných doplňků:

- forma dána sémantikou doplnění
- výběr řídicích slov omezen pouze obsahově, nikoli syntakticky
- mohou se opakovat
- jsou sémanticky homogenní
- nepodléhají posouvání (shifting) v pojetí Tesnière (1959); viz i Panevová (1980)
- jsou spíše fakultativní

Skupinami výrazů s formou *za* + 4 v syntaktické funkci stojící na pomezí mezi předmětem a příslovečným určením jsme se podrobně zabývali v kapitole o příslovečných určeních a zde bychom mohli jen zopakovat, co již bylo řečeno. Shrňme tedy jen, že jsme se s nimi setkali v souvislosti s určením prostředku – nástroje, ceny, příčiny, účelu a podmínky.

Převážně předmětnou povahu přisuzují studované skladby předložkové skupině *za* + 4 ve spojení s těmito skupinami přísudkových výrazů:

Vdát se za hodného člověka

Skupina reprezentovaná jediným spojením: *vdát se za: vdala se do vesnice za jednoho kořalku* (Šmilauer, 1969, 237); *vdát se za hodného člověka* (Mluvnice 3, 1987, 196) je ve skladbách, které ji uvádějí, hodnocena jako spojení s předmětem. Kopečný (1962, 225) však upozorňuje na její okolnostní význam. Šmilauer (1969, 237) ji zase jako oddělenou skupinu přiřazuje k předmětným vazbám typu *modlit se za; bojovat za*, v nichž *za* + 4 stojí na hranici příslovečného určení účelu.

Odpovídat za sklady

Často společně s jinými výrazy jsou popisovány predikáty *ručit/zaručit se za něco*; *být odpovědný/odpovídat za něco*: *odpovídat za sklady* (Mluvnice 3, 1987, 196); *moci za něco*: *já za sebe nemohu* (Šmilauer, 1969, 237); *moci za neúspěch* (Mluvnice 3, 1987, 196). Trávníček (1949, 687) je připojuje ke skupině předmětu prospěchového, která zahrnuje výrazy typu *modlit se za*; *bojovat za* a typu *udělat něco za někoho*. U Šmilauera (1969, 237) jsou spojeny do skupiny s významem „místo něčeho“, kam se vedle nich řadí vazby s predikáty typu *stydět se za*; *děkovat za*, ale také se slovesem *vyměnit*.

Vyměnit prasklou žárovku za novou

Relativní shoda panuje ohledně předmětné povahy vazby *za + 4* v konstrukcích typu *vyměnit něco za něco*. Pouze právě sloveso *vyměnit* uvádí, jak jsme již zmínili, Šmilauer (1969, 237), a to ve skupině sloves s předmětovou vazbou, u níž popisuje význam „místo něčeho“. Mluvnice 3 (1987, 53, 202) uvádí tento typ jako předmět „ve vztahu záměny“ a všimá si dvojí možné kombinace rolí a pozic:

1. předmět je nahrazován „jinou entitou („náhradou“): *vyměnit prasklou žárovku (za novou (žárovku))*; *rozměnit bankovky za mince*
2. v pozici předmětu je pojmenování „náhrady“: *dosadit čísla zvláštní za čísla obecná*

S omezením na slovesa výměny²⁵ se tímto významovým typem předmětné vazby zabývají také Lopatková – Panevová (2004) a Lopatková et al. (2002). Jak jsme již zmínili v souvislosti s určením ceny, docházejí na základě analýzy valenčního chování k rozdělení vybraných sloves do pěti skupin: 2A – 2E. *Za + 4* v pozici předmětu se pojí se slovesy prvních dvou z nich, které obě ve své prototypické podobě odpovídají první skupině popisované Mluvnicí 3 (1987, 53).

Skupina 2A zahrnuje čtyřvalenční slovesa popisující situaci, kdy „původce nebo zprostředkovatel akce“ (typicky subjekt v nominativu) směřuje určitý předmět, jímž disponuje, (typicky objekt v akuzativu) s někým (typicky objekt v dativu, často všeobecný) za jiný předmět (typicky objekt v předložkovém pádě *za + 4*), jímž disponuje druhá strana.

²⁵ Viz podkapitola Určení ceny.

Jako zástupce této skupiny uvádějí slovesa *měnit*; *vyměnit*; *prohazovat si*; *prohodit si*; *nabízet*; *nabídnout* a jejich užití dokumentují následujícími příklady: *soused vymění byt v Praze za chalupu*; *realitní kancelář nabízí zájemcům byt za stavební pozemky*; *matka mi nabízí svoje knedlíky za moje rohlíky*; *ruští zajatci byli vyměňováni za naše lidi, které drželi Rusové*; *slovenský ministr chtěl jednat s ministrem Janem Rumlem o svém návrhu vyměnit se Slovenskem pozemky osady U Sabotů za neosídlenou půdu*; *za staré lovecké pušky nabízíme zánovní dvojku 16/16 Hamerlesku*.

U sloves *měnit*; *vyměnit* zjišťují autorky, že v ČNK i v praxi se lze setkat s vyjádřeními, v nichž je kombinace forem a rolí vyměňovaných předmětů opačná, tedy předmět, který vlastní „původce nebo zprostředkovatel akce“ je vyjádřen formou *za* + 4 a předmět, který směnou získává, má formu akuzativu: *vyměním (si) s vámi vaši chalupu za můj (svůj) pražský byt*; *vyměním Kajetánku (chci) za Hvězdu (mám)*. Takové užití však považují za neprototypické.

Skupina 2B zahrnuje trojvalenční slovesa a situaci, kterou vazba vyjadřuje, popisují autorky takto: „... je tu obligatorně přítomen jen původce transakce výměny (změny vlastnictví) a dva předměty, z nichž jeden je požadován [...] výměnou za něco, co má původce [...] ve vlastnictví nebo k dispozici [...] Transakce se (zpravidla) děje v zájmu/proti zájmu zainteresované osoby/instituce, kterou je možno vyjádřit (nevalenčním volným) prospěchovým dativem“ (Lopatková – Panevová, 2004). Skupina je v daném textu reprezentována slovesy *měnit*; *vyměnit*; *prohazovat*; *prohodit* a následujícími příklady užití: *hospodyně vyměnila (hostům) (špinavé) prádlo za čisté*; *vrchní sestra prohodila (Janě) ranní službu za odpolední*; *primátor upřesnil, že (za sto padesát miliard korun) by město mohlo kompletně vyměnit všechny vozy metra (= za nové/za jiné)*; *první troje pohyblivé schody ruské výroby ve stanici Mústek vymění do června 1993 Transporta Chrudim za eskalátory, které vyrábí ve spolupráci s hamburskou firmou Thyssen*; *postupovat jako Winston, který prohodil jen názvy válcícih států – Eurasii za Eastasii*.

Také u této významové skupiny zaznamenávají autorky neprototypickou možnost opačné kombinace forem a rolí vyměňovaných předmětů u sloves *měnit*; *vyměnit*: *objednal jsem si guláš, ale s rohlíky, ne s knedlíky – vyměňte mi je (ty rohlíky) za knedlíky*; *a když turisté u nás utrácejí své peníze, které (ty peníze) si vyměnili za své dolary, marky, franky nebo třeba jeny, pak je to správné*.

2.5 Doplněk

Jako doplněk je tradičně označován větný člen, který se od všech ostatních odlišuje svým vztahem nejen k přísudku, ale zároveň také k některému substantivu jakékoli větněčlenské platnosti (obvykle podmětu nebo předmětu). Jak připomíná Kopečný (1962, 177n.), pochází zřejmě již od Gebauera tradice rozlišovat dva druhy doplňku: „doplněk tzv. doplňující“ a „doplněk určující“. I v mluvnicích, které tyto pojmy nepoužívají, můžeme sledovat shodné rozdělení podle toho, zda se výraz vztahuje ke slovesu neplnovýznamovému, nebo plnovýznamovému, resp. zda jde o člen valenční, nebo nevalenční.

Doplněk doplňující

Považovat za hlupáka; zvolit za krále

Valenční doplněk doplňující, jinde, jak zmiňuje Mluvnice 3 (1987, 51), nazývaný také „doplněk nutný“, popisuje Kopečný (1962, 178) pouze jako „přísudkové jméno (substantivum nebo adjektivum) po sponovém slovese“. Ve své koncepci jej označuje jako „doplněk“, zatímco pro tradiční druhý typ zavádí označení „určení doplňkové“. Za sponová považuje slovesa *být*, *stát se* a *zdat se*. Sponový charakter zvažuje také u jejich předmětových protějšků: *být – mít*; *stát se – učinit*, *zvolit*, *jmenovat koho čím/kým/zač*; *zdati se – pokládat*, *považovat*, *chápat zač*, *chápat jako*, zároveň uvádí možnost chápat jejich spojení s doplňkem jako „komplexní vazbu“²⁶. Ve všech těchto skupinách předmětných sloves jsou významně zastoupena slovesa s vazbou *za* + 4.

Pojetí spony, a tím i doplňku doplňujícího značně rozšířil Šmilauer (1947), k doplňku doplňujícímu řadí i všechna doplňková určení objektová. V pozdějším pojetí, Šmilauer (1969, 417), však tuto koncepci opustil, sponovým ponechal pouze sloveso *být* a ostatní slovesa chápaná původně jako sponová hodnotí dílem jako „slovesa neplnovýznamová“, dílem jako „slovesa změny stavu“, rozvíjená určením „výsledku děje“, který v původním širokém pojetí také počítal k doplňku doplňujícímu.

Trávníček (1949, 152-162) užívá pojem „doplněk“ pouze ve významu doplňku určujícího. Vychází přitom z vymezení funkce doplňku „vyjadřovat vlastnost, kterou má substantivum za děje, která děj pouze provází, je na něm nezávislá“ (Trávníček, 1949, 152). Přísudkové jméno: *chlapec je bos*; *jsme zdraví* nevydělují jako zvláštní větný člen,

²⁶ K pojmu komplexní vazba viz Kopečný (1962, 258-269).

ale zahrnuje je do přísudku slovesně-jmenného. (Trávníček, 1949, 149). Ani ostatní výrazy řazené jindy k doplňku doplňujícímu nenaplňují podle něj popsanou funkci. Ve výrazech spojených se slovesy *vydávat se*: *podvodník se vydává za slepého/za slepce*; *vydává se za hluchoněmého*; *prohlašovat/prohlásit*: *sirotek byl prohlášen za plnoletého*; *ta vazba se prohlašuje za nesprávnou*; *uznávat/uznat*: *zkouška byla uznána za dobrou*; *obžalovaný byl uznán vinným*; *pokládat*: *zesnulý byl pokládán za vynikajícího odborníka*; *považovat*: *raněný byl považován za mrtvého*; *ta kniha se považuje za dobrou příručku*; *považuji tě za přítele*; *označovat/označit*: *to zboží je označeno za neprodejné*; *vyhlašovat* (Trávníček, 1949, 162, 224n.) jde místo toho o „vlastnost, která blíže určuje sloveso obsahově neúplné, neurčité“ (Trávníček, 1949, 162), a proto je hodnotí jako zvláštní druh příslovečného určení, „určení dějového obsahu“ (Trávníček, 1949, 162).

Na jiném místě klasifikuje Trávníček (1949, 687) konstrukce *pokládat/považovat/mít koho za přítele/za dobrého člověka*; *pokládat si za čest*; *pokládat [...] co za povinnost/za zbytečnost/za obtěžování...*; *mít komu co za zlé*; *mít* (tj. *považovat*) *něco za jisté*; *mít za jisto*, že...; *dát komu za pravdu*; *vzít koho za slovo*; *vzít za své* jako předmět obsahový.

Případy určení dějového obsahu, u kterých si všímá možnosti chápat je ve významu účelovém, řadí k určení účelu: *zvolili jej za starostu – zvolili jej, aby byl starostou*. Jedná se o široce pojatou skupinu, v níž jsou vazby *se za* + 4 hojně zastoupeny, jak ilustrují příklady, které uvádí (Trávníček, 1949, 162, 686n.): *dostal to za odměnu*; *vzali si ho za vlastního/za společníka*; *dát komu co za úkol*; *jít/být komu za svědky/za kmotra*; *jít ke komu za čeledína/někam za vychovatele/za ředitele*.²⁷

Specifika Trávníčkova (1949) pojetí následující syntaxe, které jsme studovali, nepřevzaly. Kromě Kopečného (1962) se však prosadilo oddělení přísudkových jmen po sponovém *být* od pojmu doplněk.

Šmilauer (1969, 348-350) zůstává u pojetí doplňku, které se vztahuje i na nutná doplnění neplnovýznamových sloves, vyděluje je však jako „zvláštní skupinu“. Jeho vymezení okruhu neplnovýznamových sloves vychází v podstatě ze stejných předpokladů jako Kopečného (1962, 178) úvahy o slovesech blízkých sponě. Řadí sem slovesa tří významových okruhů v bezpředmětném i předmětném významu a předmětové *mít*. Protože

²⁷ U ostatních příkladů, které uvádí pro užití vazby *za* + 4 ve funkci určení účelu, není zřejmé, zda jde o „obsahová určení“, a tudíž výrazy související s doplňkem, nebo zda se k určení účelu dostaly jinou cestou, proto je do tohoto výčtu nezahrnujeme.

stejná kritéria se uplatňují i v přístupu pozdějších syntaxí a Šmilauer (1969, 348-351) uvádí i bohatství příkladů, využijeme zde jeho materiál k přehledu neplnovýznamových sloves s vazbou *za* + 4:

1. „zjišťování existence, zdánlivá existence“ (u sloves nemutačních – Mluvnice 3, 1987, 60)
 - a. bezpředmětová (podmětová) – typ *ukazovat se* (odpovídá Kopečného, 1962 *zdát se*)²⁸
 - b. předmětová – typ *shledávat, pokládat - uznat: uznává za nejlepší všechno zase vrátit; pokládat: pokládá text ten za opis moravský; považovat: nepovažuj to za urážku; mít: nemějte nám to za zlé; přijímat: přijala každé upozornění za urážku; klást: jaký zločin mu za hřích kladou, nevěděl; vydávat: hrnčířství ve Věradech mu nepatří, ač se dosud vždy vydával za jeho majitele; označit; uvádět; vyhlásit: za zrádce země vyhlásil nás tajně; prohlásit: církevní vrchnost prohlásila jej za invalidu; pojímat*
2. „vznikající existence“ (u sloves mutačních – Mluvnice 3, 1987, 60; u sloves s významem „instanciálizace“, výraz s formou *za* + 4 vyjadřuje „jakožto výsledný stav zařazení aktantu do třídy“ – Grepl – Karlík, 1998, 314²⁹)
 - a. bezpředmětová (podmětová) – typ *stávat se* (odpovídá Kopečného, 1962 *stát se*)
 - b. předmětová – typ *činit - zvolit: letos vás zvolíme v bratrstvu za starší; určit: ustanovit; přihlásit: přihlašuji se za člena Umělecké besedy; přijmout; vzít: chtěl si vzít Vojtěcha za pasáka hus; pojmout: pojal za ženu dívku srdce svého; přestrojit (se): přestrojil se za milionáře*
3. „trvající existence“ (Kopečný, 1962 neuvádí)
 - a. bezpředmětová (podmětová) – typ *zůstat*
 - b. předmětová – typ *zachovávat*
4. *mít* (shodně s Kopečným, 1962)

²⁸ V této skupině Šmilauer (1969, 349) uvádí jediného zástupce bezpředmětových sloves s vazbou *za* + 4, sloveso *být pokládán za: Rio Negro měla by spíše být pokládána za hlavní původní tok*. My je však v přehledu neuvádíme, protože jde pouze o pasivní formu předmětového slovesa *pokládat za*.

²⁹ Grepl – Karlík (1998, 314) však hodnotí výrazy této skupiny jako nevalenční.

Bauer – Grepl (1980, 153-157) a Grepl – Karlík (1986, 307-313) popisují jediný druh doplňku, charakterizovaný stejnými sémantickými vlastnostmi jako u Trávníčka (1949) a vázaný jako fakultativní určení na plnovýznamová slovesa. S ohledem na tradici k němu však řadí i uvedené skupiny 1.b a 2.b s vazbou *za* + 4, které se, jak popisují, kromě spojení s neplnovýznamovým slovesem liší také tím, že jejich vztah ke slovesu převážil nad vztahem ke jménu a způsobil adverbializaci, která se formálně projevila i pádem neshodným s pádem jména. Z těchto důvodů považují doplňková určení v instrumentále nebo v předložkovém pádě *za* „plynulý přechod k určení příslovečným“ (Bauer – Grepl, 1980, 157; Grepl – Karlík, 1986, 312). Formu *za* + 4 popisují také u doplňkových výrazů vyjádřených adjektivem. Tyto případy navrhuji chápat jako důsledek „kontextově podmíněné elipsy podstatného jména“ (Bauer – Grepl, 1980, 157; Grepl – Karlík, 1986, 313), které by se jinak ve větě opakovalo: *takové řešení pokládám za nejlepší (řešení)*.

Novější syntaxe (Mluvnice 3, 1987, 59n.; Grepl – Karlík, 1998, 255-257) dokončují oddělení dvou druhů doplňku, když každý z nich popisují jako samostatný větný člen. Z původního konceptu doplňku doplňujícího vychází „komplement kvalifikační“, resp. „kopredikátový komplement“, obligatorní valenční pozice blízká predikativu, tedy jmenné části slovesně-jmenného přísudku. Mluvnice 3 (1987, 109) uvádí jako jednu z vlastností komplementu kvalifikačního, která jej odlišuje od „adverbiále průvodního děje/stavu (ADV Com)“ zahrnujícího skupiny tradičně kvalifikované jako doplněk určující, také to, že „zpravidla nejde o vztah dvou propozic, takže větu nelze transformovat na spojení dvou vět spojených paratakticky“. Vzhledem k tomu zahrnuje komplement kvalifikační, jak výše uvedenou skupinu 1.b, tak skupinu 2.b. Na jiném místě tatáž syntax připouští možnost přičítat předložkové skupině ve spojeních *považovat/mít Pavla za přítele* „objektový charakter“ (Mluvnice 3, 1987, 200).

Grepl – Karlík (1998, 255-257) oproti tomu chápe ze skupin s vazbou *za* + 4 valenčně pouze skupinu 1.b a kopredikátový komplement v důsledku toho charakterizuje sémantickým rysem „subjektivní klasifikace nebo kvalifikace“. Jako případnou alternativu uvádí možnost pokládat výrazy skupiny 1.b „za zvláštní druh analytických predikátorů“ (Grepl – Karlík, 1998, 257). Výrazy skupiny 2.b řadí ke „kopredikátovému adjunktů“ (Grepl – Karlík, 1998, 309-317), jímž se budeme zabývat dále, v souvislosti s druhým druhem doplňku.

Příruční (2003, 486-490) naopak vymezuje jen jediný „doplněk“, který charakterizuje jako shodný. Neshodné vazby připouští pouze po některých přísudkových

výrazech, které zřejmě hodnotí jako neplnovýznamové³⁰: *zvolili ho za prezidenta; šel jim za svědka*. Ke spojení skupiny 1.b se Příruční (2003) zřejmě vůbec nevyjadřuje.

Doplňek určující

Slíbit dceru za ženu

Druhý tradiční druh doplňku, doplněk určující, charakterizuje Kopečný (1962, 170n.) jako „komplexní určení“, jako „přívlastek vztažený přes sloveso (nebo přes adjektivum)“. Na rozdíl od doplňku doplňujícího se na něj můžeme zeptat otázkou *jaký? i jak?, za jakých okolností?*. Popisuje u něj převahu vztahu ke slovesu (adjektivu) nad přívlastkovým vztahem ke jménu a v důsledku toho povahu blízkou příslovečným určením. Ve svém pojetí pro něj proto užívá označení „určení doplňkové“, popř. „atribut verbo-nominální“. Všimá si toho, že vztah ke slovesu je u doplňkového určení volnější než u doplňku a uvolňuje se tím více, čím více je určení doplňkové rozvíto dalšími větnými členy.

Kopečný (1962, 248-255) člení doplňkové určení na jednotlivé typy vzhledem k formě, jakou je vyjádřen. Předpokládáme, že předložková skupina *za + 4* se může objevit v případech náležejících do dvou z uvedených typů:

1. adjektivní doplňkové určení k jiným pádům (než k nominativu a akuzativu) – Kopečný (1962, 252) ukazuje, že s přívlastkem spojuje doplňkové určení také schopnost rozvíjet substantivum v jakékoli větněčlenské pozici. Různým pádům těchto substantiv pak vzhledem ke shodě mohou odpovídat také pády adjektivního doplňkového určení: *k bráně přijel už k zavřenému; v těch šatech nechodil dlouho v nových*. O tomto typu konstrukce se zmiňuje i většina ostatních skladeb. Vždy však upozorňují, že je, zvláště ve spisovném jazyce, užíván zřídka. Přímou formou *za + 4* neuvádějí žádný příklad užití. V této podkapitole se mu proto dále už nebudeme věnovat.
2. doplňkové určení spojkou *jako* a typy synonymními – forma *za + 4* je tu přímo uváděna jako častá alternativa spojky *jako* v identifikačním významu: *dostal se do továrny za vrátneho/jako vrátný; odvezl ji svému pánu za nevěstu*;

³⁰ Použitá formulace umožňuje výklad, že všechny přísudkové výrazy s neshodnou doplňkovou vazbou, mají být hodnoceny jako neplnovýznamové, explicitně však není takové tvrzení uvedeno: „Po některých (naplnovýznamových) predikátorech mívá doplněk také podobu Instr ... Proniká-li význam účelový, Instr konkuruje *na + 4* nebo *za + 4*.“ (Příruční, 2003, 489)

označili³¹ ho *za původce atentátu/jako původce atentátu*. Kopečný (1962, 252) poznamenává, že na rozdíl od *jako* má vazba *za* + 4 jasnější rezultativní význam. Dalšími alternativními, ale méně běžnými vazbami, které Kopečný (1962, 252) uvádí, jsou v některých případech *na* + 4: *na zákusek měl kousek sýra/za zákusek*; *v* + 4: *zahrady padly v obět' parcelaci/za obět'*. U dalších autorů (např. Šmilauer, 1969, 338) nacházíme starší alternativy, spojky *jakožto*, *co*: *jakožto pravý Čech byl také muzikant*; *co voják vedl jsem život kočovnický*. V těchto případech však náhrada formou *za* + 4 není možná.

V Trávníčkově (1949, 152-162) pojetí skupina 2 z doplňku zřejmě zcela mizí, všechna spojení takového typu a obdobná jsou klasifikována jako určení dějového obsahu nebo určení účelu. Za doplněk jsou sice považovány konstrukce se spojkou *jako*, forma *za* + 4 se však jako jejich alternativa nezmiňuje.

Na doplněk určující navazuje ve Šmilauerově (1969, 335-352) koncepci „doplněk u sloves plnovýznamových“.³² Skupina 2 je zde doložena dvěma příklady: *Jozefka se dostala do panského dvora za kravařku*; *král slíbil Honzovi svou dceru za ženu* (Šmilauer, 1969, 339).

Shodné je pojetí skupiny 2 také u Bauera – Grepla (1980, 153-158) a Grepla – Karlíka (1986, 306-314), kteří konstrukce tohoto typu ilustrují dalšími příklady: *bratr jim šel za svědka*; *šel tam za pacholka*; *nastoupil tam za pomocníka*; *dostala se tam za písářku*; *nechci platit za rebelantku* (Bauer – Grepl, 1980, 157; Grepl – Karlík, 1986, 312). Aniž by to bylo zdůvodněno nebo explicitně stanoveno jako kritérium, uvádí se tento typ spojení pouze s vazbou na subjekt. Forma *za* + 4 ve funkci objektového doplňku je zde dokládána pouze příklady se slovesy neplnovýznamovými.

Mluvnice 3 (1987, 108-115) a Grepl – Karlík (1998, 309-317) s ohledem na sémantickou blízkost spojují doplněk určující, resp. větné členy z něj vycházející a tradiční příslovečné určení průvodních okolností do nově definovaného druhu nevalenčního určení - adverbiále průvodního děje/stavu (komitativní; ADVCom), resp. kopredikátový

³¹ Zařazení tohoto spojení k doplňku určujícímu, resp. doplňkovému určení je důsledkem úzkého pojetí doplňku doplňujícího u Kopečného (1962), který k němu řadí jen spojení se sponovými slovesy *být*, *stát se* a *zdát se* (srovnej výše).

³² Srovnej přehled neplnovýznamových sloves uvedený výše v souvislosti s prvním druhem doplňku.

adjunkt.³³ V popisu možných forem jsou v obou skladbách zastoupeny výrazy odpovídající skupině 2, omezují se však pouze na spojení s *jako, jakožto, co, coby*, popř. vyjádření v prostém nominativu či instrumentálu. Forma *za* + 4 zde není mezi možné alternativy zařazena a předpokládá se (Mluvnice 3, 1987, 114) spíše pouze ve valenční pozici.

Jak jsme již zmínili výše, považuje Grepl – Karlík (1998, 314) odlišně od jiných skladeb *za* nevalenční kopredikátový adjunkt také výrazy odpovídající skupině 2.b, popsané v souvislosti s doplňkem doplňujícím.

Příruční (2003, 486-490) naopak naznačuje možnost pokládat všechny přísudkové výrazy s neshodným doplňkem *za* neplnovýznamové. To by v důsledku znamenalo hodnotit doplňky s formou *za* + 4 vždy jako valenční.

³³ Tím je překonáno tradiční rozlišování mezi shodnými a neshodnými obraty nesoucími blízky sémantický význam: *vrátila se těžce nemocná* – *vrátila se s těžkou nemocí*.

3 Pražský závislostní korpus - zdroj dat

Pražský závislostní korpus (Prague Dependency Treebank; dále PDT³⁴) je korpus českých vět anotovaných na třech rovinách: morfologické, analytické a tektogramatické, a to z hlediska morfologie, povrchové syntaxe, hloubkové syntaxe, aktuálního členění a koreference. Jeho vývojem se od roku 1995 zabývá Ústav formální a aplikované lingvistiky Matematicko-fyzikální fakulty Univerzity Karlovy v Praze a od r. 2000 také jeho Centrum počítačové lingvistiky.

Náplní korpusu je výběr psaných textů obsažených v Českém národním korpusu. Jde o články z deníků Lidové noviny (r. 1991, 1994, 1995) a Mladá fronta Dnes (r. 1992), ekonomického čtrnáctideníku Českomoravský Profit (r. 1994) a populárně-vědeckého časopisu Vesmír (r. 1992, 1993). Aktuální verze PDT 2.0, dokončená roku 2005, zahrnuje na morfologické rovině 116 065 vět³⁵, tj. 1 960 657 jednotek (slov, čísel a interpunkčních znamének). 75% z tohoto množství je zpracováno také na rovině analytické, což představuje 87 980 vět, tj. 1 504 847 jednotek a 44% (59% rozsahu analytické roviny) je nadto opatřeno anotací na rovině tektogramatické, tj. 49 442 vět, resp. 833 357 jednotek. (PDT 2.0 - Guide, 2005, 19, 23)

Základní popis projektu a jeho významu podává např. Hajič et al. (1998), Hajič (1998), Hajič (2004), Hajič et al. (2005), kde lze také nalézt odkazy na další literaturu. Aktuální podrobnou dokumentaci představuje Průvodce PDT 2.0 (PDT 2.0 – Guide, 2005). Otázkami spojenými s anotací se detailně zabývají manuály pro anotaci na jednotlivých rovinách: Zeman et al. (2005), Hajič et al. (1999), Mikulová et al. (2005). V této kapitole vycházíme z těchto i dalších textů a shrnujeme informace, které jsou základní a/nebo relevantní pro naše téma.

³⁴ Uváděné zkratky nevycházejí jednotně buď vždy z české, nebo vždy z anglické varianty názvu, ale užíváme vždy tu zkratku, kterou považujeme za běžnější. Zatímco běžně užívaná zkratka „PDT“ vychází z anglické podoby názvu, pro označení Českého národního korpusu je běžná zkratka „ČNK“, vycházející z české varianty, obdobně termín Funkční generativní popis je zkracován jako „FGP“.

³⁵ Zeman et al. (2005) uvádí dokonce 126 831 vět, ale stejný počet jednotek.

3.1 Funkční generativní popis

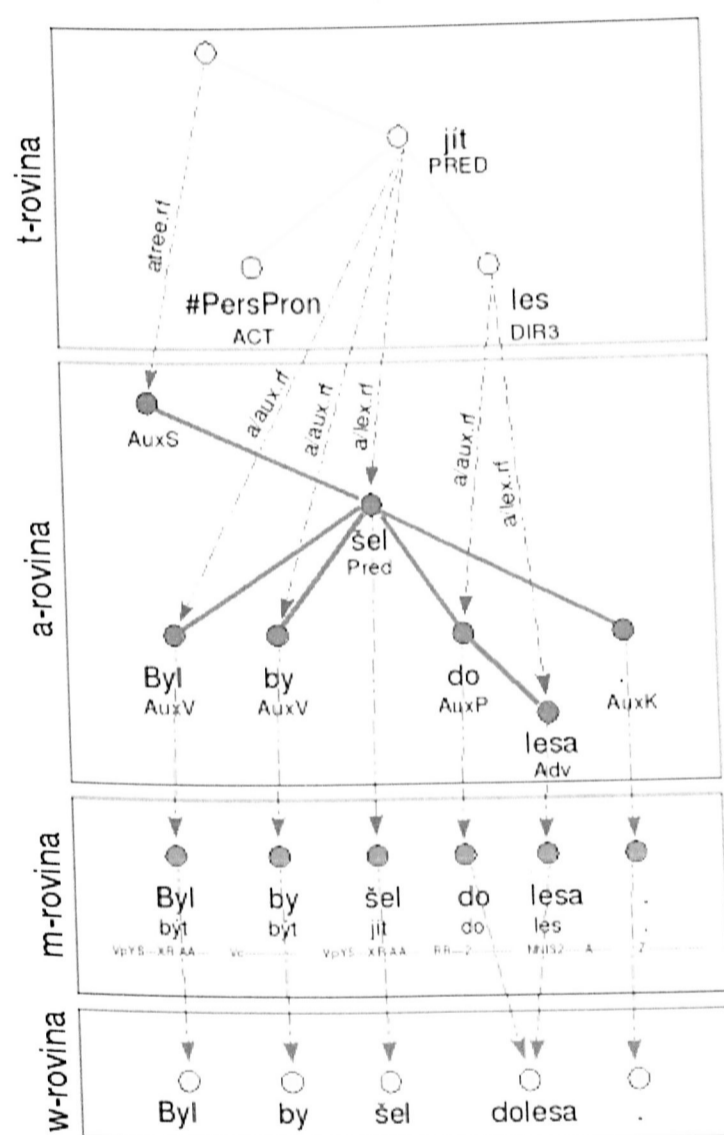
Přístup uplatňovaný při zpracování korpusu vychází z teorie Funkčního generativního popisu češtiny (dále FGP), který navazuje na tradice Pražského lingvistického kroužku a Pražské školy funkčně strukturní lingvistiky. FGP se rozvíjí od počátku 60. let 20. století: zejména Sgall (1967) a Sgall – Hajičová – Panevová (1986). Jak název napovídá, teorie byla původně určena pro generativní přístup k jazyku, který předpokládá generování „podkladových“ zápisů vět (odpovídají reprezentaci vět na tektogramatické rovině) a jejich převádění prostřednictvím překladových složek na zápisy odpovídající nižším rovinám (souhrnně ESČ, 2002, 146). Využití pro potřeby PDT však dokazuje, že FGP se dobře hodí i pro analýzu již existujících vět, tedy pro postup od nižších rovin k vyšším (srovnej např. Lopatková et al., 2002 a Lopatková, 2003).

Zmíněné členění jazykového systému do několika jazykových rovin je základní součástí teorie FGP. Původní verze ze 60. let (např. Sgall, 1967; Panevová, 1980; souhrnně ESČ, 2002, 146) předpokládá existenci celkem pěti rovin, řazených vzestupně od jazykového výrazu k významu: rovina fonetická, fonologická (morfonologická), morfematická (v PDT označovaná jako morfologická), rovina povrchové syntaxe (větněčlenská) a tektogramatická (rovina hloubkové struktury, resp. rovina významu), přičemž na každé rovině může být proveden úplný popis věty pomocí termínů příslušejících dané rovině (srovnej Panevová, 1980, 12). Do popisu jazyka jsou zahrnuty i vztahy valence a aktuálního členění. Vztah mezi jednotkami sousedních vrstev je koncipován jako vztah formy (jednotka nižší roviny) a funkce (jednotka vyšší roviny). PDT nepracuje se dvěma nejnižšími rovinami, fonetickou a fonologickou.

Od 90. let (Sgall, 1992) se prosazuje již dříve (např. Panevová, 1980, 13-20) diskutované vypuštění roviny povrchové syntaxe. PDT však nadále pracuje s „určitou verzí roviny povrchové syntaxe“ (ESČ, 2002, 146) nazývanou rovina analytické syntaxe (analytická rovina), protože, jak vysvětlují Hajič et al. (1998, 171n.), její zařazení mezi rovinu morfologickou a tektogramatickou usnadňuje tvorbu „poloautomatické anotační procedury“ (Hajič et al., 1998, 171) a odpovídá postupům obecně užívaným při počítačovém zpracování přirozených jazyků (strojový překlad, značkování a anotování korpusů apod.).

Na rovinách tektogramatiky a povrchové syntaxe, popř. na analytické rovině v prostředí PDT, se uplatňuje závislostní syntax: Za centrum věty se chápe sloveso. Ostatní

řídící a závislé členy se určují podle kritéria vypustitelnosti - závislý člen lze vypustit, aniž by věta přestala být gramaticky správná, - popř. podle analogie - v případě, že ani jeden člen nelze vypustit, zkoumáme vypustitelnost v jiné větě se stejnou kombinací slovních druhů (Hajičová – Panevová – Sgall, 2002). Věty jsou reprezentovány závislostními stromovými strukturami.

Obr. 3.1: Schématické znázornění vztahů mezi rovinami PDT (Převzato z PDT 2.0 – Guide, 2005, 12)

3.2 Morfologická rovina

Morfologickou rovinu zmiňujeme spíše pro úplnost. S větami anotovanými pouze na této úrovni pracovat nebudeme. Podstatné atributy přiřazené na morfologické úrovni jsou však součástí popisu i na analytické rovině.

Na morfologické rovině je věta zachycena jako „správně utvořený řetězec lexikálních a gramatických jednotek“ (ESČ, 2002, 146), kterými jsou jednotlivá slova, čísla i interpunkční znaménka v pořadí, v jakém se vyskytují ve vstupním textu. Anotace nezahrnuje žádné informace o struktuře věty a vztazích mezi jednotkami, a to ani v případech, jakými jsou pomocná slovesa nebo analytické predikáty. Každá jednotka je v procesu tvaroslovného značkování opatřena několika atributy. Pro nás jsou z nich nejpodstatnější atributy *form*, *lemma* a *tag*,³⁶ které nesou základní tvaroslovné informace (PDT 2.0 - Guide, 2005, 12). Příklady hodnot u konkrétních jednotek jsou součástí informací zobrazených u stromů na obr. 2.3 a 2.4, odshora jsou hodnoty atributů uvedeny v pořadí *form*, *afun* (základní atribut analytické roviny), *tag*. Příklady hodnot atributu *lemma* pro vybrané jednotky z těchto stromů uvádí tabulka 2.1.

form	lemma
až	až-2 ^ (přijde, až to dodělá)
osmdesát	osmdesát`80
Králové	Králová ;G ;S ^ (Dvůr Králové)
své	svůj-1 ^ (přivlast.)

Tab. 3.1: Příklady hodnot atributu *lemma* pro vybrané jednotky ze stromů na obr. 3.3 a 3.4

Atribut *form* označuje správný tvar jednotky, který může být v některých případech, např. v důsledku stažení nebo chyb, odlišný od tvaru zaznamenaného v textu. (PDT 2.0 - Guide, 2005, 12)

Atribut *lemma* obsahuje slovníkový tvar jednotky (v terminologii PDT tzv. *lemma proper*). V případě homonym, kdy formálně stejný slovníkový tvar odpovídá více různým významům, jsou jednotlivé významy odlišeny číslem. U homonym a volitelně i u

³⁶ Součástí popisu na morfologické rovině jsou dále atributy *id* a *w.rf*, které zachovávají informaci o vztahu k jednotce vyšší, analytické roviny, resp. nižší, tzv. slovní roviny (*w*-rovina). Slovní rovina je neanotační rovina, na níž je výchozí text rozdělen do dokumentů a odstavců a jsou vymezeny jednotky (slova, čísla, interpunkční znaménka) (PDT 2.0 - Guide, 2005, 11n.).

dalších jednotek je součástí atributu také `AddInfo`, formalizovaný záznam sémantických, stylistických a slovtvorných vlastností (Zeman et al., 2005, 9-13). Pro nás mají význam především sémantické vlastnosti. U řídicího substantiva v předložkové frázi totiž mohou být vhodným znakem pro určení jeho příslušnosti ke skupině s určitou syntaktickou funkcí. V atributu `AddInfo` se však omezují pouze na zaznamenání toho, že se jedná o určitý druh vlastního jména nebo o termín z určitého oboru lidské činnosti. Existenci vztahu mezi termíny a syntaktickými skupinami příliš nepředpokládáme, za vhodnější považujeme vlastní jména. Jejich skupiny rozlišované v rámci atributu `AddInfo` proto uvádíme v následující tabulce.

označení	sémantická skupina
;Y	jména osob: Petr, John
;S	příjmení: Dvořák, Zelený, Agassi, Bush
;E	příslušník národa, obyvatel určitého území: Čech, Kolumbijec, Newyorčan,
;G	zeměpisné názvy: Praha, Tatry
;K	podnik, organizace, instituce: Tatra
;R	výrobek: Tatra
;m	jiná vlastní jména: jména dolů, stadionů apod.

Tab. 3.2: Skupiny vlastních jmen rozlišované v rámci atributu `AddInfo`

Atribut `tag` představuje patnáctimístný řetězec značek, obvykle číslic nebo velkých písmen anglické abecedy, vypovídajících o morfologických vlastnostech jednotky (Zeman et al., 2005, 13-21). V konkrétním `tagu` je na každé pozici zapsána hodnota, které příslušná kategorie v daném případě nabývá. Pozice kategorií, které nejsou pro popisovanou jednotku relevantní, se vyplní pomlčkou (např. pád u sloves). Přehled značek jednotlivých hodnot podává Zeman et al. (2005, 13-21). Příklady hodnot atributu `tag` jsou součástí příkladových stromových struktur uvedených dále.

Pozice	Název kategorie	Popis kategorie
1	POS	slovní druh
2	SubPOS	detailní určení slovního druhu
3	Gender	jmenný rod
4	Number	číslo
5	Case	pád
6	PossGender	přivlastňovací rod ³⁷
7	PossNumber	přivlastňovací číslo ³⁸
8	Person	osoba
9	Tense	čas
10	Grade	stupeň
11	Negation	negace
12	Voice	slovesný rod
13	Reserve1	rezervní
14	Reserve2	rezervní
15	Var	varianta, stylový příznak

Tab. 3.3: Přehled kategorií zaznamenaných v atributu tag

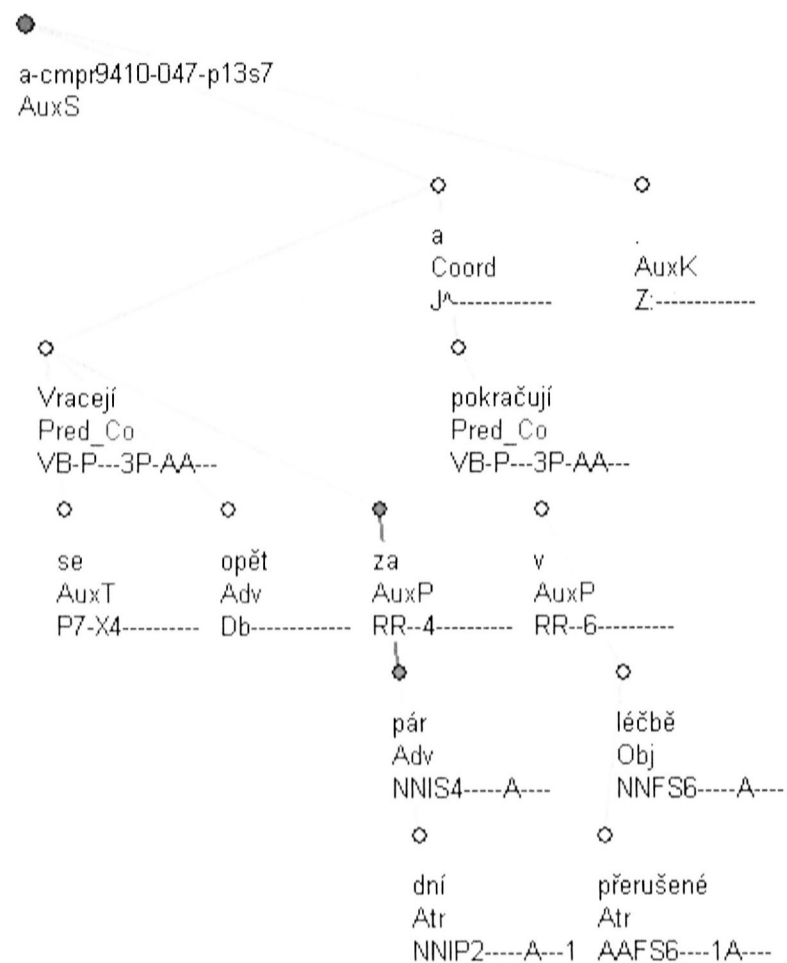
3.3 Analytická rovina

Analytická rovina je pro naše téma nejpodstatnější. Při výběru zkoumaného souboru dat vycházíme z jejího popisu syntaktických (analytických) funkcí.

Na analytické rovině je struktura věty reprezentována stromem, tj. spojitým orientovaným acyklickým grafem s jedním kořenem. Všechny jednotky popsané na morfologické rovině jsou zachovány i zde, přičemž každé z nich odpovídá v grafu jeden uzel opatřený dvanácti atributy. Navíc je vytvořen kořenový uzel se specifickými hodnotami atributů, z nichž vybíráme: `aFun` vždy `AuxS`; `form` zaznamenává číslo věty v rámci souboru pro anotaci na analytické rovině (např. # 22); `lemid` identifikaci věty v rámci Českého národního korpusu. (Hajič et al., 1999, 10-12)

³⁷ Rod entity, již se přivlastňuje pomocí přivlastňovacího zájmena nebo přivlastňovacího přídavného jména, např. ženský u jednotek „matčín“, „její“ (Zeman et al., 2005, 19).

³⁸ Číslo entity, již se přivlastňuje přivlastňovacím zájmenem, např. jednotné u jednotky „moji“, množné u jednotky „náš“. (Zeman et al., 2005, 19)

Obr. 3.2: Příklad stromové struktury na analytické rovině. Věta *Vracejí se opět za pár dní a pokračují v přerušené léčbě.*³⁹

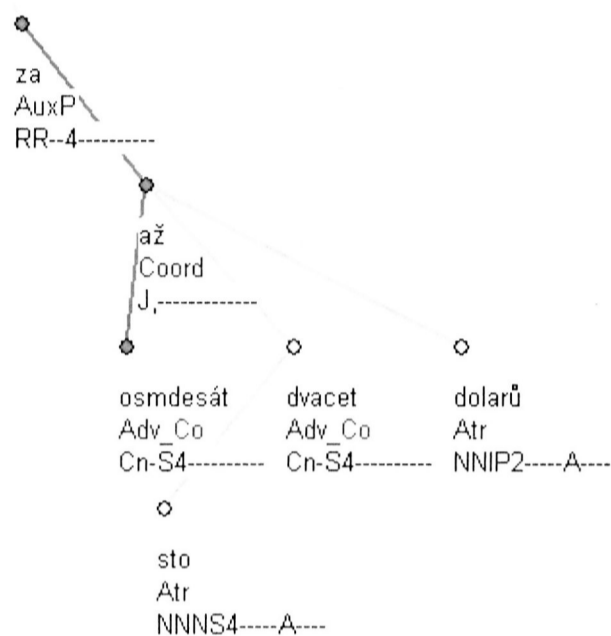
Prvními třemi atributy jsou lemma, tag a form, přiřazené dané jednotce již na morfoloogické rovině. S využitím atributů lemid a mstag se počítá spíše až do budoucna. Dalšíh šest atributů je technické povahy. Nejdůležitějším atributem je proto pro nás afun, zaznamenávající tzv. analytickou (syntaktickou) funkci, neboli „typ vztahu k nadřazenému (řídícímu) uzlu“ (Hajič et al., 1999, 12). Tento atribut vlastně nenáleží uzlu, ale hraně, spojenci mezi uzly reprezentujícími závislý a řídící člen. Důvodem jeho umístění k uzlu závislého členu je pouze technické zjednodušení (Hajič et al., 1999, 11). Hodnoty tohoto atributu v základu odpovídají běžně známým druhům větných členů bez podrobnějšího sémantického členění. Přísloivečná určení, jimiž se zabýváme, tedy nejsou

³⁹ Podobu téže věty na tektogramatické rovině srovnej obr 3.8.

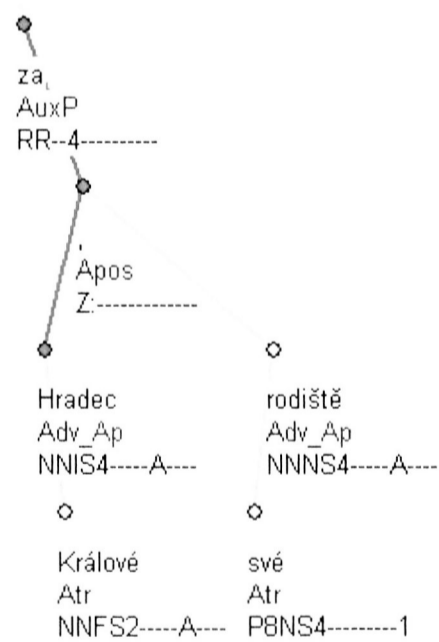
rozdělována do jednotlivých druhů, ale všem je přiřazen a fun Adv. Vymezení jednotlivých hodnot atributu a fun, které je vůči tradičnímu popisu větných členů doplňující a upřesňující, podává Hajič et al. (1999).

Oproti Šmilauerově (1947, 1969) pojetí, které posloužilo při tvorbě anotačních pokynů jako východisko, došlo v prezentaci větné struktury a větněčlenského systému k řadě změn. Z nich vybíráme ty, které jsou hlavní a/nebo podstatné pro naše téma. Některé z nich jsou spíše konvencemi, souvisejícími s již zmíněnou skutečností, že každému slovu, číslu i interpunkčnímu znaménku je přiřazen samostatný uzel:

- Podmět je chápán jako závislý na predikátu. (Hajič et al., 1999, 16, 35)
- Substantivum v předložkové skupině se zaznamenává jako závislé na předložce, která má vlastní uzel s pomocnou syntaktickou funkcí AuxP. Předložka se zavěšuje na místo, které by příslušelo danému substantivu, kdyby se vyskytovalo bez předložky. U víceslovných sekundárních předložek se do této pozice umísťuje poslední slovo, ostatní slova tvořící předložku se zavěsí pod něj, všechna vedle sebe. (Hajič et al., 1999, 106n.)
- Koordinace je reprezentována uzlem poslední souřadící spojky (interpunkčního znaménka) vpravo v koordinační skupině. Jeho syntaktická funkce (a fun) je označena jako Coord. Na tento uzel se jako závislé váží uzly souřadně spojených členů s označením a funu doplněným o sufix _Co (např. Adv_Co), popř. uzly dalších souřadících spojek nebo oddělujících interpunkčních znaků s a funem AuxY. Obdobným způsobem se pracuje také s přístavkem a vsuvkou. (Hajič et al., 1999, 141-160)

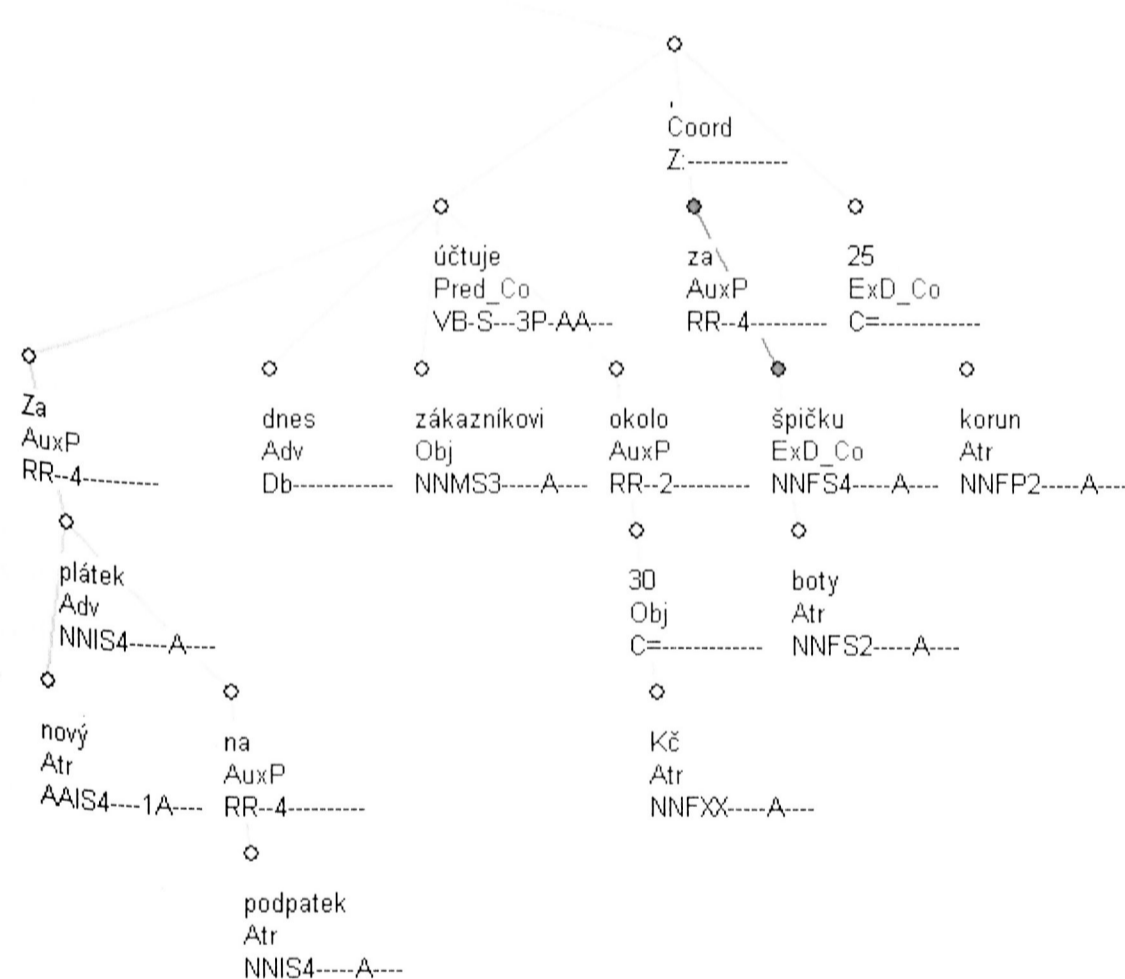

Obr. 3.3: Zachycení koordinace na analytické rovině. Zvýrazněná část věty *Nyní je průměrná velkoobchodní cena kolem čtyřiceti dolarů, přičemž asi patnáct procent produkce prodáváme za osmdesát až sto dvacet dolarů, říká Stephen Liu, náměstek generálního ředitele společnosti Castle Peak (na snímku).*

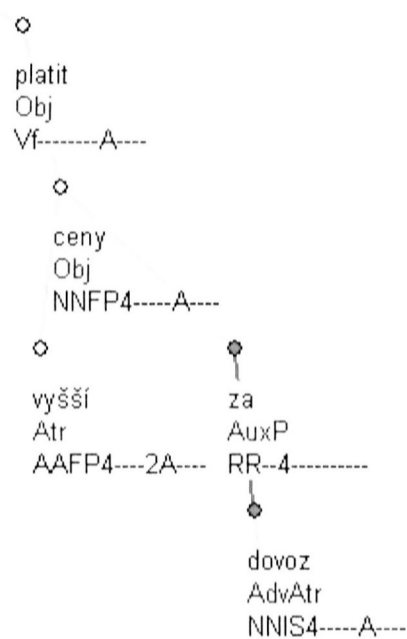
Obr. 3.4: Zachycení přístavku (apozice) na analytické rovině. Zvýrazněná část věty *Oba si přáli hrát za Hradec Králové, své rodiště, ačkoli s Pardubicemi mají smlouvy.*

- Pro zachycení některých případů aktuální slovní elipsy se používá afun ExD. Tím se označují všechny uzly závislé na uzlu, který byl vypuštěn. Má-li bezprostředně závislý uzel podobu předložky, podřadicí spojky, koordinacího nebo apoziciho uzlu, posouvá se afun ExD k uzlu zavěšenému na něm. Příslovečných určení se dotýká především elipsa přísudkového výrazu při jeho opakování, kde je výrazu, který by byl za běžných okolností příslovečným určením rozvíjejícím přísudkový výraz (nyní vypuštěný), místo analytické funkce Adv přiřazena funkce ExD. (Hajič et al., 1999, 130-140)

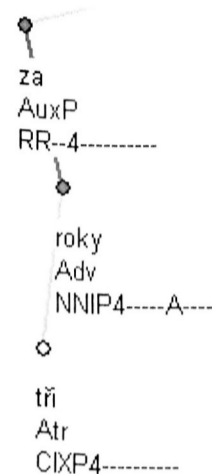
Obr. 3.5: Zachycení aktuální slovní elipsy na analytické rovině. Věta *Za nový plátek na podpatek dnes zákazníkovi účtuje okolo 30 Kč, za špičku boty 25 korun.*

- Zavádí se tzv. kombinované funkce. Z nich se našeho tématu týkají *AtrAdv* a *AdvAtr*, které umožňují vyjádřit, že z kontextu dané věty nelze rozhodnout, zda je popisovaný člen přívlastkem, či příslovečným určením, resp. že je možno jej chápat oběma způsoby bez vlivu na význam věty. Hodnota umístěná jako první pak naznačuje, kterou variantu považoval anotátor za důležitější. (Hajič et al., 1999, 42-44, 63n.)

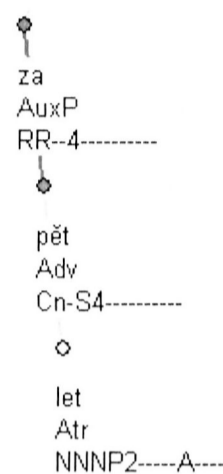

Obr. 3.6: Příklad použití kombinované funkce na analytické rovině. Zvýrazněná část věty *Nakonec však bude muset Kyjev platit vyšší ceny za dovoz z Ruska.*

- Podrobné rozpracování v pokynech pro anotátory PDT si vyžádaly konvence týkající se vztahů v rámci výrazů s číslovkami a číslicemi, které se také často objevují jako součást předložkové skupiny *za + 4*. Pravidla určující vzájemné vztahy mezi řídicím slovesem, pojmenováním počítané entity a vyjádřením jejího počtu se řídí v každém konkrétním případě pádem jednotlivých částí, který buď odpovídá, nebo neodpovídá vazbě vyžadované jinou částí. (Hajič et al., 1999, 169-178)

id = a-cmpr9406-005-p40s1

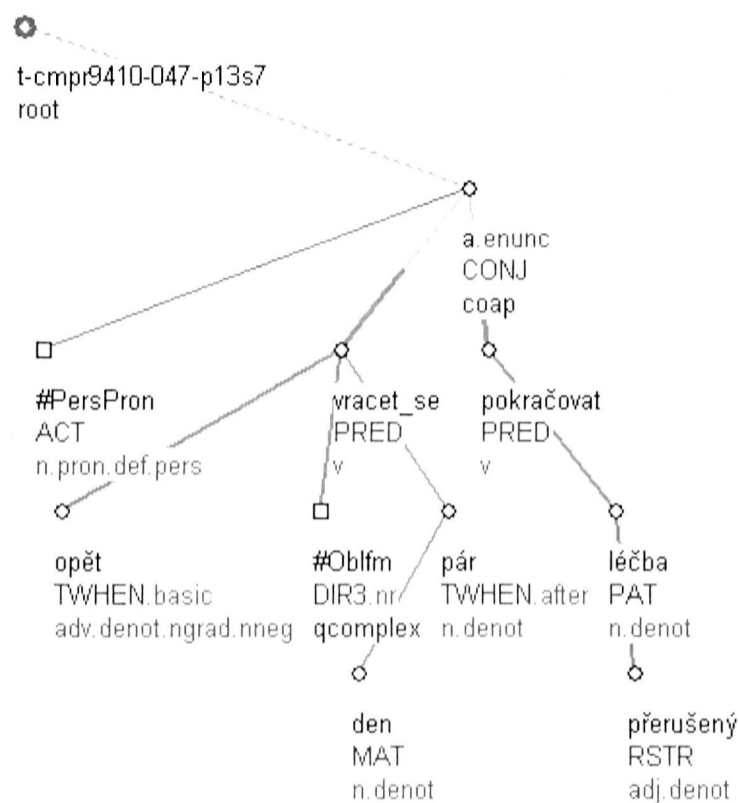
id = a-ln94203-4-p14s1

Obr. 3.7: Dva příklady zachycení vztahu mezi číslovkou a počítanou entitou na analytické rovině. Zvýrazněné části vět *Já myslím, že za tři roky i těch patnáct tisíc bude možných* a *Vzorem nám může být Španělsko, které za pět let vybudovalo 400 kilometrů vysokorychlostních tratí AVE (Alta Velocida Español) z Madridu do Sevilly*.

3.4 Tektogramatická rovina

Tektogramatická rovina pro naše téma představuje rovinu cílovou. Zkoumáním dat vybraných na analytické rovině podle syntaktických funkcí se snažíme dobrat kritérií, která umožní rozpoznání jejich sémanticky specifikovaných druhů, které v případě příslovecných určení odpovídají funktořům jednotek vázaných na sloveso.

Na tektogramatické rovině je věta zachycena opět prostřednictvím stromu, který však v tomto případě reprezentuje tzv. hloubkovou strukturu věty, jejíž pojetí vychází z teorie FGP. Počet uzlů na této rovině se obvykle liší od počtu na předchozích rovinách. Až na výjimky technického rázu jsou zde jednotkami s vlastním uzlem pouze plnovýznamová slova. Pro naše téma je zajímavé, že zde tudíž nenajdeme předložky. Samostatné uzly se naopak doplňují pro jednotky, které byly v reálné větě (a tím i v předchozích rovinách) vypuštěny, např. jako nevyjádřený subjekt nebo v důsledku situační elipsy. (Hajič et al., 2005, 218-220; PDT 2.0 – Guide, 2005, 13n.)

Obr. 3.8: Příklad stromové struktury na tektogramatické rovině. Věta *Vracejí se opět za pár dní a pokračují v přerušené léčbě.*⁴⁰

Pořadí uzlů ve směru zleva doprava není dáno slovosledem zaznamenaným v textu (jak je tomu na nižších rovinách), ale určuje ho tzv. hloubkový slovosled, odrážející důležitost, kterou dané jednotce přikládal mluvčí, a kontextovou zapojenost/nezapojenost jednotky. (Podrobněji Mikulová et al., 2005, 89-424, 1060-1073.) Ve výsledku jsou uzly tektogramatického stromu uspořádány projektivně podle následující definice projektivity: „jestliže jsou uzly M a N spojeny jednou hranou a M je vlevo od N, pak všechny uzly ležící vpravo od M a vlevo od N jsou s kořenem spojeny cestou, která prochází alespoň jedním z uzlů M, N.“ (Mikulová et al., 2005, 1069)

Každý uzel je podle příslušnosti k některému z osmi rozlišovaných typů uzlů (atribut `nodetyp`) opatřen jistým počtem atributů (Mikulová et al., 2005, 14-19). Pro nás jsou nejdůležitějším typem tzv. komplexní uzly (atribut `nodetyp` = `complex`), k nimž se řadí plnovýznamová slova (Mikulová et al., 2005, 17n.). V předložkové skupině *za* + 4

⁴⁰ Podobu téže věty na analytické rovině srovnej obr. 3.2.

může být zastoupena také koordinace. Její záznam na tektogramatické rovině zahrnuje tzv. kořeny souřadných struktur, které představují další typologickou skupinu uzlů s `nodetyp = coap` (Mikulová et al., 2005, 15n.).

Dále se zmíníme o některých attributech, které se přiřazují komplexním uzlům, konkrétně zmíníme `t_lemma`, `sempos`, skupinu atributů označovaných jako gramatémy, a především `functor`.

Atribut `t_lemma` jednotek zaznamenaných i na analytické rovině zachycuje v základu slovníkový tvar daného slova, tedy první část hodnoty atributu `lemma`, jak jej známe z nižších rovin. Případy, kdy se t-lemma⁴¹ od slovníkového tvaru jednotky liší, jsou odrazem zachycování syntaktické a lexikální derivace na tektogramatické rovině. V případě jednotek, které byly na nižších rovinách vypuštěny, se stanovení t-lematu řídí jinými pravidly. Tyto jednotky však nejsou typickým objektem našeho zájmu. (Mikulová et al, 2005, 19-36)

Atribut `sempos` zaznamenává příslušnost jednotky k podskupině jednoho ze čtyř tzv. sémantických slovních druhů: sémantická substantiva, adjektiva, adverbia, slovesa. Od běžných slovních druhů se sémantické slovní druhy liší v případech posesivních adjektiv (sémantická substantiva), zájmen a číslovek (podle syntaktické funkce jde o sémantická substantiva nebo adjektiva) a některých dalších. (Mikulová et al., 2005, 32-42)

Jako gramatémy se označuje skupina 16 atributů opatřených v názvu společnou předponou `gram`. Gramatémy jsou obdobou některých slovtvorných, ale především morfologických kategorií, Mikulová et al. (2005, 44) je charakterizuje jako „tektogramatické koreláty“ těchto kategorií. Jejich hodnoty jsou určovány na základě sémantického významu jednotky, nikoli na základě její formy a významu gramatického, např. plurálie `tantum` mají, jsou-li užita k označení jednoho předmětu, hodnotu gramatému číslo singular (`gram/number = sg`). V závislosti na hodnotě `sempos` jsou konkrétní jednotce přiřazovány relevantní gramatémy: pro sémantická substantiva nejčastěji číslo, rod, popř. `negace`; pro sémantická slovesa např. slovesná modalita, vid, čas, rezultativnost, iterativnost. (Mikulová et al., 2005, 32-89)

Atribut `functor` popisuje Mikulová et al. (2005, 424) v základu jako „sémantické ohodnocení syntaktického vztahu závislosti“. Z této charakteristiky se však

⁴¹ V souladu s Mikulová et al. (2005) používáme označení „`t_lemma`“ jako název daného atributu, pojem „t-lemma“ pak jako označení příslušné kategorie. Obdobně také „`functor`“ a „funktor“.

vydělují funktoři příslušející specifickým skupinám jednotek, k nimž mimo jiné patří také kořeny souřadných struktur. Význam některých funktorů se ještě podrobněji upřesňuje pomocí atributu *subfunctor*. Na rozdíl od našeho přístupu, v němž se omezujeme na jednotky s hodnotou atributu *a_{fun}* na analytické rovině *Adv*, tedy na jednotky závislé na slovesu, v pojetí PDT jsou funktoři přiřazovány i jednotkám závislým na substantivu.

Z popisu funktorů vybíráme do následující tabulky ty, mezi jejichž možnými formami zmiňuje Mikulová et al. (2005, 424-609) také předložkovou skupinu *za + 4*. Při vymezení funktoři vycházíme z definic, které uvádí, ale co nejvíce je zkracujeme a zestručňujeme, takže jsou určeny spíše pro představu, přesné definice a podrobnější popis lze nalézt v Mikulová et al. (2005) na straně uvedené na každém řádku tabulky v závorce. Připojujeme také příklady, které Mikulová et al. (2005) uvádí. V případě, že užití formy *za + 4* s daným funktořem ilustruje pouze příkladem, kde tato předložková skupina rozvíjí substantivum, ale lze předpokládat, že v jiných případech by mohla být i rozvitím slovesa, uvádíme tyto příklady v závorce. Soustředíme se především na nevalenční volná doplnění. Pro úplnost a srovnání ale v druhé tabulce uvádíme i valenční členy (aktanty), přičemž rozdělení na volná doplnění a aktanty ponecháváme tak, jak je používá Mikulová et al. (2005), tedy v souladu s pojetím valence uplatňovaným v PDT (Mikulová et al., 2005, 91-183). Pokud se u daného funktoři používá upřesnění pomocí atributu *subfunctor*, uvádíme jeho hodnotu a příslušný příklad.

Funktor	Vymezení funktoři	Příklady
TWHEN (temporal: when) subfunctor = after	čas; na otázku <i>kdy?</i> význam <i>po</i>	<i>přijde za týden</i> <i>za chvíli přišel pan Mitrofanov</i>
THL (temporal: how long)	čas; na otázku <i>jak dlouho?</i> (délka trvání platnosti děje) nebo <i>za jak dlouho?</i> (úsek, během nějž děj dospívá k ukončení)	<i>stihnul to za týden</i> <i>napsal to za dvě hodiny</i>
TPAR (temporal: parallel, contemporaneous)	čas; na otázku <i>během jaké doby?, současně s čím?</i>	<i>za dvě hodiny nic neudělal</i> <i>za celou hodinu přišli jen tři lidé</i>
DIR3 (directional: to) subfunctor = behind	místo; na otázku <i>kam?</i> význam <i>za</i>	<i>uklidil koště za skříň</i> <i>že se za tento plášť schová</i> <i>leccos dalšího, netřeba připomínat</i>
AIM (aim)	cíl, výsledek, k němuž děj	<i>(hnutí důchodců za životní</i>

	směřuje nebo pro něž je určena daná entita	<i>jistoty)</i>
CAUS (cause)	vlastní příčina děje nebo stavu; důvod pro určité jednání	<i>byl vyznamenán za zásluhy</i>
COND (condition)	podmínka	<i>slunečníky a lehátka k použití za nízký poplatek</i>
EXT (extent)	způsob vyjádřený uvedením míry či intenzity; na otázku <i>jak moc?, do jaké míry?, kolik?</i>	<i>koupil to za padesát korun</i>
subfunctor basic	= základní význam míry	<i>ale jsou výrobci tepla, kteří je vyrobí za 100 Kč</i>
MANN (manner)	způsob vyjádřený uvedením kvalifikační či hodnotící charakteristiky; na otázku <i>jakým způsobem?</i>	<i>vést za ručičku</i>
MEANS (means)	způsob vyjádřený uvedením prostředku; na otázku <i>jakými prostředky?, prostřednictvím čeho?</i>	<i>zlato se prodávalo za dolary</i>
SUBS (substitution)	vyjadřuje, že nějaký obsah (děj, stav, osoba nebo předmět) byl zastoupen, nahrazen jiným obsahem (dějem, stavem, osobou nebo předmětem)	<i>mám-li ovšem mluvit za sebe, trochu mahuji a píšu za otce jednal strýc výměnou za srnku dostali několik bažantů</i>

Tab. 3.4: Přehled funktorů, u nichž Mikulová et al. (2005) uvádí mezi možnými také formu *za* + 4 – nevalenční volná doplnění

Funktor	Vymezení funktoru	Příklady
PAT (patiens)	předmět dějem zasažený v širokém smyslu; v rámci s pouhými dvěma valenčními členy (aktanty) vždy jako druhý aktant	<i>zaplatil za úspěch podlomeným zdravím</i>
EFF (effect)	výsledek děje; pouze v rámci s nejméně třemi aktanty, v rámci s menším počtem aktantů se uplatňuje posouvání a druhým aktantem je PAT	<i>považoval Pavla za odborníka oba byli zvoleni za členy výkonného výboru (výměna Bojnického oltáře za deset gotických deskových obrazů)</i>

Tab. 3.5: Přehled funktorů, u nichž Mikulová et al. (2005) uvádí mezi možnými také formu *za* + 4 – valenční členy (aktanty)

4 Soubor dat

V této kapitole popisujeme a zdůvodňujeme metodické postupy, které jsme použili při výběru dat a při jejich třídění. Uvádíme také technické nástroje, které nám tuto práci podstatnou měrou usnadnily.

4.1 Výběr dat

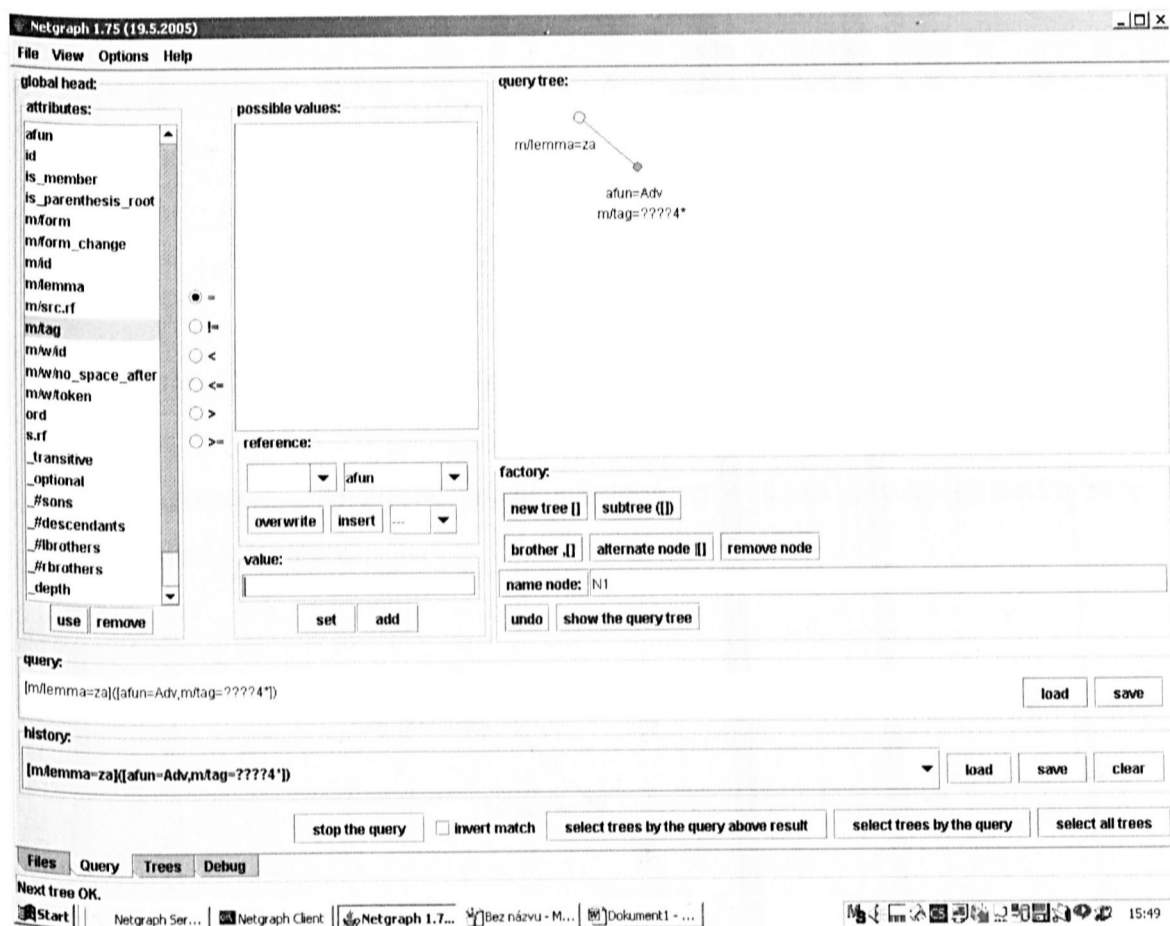
Výběr dat jsme prováděli pomocí vyhledávacího a zobrazovacího programu Netgraph verze 1.75, vyvinutého pro práci s lingvistickými korpusy stromových struktur, speciálně pro všechny roviny PDT, J. Mírovským (Mírovský, 2005). Netgraph je organizován na principu klient – server a primárně se předpokládá přístup k serveru a korpusovým datům prostřednictvím internetu, což zajišťuje kontakt vždy s aktuální podobou korpusu a vyšší rychlost prohledávání. V této práci jsme z technických důvodů pracovali se serverem i daty uloženými na stejném lokálním počítači jako klient. Vzhledem k tomu, že jsme však měli k dispozici aktuální korpusová data, byla jedinou nevýhodou této varianty vyšší časová náročnost prohledávání.

Data jsme vybírali ze všech 87 980 vět anotovaných minimálně na morfologické a analytické rovině, uložených v aktuální verzi PDT v adresáři PDT_1.0. Pomocí grafického rozhraní, znázorněného na obr. 3.1, jsme zadávali jednotlivé dotazy (query) pro vyhledávání. Dotazy mají podobu libovolně velké části stromu, sestávající z uzlů a jejich atributů, kterou požadujeme, aby vyhledaný strom v sobě obsahoval.

V našem případě byl základním prvkem dotazu uzel zastupující předložku *za*, tedy označený morfologickým atributem `lemma=za` (zde jako `m/lemma=za`). Protože nás zajímají příslovečná určení s předložkou *za* a substantivem ve čtvrtém pádě, tvořil další prvek dotazu uzel zavěšený pod uzel reprezentující předložku a označený atributy `afun=Adv` a `m/tag=????4*`. K zadání hodnoty morfologického tagu jsme využili masku `?`, zastupující libovolnou hodnotu na jednotlivých pozicích v tagu od první do čtvrté, a masku `*`, zaznamenávající, že za pátou pozicí může `m/tag` zahrnovat jakýkoli počet dalších pozic s libovolnými hodnotami. Základní dotaz vypadá následovně:

[m/lemma=za] ([afun=Adv, m/tag=????4*])

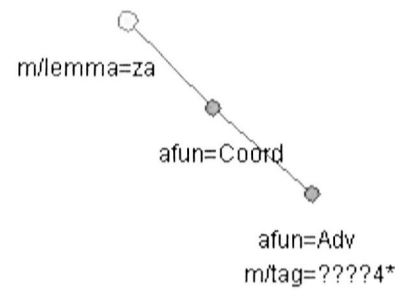
Jeho grafickou podobu a zadání v prostředí Netgraph znázorňuje obr. 4.1.

Obr. 4.1: Zadání základního dotazu v prostředí Netgraph. Grafická podoba dotazu je zobrazena v pravé horní části. Lineární podoba dotazu je viditelná v části *query*.

Kromě toho jsme položili ještě několik doplňkových dotazů k vyhledání těch výskytů příslovečného určení s formou *za* + 4, které základnímu dotazu z nějakého důvodu neodpovídají. Zde shrnujeme, o které případy se jedná a jakou formu dotazu jsme pro jejich vyhledání použili. Vysvětlení způsobu, jakým jsou tyto případy v PDT zachycovány, jsme popsali v předchozí kapitole, kde uvádíme také grafické příklady stromových struktur relevantních částí konkrétních vět na analytické rovině (obr. 2.3, 2.4, 2.5 a 2.6):

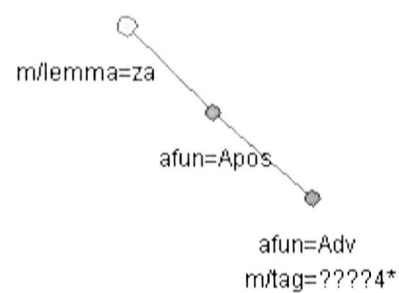
- Koordinace – několik příslovečných určení s formou $za + 4$ je spojeno do koordinační skupiny.

`[m/lemma=za] ([afun=Coord] ([afun=Adv, m/tag=????4*]))`

Obr. 4.2: Grafická a lineární podoba doplňkového dotazu - koordinace

- Apozice – příslovečné určení s formou $za + 4$ má povahu přístavku nebo vsuvky (apozice).

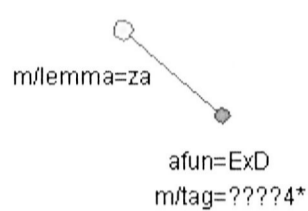

`[m/lemma=za] ([afun=Apos] ([afun=Adv, m/tag=????4*]))`

Obr. 4.3: Grafická a lineární podoba doplňkového dotazu - apozice

- Elipsa – výrazu s formou $za + 4$ je přiřazena analytická funkce `afun=ExD`. Funkce, kterou by výraz plnil, pokud by řídicí sloveso nebylo vypuštěno, tak není zaznamenána. Jsou mezi nimi i případy odpovídající příslovečným určením, především pokud se jedná o aktuální elipsu přísudkového výrazu při jeho opakování. Na primární analytickou funkci výrazu s `afun=ExD` můžeme

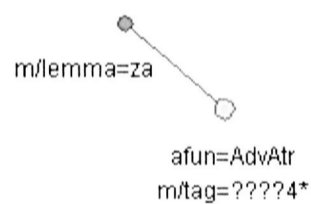
v některých případech usuzovat z funkce obdobného výrazu závislého na zachovaném výskytu daného přísudkového výrazu.

[m/lemma=za] ([afun=ExD, m/tag=????4*])

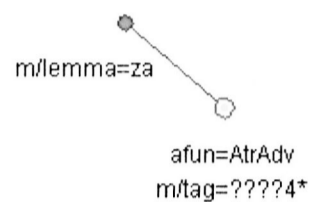
Obr. 4.4: Grafická a lineární podoba doplňkového dotazu - elipsa

- Kombinované funkce AdvAttr a AttrAdv – v dané větě může být výraz s formou $za + 4$ bez vlivu na její celkový význam chápán jako příslovečné určení i jako přívlastek.

[m/lemma=za] ([afun=AdvAttr, m/tag=????4*])

Obr. 4.5: Grafická a lineární podoba doplňkového dotazu – kombinovaná funkce AdvAttr

[m/lemma=za] ([afun=AtrAdv,m/tag=????4*])

Obr. 4.6: Grafická a lineární podoba doplňkového dotazu – kombinovaná funkce `AtrAdv`

V zadávaných dotazech jsme se nakonec rozhodli nevyužít některé pokročilejší formy dotazu, které Netgraph nabízí. Jde především o možnost zadat alternativní hodnotu atributu nebo celý alternativní uzel a o využití meta-atributu `_optional`. S využitím těchto prostředků bychom byli schopni spojit několik dotazů do jediného a vyhnout se případným duplicitám ve vyhledaných výskytech. Upřednostnili jsme však oddělené vyhledání výskytů odpovídajících jednotlivým dotazům. Díky tomu jsme se ihned dozvěděli počet výskytů daného typu a při následném třídění výskytů podle syntaktických funkcí s nimi můžeme pracovat odděleně, takže se méně pravděpodobně dopustíme chyb a můžeme si povšimnout jejich případných specifik. V případě dotazů zahrnujících koordinaci a apozici jsme se vzdali také využití meta-atributu `_lbrothers` (resp. `_rbrothers`), který by umožnil vyhledat skupinu zahrnující více výskytů hledané části stromu vždy jen jednou. Pro další zpracování jsme považovali za výhodnější nechat vyhledat každý výskyt samostatně, aby nás několikrát opakování téže věty upozornilo na vyšší počet výskytů a zabránilo jejich přehlédnutí. Všechny výskyty v téže větě jsou totiž ve výsledcích jednoho dotazu řazeny bezprostředně za sebou.

Následující přehled shrnuje počty relevantních výskytů formy `za + 4`, které se nám podařilo pomocí uvedených dotazů ze všech analyticky anotovaných vět vybrat. Zjištěné počty prokazují, že doplňkové dotazy mají v porovnání se základním dotazem pouze marginální význam.

dotaz	počet výskytů	počet vět
základní dotaz	1213	1174
koordinace	94	43
apozice	7	5
elipsa	229	203
kombinovaná funkce AdvAtr	6	6
kombinovaná funkce AtrAdv	42	42
celkem	1591	1473

Tab. 4.1: Přehled počtu výskytů formy *za + 4* vyhledaných jednotlivými typy dotazů

Výsledky dotazu je možno přímo pomocí Netgraphu prohlížet s nastavitelným výběrem zobrazených atributů. Nutností opakovaně zadávat tentýž dotaz a prohledávat korpus předchází možnost uložit vyhledané výskyty na lokální disk pomocí volby *menu > File > Save result trees*. Osvědčilo se využít variantu, kdy se stromy ukládají po dvaceti do více souborů se stejným názvem odlišeným pouze posledním číslem. Větší soubory kladly při dalším zpracování na počítač příliš velké nároky, takže docházelo k časovým ztrátám, popř. i zaseknutím. I při ukládání jsme upřednostnili variantu ukládání podle výskytů, nikoli podle stromů. V případech, kdy se nejedná o koordinaci nebo apozici (o těch jsme se zmínili již výše), je uložení každého výskytu samostatně ještě výhodnější. Nejenže při zpracování napomáhá vyvarovat se přehlédnutí některého výskytu, ale v každém výskytu může forma *za + 4* plnit jinou syntaktickou funkci, podle níž je danou větou třeba uložit na jiné místo. Ukládání jednotlivých výskytů, tedy některých vět i několikrát za sebou, zajišťuje volba *Add the query-match meta tag to the nodes*, která zároveň (a to primárně) určuje, že s vyhledanými výskyty se ukládá i informace o tom, která část věty odpovídala původně zadanému dotazu, což umožňuje danou část při další práci s daty zvýraznit, a tudíž mnohem snáze nalézt.

4.2 Třídění podle syntaktických funkcí

4.2.1 Použité technické nástroje a postupy

Program Netgraph, popsáný v předchozí kapitole, je určen především pro vyhledávání relevantních stromů, nikoli pro další práci s nimi, i když i tu v jisté míře

umožňuje. K další práci se stromy jsme proto využili aplikaci TrEd, vyvinutou P. Pajasem pro editaci a prohlížení stromových struktur (Pajas, 2005).

Základní podoba TrEdu po instalaci není přímo uzpůsobena pro práci se soubory uloženými v Netgraphu. Drobnými změnami v nastavení je však možné aktivovat styly určené pro analytické a tektogramatické stromové struktury PDT: PML_A a PML_T. Styl PML_A, který jsme převážně používali, protože jsme pracovali hlavně se stromy analytické roviny, zobrazuje v základním nastavení u každého uzlu atributy *form* a *a fun*, přičemž u kořenového uzlu s funktoem *a fun=AuxS* je první z nich zastoupen atributem *id*. Při další práci se ukázalo, že styl PML_A v této podobě našim potřebám úplně nevyhovuje a že by bylo vhodné jej doplnit o zobrazení atributu *tag*, popř. některých dalších a o zvýraznění části věty, která odpovídá dotazu zadanému při původním vyhledávání daných vět v Netgraphu. Dalšími změnami nastavení, které jsme provedli podle pokynů Mgr. Pajase, bylo i tohoto snadno dosaženo. Ve výsledku jsme tedy měli v TrEdu k dispozici analytické stromy v podobě, jak je zachycují obrázky 2.2 – 2.7 v předchozí kapitole.

V další fázi jsme procházeli všechny vyhledané věty⁴² a třídili je do skupin podle syntaktické funkce, významu a neřídka také lexikálního obsazení. Principy uplatněnými při rozdělování vět a vymezení skupin se budeme podrobně zabývat dále, nyní popíšeme „technickou“ stránku tohoto kroku.

Třídění jsme organizovali tak, aby jeho technické provedení bylo co nejjednodušší, co nejvíce využívalo toho, že věty jsou zaznamenány v elektronické podobě, a zároveň tak, aby se neztratily žádné informace získané o větách z PDT, tedy hodnoty atributů a podoba závislostní stromové struktury.

TrEd umožňuje třídít kopie vyhledaných stromů do libovolného počtu souborů. V jednom kroku je možno do zvoleného souboru kopírovat stromy vybrané pomocí *menu* > *View* > *List of sentences* (dále jako seznam vět). Kopie stromů mohou být přidávány

⁴² Nadále budeme hovořit o „vyhledaných větách“, popř. „větách“ ve významu vět vyhledaných v PDT, přičemž výsledky hledání jsme ukládali podle výskytů, a věty s několika výskytů formy *za + 4* tak máme uloženy v počtu odpovídajícím počtu těchto výskytů. Pracujeme s nimi a hovoříme o nich jako o několika různých větách, z nichž v každé se naše pozornost zaměřuje na jeden výskyt dané formy. Hovořit místo o „větách“ o „výskytech“ v kontextu jejich třídění by nebylo přesné, neboť při třídění se řídíme celým kontextem věty a i z technického hlediska přesouváme kopie celých vět. Na rozdíl od „vět“, jak označujeme pouhý záznam textu, hovoříme o „stromech“ v případě, že jde o záznam věty jako stromové struktury se všemi atributy příslušejícími dané rovině PDT.

postupně, opakovaně a z různých souborů. Díky kopírování se výchozí soubory zachovávají nezměněné.

Tento způsob třídění však zahrnuje následující problémy a omezení:

- Jeden strom má co do rozsahu zabírané paměti velikost cca 5 kB. Vzhledem k tomu kladou veškeré operace se stromy na počítač relativně velké nároky, což vede k jejich větší časové náročnosti. To se projevuje při otevírání každého souboru se stromy, při listování v rámci jednoho souboru, při sestavování seznamu vět nutného pro kopírování apod.
- Na obrazovce je možno prohlížet vždy jen jeden strom. Více vět odpovídajících stromům v jednom souboru je možno najednou prohlížet pomocí seznamu vět, při počtu cca 15 skupin však není možné mít pro každou z nich otevřen zároveň soubor se stromy a ještě seznam vět.
- Výběr vět pro kopírování se provádí pomocí okna se seznamem vět. Není tedy možné prohlížet stromy a provádět výběr zároveň, ale je nutné přepínat mezi okny.
- V rámci souboru se stromy nedají snadno přeskupovat, popř. členit do několika podskupin.
- Do souborů se stromy ani do seznamů vět není možno vpisovat vlastní poznámky.

Zvolili jsme jiný postup, který jmenované nevýhody řeší. Jeho základem bylo rozhodnutí vytvořit soubory pouhých textových podob vět (dále vět⁴³), z nichž se mohou věty kopírovat pro třídění pomocí běžného textového editoru. Každou větu jsme zároveň opatřili značkou, která umožňuje snadné dohledání kompletních informací z PDT. Předpokládáme, že shodný postup je výhodný pro širší škálu úkolů zahrnujících manuální zpracování většího množství dat z PDT, a proto jej zde popisujeme v detailu. Popis odpovídá prostředí programů Microsoft Word 2000 a Microsoft Excel 2000, využívá však funkce a volby, o kterých předpokládáme, že se v ostatních verzích zásadně neliší:

⁴³ Viz pozn. 42.

1. Otevřít soubor, zahrnující v našem případě obvykle dvacet vět, pomocí aplikace TrEd.
2. Zadat *menu > View > List of sentences > Select all > Save as HTML*.
3. Zavřít soubor a otevřít vytvořený soubor textových podob vět ve formátu HTML. Vybrat všechny (nejsnáze stiskem kombinace kláves *Ctrl* a *A*) a okopírovat do nového souboru v textovém editoru Microsoft Word. Při opakování tohoto kroku přidávat věty do stále stejného souboru.
4. Zopakovat kroky 1 - 3 pro všechny soubory vět vyhledaných v PDT nebo pro několik z nich. Osvědčilo se nám vytvářet soubory po 200 větách, tedy zahrnující textovou podobu vět pocházejících z deseti původních souborů výsledků vyhledávání v PDT.
5. V souboru uloženém v textovém editoru Microsoft Word vybrat všechny věty (*Ctrl + A*). Zvolit *menu > Formát > Odstavec*. V části *Mezery* nastavit *Před i Za* na *0 b*.
6. Vytvořit nový soubor v tabulkovém procesoru Microsoft Excel. Vybrat sloupec B a zvolit *menu > Formát > Sloupec > Šířka...*, vepsat hodnotu 72. Vybrat sloupce A a B a zvolit *menu > Formát > Buňky...* Na záložce *Číslo* v části *Druh* nastavit hodnotu *text*. Všechny věty ze souboru v textovém editoru Microsoft Word vyjmout a přesunout do sloupce B souboru v tabulkovém procesoru Microsoft Excel. Znovu vybrat sloupce A a B a zvolit *menu > Formát > Buňky...* Na záložce *Zarovnání* nastavit v části *Svisle* hodnotu *Nahoru* a zaškrtnout volbu *Zalomit text*. Případně také na záložce *Písmo* v části *Písmo* vybrat *Times New Roman CE* a v části *Velikost* hodnotu 12. V programu Microsoft Excel je standardně přednastaveno písmo *Arial CE* a velikost 10.
7. V buňkách A1 a A2 napsat značku první věty. Volili jsme značku tvořenou názvem souboru, který jsme vybrali při ukládání v Netgraphu, tedy např. *za+4_Adv_1*. Pořadové číslo v rámci dvacítky je součástí věty ve sloupci B. Buňky A1 a A2 vybrat, uchopit kurzorem za pravý dolní roh buňky A2 a tažením myši kopírovat její obsah do buněk A3 - A20. Totéž opakovat u všech zbývajících vět v souboru, pouze u každé dvacítky vět je třeba změnit část značky odpovídající názvu výchozího souboru, v našem případě např. *za+4_Adv_2*, *za+4_Adv_3*, ...

8. Vybrat sloupce A a B a jejich obsah okopírovat do souboru programu Microsoft Word, který byl v kroku 6 vyprázdněn. V programu Microsoft Word zvolit *menu > Tabulka > Vybrat > Tabulka*. Tím se celá tabulka s větami vybere do bloku. Zvolit *menu > Tabulka > Převést... > Tabulku na text*. Otevře se okno *Převést tabulku na text*, v něm vybrat možnost *Jiné*, do okénka, které se u této možnosti nabízí, není třeba nic vyplňovat. K převedení na text dát pokyn tlačítkem *OK*. Dále vybrat *menu > Formát > Odstavec* a v části *Mezery* nastavit hodnoty *Před* a *Za* větší než *0 b.*, např. *Auto* nebo *6 b.*
9. V programu Microsoft Word vybrat všechny věty. Zvolit *menu > Úpravy > Najít > záložka Nahradit*. V zobrazeném okně vyplnit: do kolonky *Najít* vepsat mezeru a čárku, do kolonky *Nahradit za* vepsat čárku bez předcházející mezery; zvolit *Nahradit vše*. Krok 9 zopakovat také pro mezeru a tečku, mezeru a otazník, mezeru a vykřičník, mezeru a dvojtečku, které budou nahrazeny stejným znakem bez předcházející mezery, a pro hranaté závorky, které mají být pouze vymazány, takže do kolonky *Nahradit za* se nevyplní nic.

Takto jsme připravili soubory čítající obvykle 200 vět v následující podobě:

za+4_Adv_1 (1) Proto se vyplatí dát o něco víc peněz za přístroj, který pracuje v samoopravném režimu ECM - Error Correction Mode.

Procházeli jsme postupně jednu větu po druhé a jejich kopie ukládali do nových souborů vytvořených v textovém editoru Microsoft Word. Díky kopírování zůstaly výchozí soubory textových podob vět zachované. V případě vět obsahujících více než jednu předložkovou skupinu *za + 4* jsme před okopírováním věty provedli úpravy umožňující na první pohled identifikovat, kterého výskytu se zařazení kopie dané věty týká:

- V případě, že se ve větě vyskytlo více předložkových skupin s formou *za + 4*, ale některé z nich jsou v PDT hodnoceny jinou analytickou funkcí než *Adv*, poznamenali jsme ke každému výskytu jeho analytickou funkci do závorky. Např.:

za+4_Adv_5 (15) ČR přišla za čtyři roky (Adv) minimálně o 120000 uměleckých předmětů za 10 (Atr) miliard Kč.

- V případě, že ve větě se vyskytlo více předložkových skupin s formou *za + 4*, kterým byla v PDT přiřazena analytická funkce Adv, vyznačujeme tu, o niž se nám v daném případě jedná, tučným písmem. Protože jsme výsledky hledání v PDT dali uložit podle výskytů, je text každé takové věty v našem souboru uložen několikrát za sebou, v počtu odpovídajícím počtu výskytů. Shodně jako v souboru výsledku vyhledávání z PDT označujeme v první takové větě za relevantní první výskyt ve směru čtení atd. Např.:

za+4_Adv_1 (4) Je však těžké říci, zda se třeba už **za čtrnáct dnů** či za tři čtyři měsíce dovíme senzační zprávu o tom, že ten či jiný velký podnik „zásluhou“ příslušné banky zbankrotoval.

za+4_Adv_1 (5) Je však těžké říci, zda se třeba už za čtrnáct dnů či **za tři čtyři měsíce** dovíme senzační zprávu o tom, že ten či jiný velký podnik „zásluhou“ příslušné banky zbankrotoval.

- V několika málo případech s více předložkovými skupinami s formou *za + 4* a hodnocením analytické funkce v PDT jako Adv nenásledovalo v souboru opakování textu téže věty. V tom případě jsme je ručně přidali a oba texty odlišili písmeny a, b v čísle věty. Dále jsme postupovali jako v předchozím případě. Např.:

za+4_Adv_24 (20a) Největší položku českého dovozu do Británie tvoří tradičně osobní automobily Škoda, kterých se v Británii prodalo **za šest měsíců** přes šest tisíc za téměř 28 mil. liber.

za+4_Adv_24 (20b) Největší položku českého dovozu do Británie tvoří tradičně osobní automobily Škoda, kterých se v Británii prodalo za šest měsíců přes šest tisíc **za téměř 28 mil. liber**.

Pro přehlednost jsme jako závazné stanovili pravidlo, že kopie téže věty může být při třídění vložena pouze do jednoho souboru. Pokud jsme však měli podezření, že kvůli

nedostatečnému kontextu nebo z jiných důvodů se význam věty nedá vzhledem k zavedeným skupinám jednoznačně rozlišit, zařadili jsme ji do té skupiny, které podle nás odpovídala nejsilněji. Homonymii jsme vyjádřili kurzívou a obvykle také popsali v připojené poznámce.

4.2.2 Hlediska uplatněná při třídění

Hlavním cílem třídění bylo vytvořit skupiny vět, v nichž plní předložková skupina *za* + 4 stejnou syntaktickou funkci, resp. řadí se ke stejnému druhu příslovečného určení. Přitom nám byl hlavním vodítkem rozbor významu, který zkoumaná předložková skupina do věty vnáší. Poznatky shromážděné v kapitole Analýza v jednotlivých skladbách češtiny nám mohly být jen částečnou oporou a přistupovali jsme k nim kriticky, protože součástí naší práce je i jejich revize. Jak zmíněná kapitola ukázala, pro řadu případů není přiřazení k syntaktické funkci dosud uspokojivě vyřešeno. Navíc v souboru dat z PDT jsme se setkávali s případy užití předložkové skupiny *za* + 4, jejichž popis jsme v dosavadních syntaxích nenalezli, např. typ *Hrát za Spartu*. Z obou důvodů jsme proto počítali i s rozdělením stávajících druhů příslovečných určení nebo vymezením nových.

Upřednostňovali jsme jemnější třídění, neboť případné následné spojování skupin je snazší než jejich rozdělování. Navíc jeden druh příslovečného určení může zahrnovat více podskupin lišících se např. lexikální charakteristikou. Pracujeme-li s těmito podskupinami nejprve odděleně, můžeme po jejich případném spojení poznatky o vlastnostech podskupin zapojit do vlastností celé skupiny, které díky tomu budeme znát podrobněji. Především ve skupinách zastoupených velkým počtem vět (např. skupina nazvaná pracovně *prodat*) jsme věty pracovně členili do podskupin podle vlastností, o nichž jsme se domnívali, že by mohly hrát roli při formulaci kritérií pro určení příslušnosti k určitému druhu příslovečného určení. Šlo zejména o lexikální obsazení dané věty, o vid, valenci a sémantiku řídicího slovesa nebo o sémantiku řídicího slova v rámci sledované předložkové skupiny.

5 Syntaktické funkce

V této kapitole shrnujeme výsledky třídění souboru dat. Vzhledem ke zjištěnému poměrně značnému počtu relevantních výskytů formy *za + 4* na analytické rovině PDT jsme se rozhodli pro třídění a analýzu toto množství omezit. Dále jsme pracovali s 600 výskytů (resp. 539 po vyřazení výskytů, které nejsou příslovečným určením) formy *za + 4*, které představují přibližně polovinu výskytů vyhledaných pomocí základního dotazu. Další 600 výskytů (resp. 527 po vyřazení výskytů, které nejsou příslovečným určením) odpovídajících základnímu dotazu bude využito pro evaluaci kritérií navrhovaných v další kapitole. Výskyty, v nichž je předložková skupina *za + 4* součástí koordinace či apozice nebo je hodnocena kombinovanou funkcí, jsme se pro jejich malý počet rozhodli zanedbat. Výskytů formy *za + 4* v rámci elipsy bylo sice vyhledáno větší množství, větná konstrukce je však v těchto případech netypická, a tudíž pro analýzu a hledání kritérií založených na typických znacích nevhodná.

Jak jsme již popsali v závěru předchozí kapitoly, věty byly roztříděny do skupin na základě významu, který v nich vyjadřuje zkoumaná předložková skupina *za + 4*. Další postup spočíval v určení konkrétní syntaktické funkce, resp. podtypu syntaktické funkce, která odpovídá každé jednotlivé skupině. Při určování syntaktické funkce jsme vycházeli z rozboru významu, který skupinu spojuje, a porovnávali ho s významy odpovídajícími jednotlivým známým druhům příslovečného určení.

5.1 Určení místa

Sedl si za stůl

Vymezení

Jak jsme ukázali již v kapitole Analýza v jednotlivých skladbách češtiny, kolem vymezení skupiny výrazů s formou *za + 4* náležejících k příslovečnému určení místa panuje shoda napříč všemi sledovanými skladbami. Ani pro nás nebylo díky tomu vymezení skupiny a přiřazení syntaktické funkce problémem. Oproti charakteristice podané ve zmíněné kapitole můžeme snad jen doplnit, že ve zkoumaném souboru se ve

velké míře objevovala užití místních výrazů v přeneseném významu a v ustálených až frazeologických spojeních. Jedním z nápadných výsledků posunu ve významu je význam „pořadí, umístění“, který bez rozlišení řadíme mezi ostatní příslovečná určení místa, ale pro který vymezujeme samostatné kritérium místo.2. Při prostém rozšíření kritéria místo.1 o sémantickou třídu substantiv uplatňující se v tomto významu by mu mohla odpovídat i spojení, v nichž má forma *za* + 4 ve skutečnosti funkci příslovečného určení reprezentace a snad i substituce.

za+4_Adv_25 (3) To kleslo až na třetí místo za Singapur. – význam „pořadí, umístění“
Ve třicáté minutě vběhl na hřiště za Singapur nový hráč. – příslovečné určení reprezentace

Popis

Ve funkci určení místa odpovídá předložková skupina *za* + 4 na otázku *kam?*. Vyjadřuje směřování děje mimo rámec místa uvedeného jako řídicí substantivum předložkové fráze, konkrétně do prostoru umístěného na „přímé“ ose dále než udané místo ve směru od účastníků promluvy. Je používáno také v přeneseném významu, kdy slouží k vyjádření vztahů, které jsou přirovnávány ke vztahům v reálném prostoru. Obvykle se děj nebo stav vztahuje k myšlené hranici nebo mezníku, čemuž odpovídá význam řídicího substantiva v předložkové frázi.

za+4_Adv_12 (11) Prezident Clinton ale řekl, že jakákoli jednání nepůjdou za rámec emigračních otázek.

za+4_Adv_21 (4) Obecně je největším nebezpečím uzavřít se za psychosociální bariéry a odříznout se od života.

Výrazný je také posunutý význam vyjadřující „pořadí, umístění“.

za+4_Adv_25 (4) Spojené státy znovu dobyly vedoucí místo a Singapur se vyšvihl hned za ně, zatímco Japonsko bojuje s politikou i ekonomickou krizí.

Některá spojení s příslovečným určením místa se ustálila nebo stala frazémem.

za+4_Adv_5 (14) Nemůže záležitost hodit za hlavu.

za+4_Adv_22 (14) *Možná si myslí, že dělají pro své dítě to nejlepší, ale kdo nažene třináctiletou žábu do profesionálního tenisu, nevidí za roh.*

5.2 Určení času

V případě příslovečného určení času jako celku se charakteristiky jednotlivých sledovaných syntaxí také příliš nerozcházejí, což odpovídá skutečnosti, že intuitivní výběr spojení, v nichž má forma *za + 4* časovou funkci, nečiní větší obtíže. Problémy se objevují, pokud se snažíme rozlišit jednotlivé v syntaxích popisované typy:

- časový výraz odpovídá na otázku *kdy?*
- časový výraz odpovídá na otázku *za jak dlouho?*
- časový výraz odpovídá na otázku *po jakou dobu?*
- časový výraz odpovídá na otázku *jak často?*

Výrazným problémem bylo i pouhé aplikování typu popisovaného Bauerem – Greplem (1980, 149) a Greplem – Karlíkem (1986, 292), v němž má forma *za + 4* odpovídat na otázku *po jakou dobu?*. Podle charakteristiky, kterou uvádějí, by mělo jít o alternativu k formám *celý + 4* a *po celý + 4* používanou v záporných větách, přičemž autory uvedené příklady naznačují, že má vždy formu *za celý + 4*. V analyzovaném souboru dat jsme se setkali pouze s jedinou větou, která tomu odpovídá:

za+4_Adv_7 (9) *Za celý měsíc pobytu v Québecu, Montrealu a Ottavě jsem nikde nezažil, aby došlo k nějaké větší sněhové kalamitě.*

Samotnou formu, navíc zřejmě nepříliš častou, nelze však považovat za důvod k vymezení samostatného typu, ten musí mít jasnou oporu v sémantickém významu. Zdá se, že k tomu bychom mohli nalézt oporu v klasifikaci funktorů na tektogramatické rovině PDT. Časová určení s formou *za + 4* odkazující k časovému úseku jsou zde rovněž řazena ke dvěma různým funktorům (typům): TPAR a THL. Podle popisu (Mikulová et al., 2005, 461, 468) odpovídá v případě prvního z nich předložková skupina *za + 4* na otázku *během jaké doby?*, *současně s čím?* a vyjadřuje „časový rozsah platnosti děje nebo stavu vyjádřeného řídicím slovem, a to buď přímým udáním času nebo udáním časového vztahu k jinému ději nebo události, v tomto případě pak vyjadřuje paralelnost, současné probíhání

dvou dějů, nebo událostí“. U druhého funktoru, kde jde o odpověď na otázku *za jak dlouho?*, pak udává „též délku platnosti děje vyjádřeného řídicím slovem, ale tak, že vyjadřuje úsek, během něhož tento děj dospívá ke svému ukončení“. Podle popisu sémantických významů, který máme, je zřejmá totožnost mezi typem odpovídajícím na otázku *za jak dlouho?* a THL a nabízí se také ztotožnění typu odpovídajícího na otázku *po jakou dobu?* s TPAR.

Podle uvedených popisů je však jediným výrazným znakem pro rozlišení těchto typů otázka, zda děj vyjádřený řídicím slovem dospívá během uvedeného časového úseku ke svému ukončení, či nikoliv. Odpovědět na ni je, jak ukazují i následující příklady, však často v podstatě nemožné, takže vzbuzuje pochybnosti, je-li položení takové otázky vzhledem k nim vůbec smysluplné. Domníváme se, že jde o důsledek toho, že typy byly definovány pro jiné formy vyjádření, k nimž byla forma *za + 4* přiřazena pouze jako možná alternativa. Sama však zřejmě rozdíl, který k definování typů vedl, nevyjadřuje, ale stírá.

za+4_Adv_18 (7) John Major prohlásil, že to je nejlepší novinka, kterou slyšel za poslední tři roky.

za+4_Adv_5 (3) Jen pomalu si zvykáme na to, že za topnou sezónu (Adv) vyklopíme jako uživatelé bytu za teplo (Obj) až dva měsíční platy.

za+4_Adv_4 (20) Za poslední tři roky se však na českých silnicích zvýšil provoz.

Ani při ručním třídění jsme tedy nenašli uspokojivý způsob, který by umožnil určení času s formou *za + 4* odkazující k časovému úseku rozčlenit do několika typů. Na místo typů odpovídajících na otázky *za jak dlouho?* a *po jakou dobu?* proto stavíme jediný nediferencovaný typ, pro nějž považujeme za nejvýstižnější otázku *během jaké doby?*⁴⁴ Substituce předložkovou skupinou *během + 2* je v příkladech vyhovující, význam zůstává zachován.

⁴⁴ Oponentu PhDr. Ladislavu Janovcovi, Ph.D. děkujeme za připomínku, která vedla k pozměnění formy otázky. Námí původně navrhou otázkou *během čeho?* by nebylo možno využít pro výukové účely, protože pádové formy tázacích zájmen jsou rezervovány pro otázky k určení předmětu.

5.2.1 Časový výraz odpovídá na otázku *kdy, po uplynutí čeho?*

Za rok se vrátím

Popis

Typ příslovečného určení času, v němž předložková skupina *za + 4* odpovídá na otázku *kdy, po uplynutí čeho?*. Vyjadřuje tedy časový bod nastávající po uplynutí časového úseku pojmenovaného řídicím substantivem v předložkové frázi. Tímto bodem je určena platnost nebo začátek platnosti děje/stavu vyjádřeného řídicím slovesem.

5.2.2 Časový výraz odpovídá na otázku *během jaké doby?*

Za loňský rok vydělali pětapadesát tisíc

Tento typ odpovídá typu příslovečného určení času, které je tradičně charakterizováno otázkou *za jak dlouho?*. Tuto otázku však nepovažujeme za příliš výstižnou, protože může být použita i ve významu *kdy?: za jak dlouho se vrátí?*. Proto upřednostňujeme otázku *během jaké doby?*.

Popis

Typ příslovečného určení času, v němž předložková skupina *za + 4* odpovídá na otázku *během jaké doby?*. Vyjadřuje časový úsek, v jehož průběhu dochází k ději vyjádřenému řídicím substantivem. V některých případech děj probíhá spojitě po dobu celého časového úseku a může, ale nemusí dospět ke své hranici nebo ukončení, časový úsek není jeho delimitujícím faktorem. V jiných případech děj neprobíhá spojitě, ale jednou nebo vícekrát po kratší dobu v rámci časového úseku. V naprosté většině případů se pojí s dokonavým řídicím slovesem. Ve spojení se slovesy nedokonavými slouží k vyjádření výkonu, schopnosti výkonu nebo opakovanosti děje. Časté je spojení se slovesy vyjadřujícími změnu.

5.2.3 Časový výraz odpovídá na otázku *jak často?*

Jednou za tři léta

Vymezení

Pro nápadnou formu vymezujeme tento typ jako samostatnou významovou skupinu, necháváme však otevřené obě možnosti jeho pojetí:

- celek typu *jedenkrát + za + 4* je určením času odpovídajícím na otázku *jak často?*
- násobná číslovka s příponou *-krát* nebo číslovka *jednou* je určením času odpovídajícím na otázku *kolikrát?*; *za + 4* je určením času odpovídajícím na otázku *během jaké doby?*

Ve shodě s Mluvnici 3 (1987, 98n.) však v každém případě předpokládáme odlišení typů určení času odpovídajících na otázku *jak často?* a *kolikrát?*, které jsou na tektogramatické rovině PDT spojeny do jednoho funktoru (Mikulová et al., 2005, 464-466).

K tomuto typu neřadíme případy, kdy násobná číslovka bezprostředně nepředchází příslovečnému určení času odpovídajícímu na otázku *během jaké doby?*, ale objevuje se na jiném místě ve větě. Pojímat takto odtržené části jako jediný větný člen by bylo zřejmě problematické. Navíc, jak ukazují i následující příklady, frekventativní význam ani význam opakovanosti, neaktuálnosti či obvyklosti zde nemusí být tak silně vyjádřeny. Při druhém z uvedených možných pojetí nehraje tato otázka roli.

*za+4_Adv_2 (13) Za posledních deset let se přitom minimální mzda zvýšila asi **tříkrát**.*

*za+4_Adv_21 (12) Za celý zápas měli sice **tříkrát** blízko ke gólu (jeden jim rozhodčí pro ofsajd neuznal), ale během devadesáti minut jen jedinkrát vystřelili přímo na bránu.*

Popis

Bezprostřední spojení násobné číslovky a časového výrazu odpovídajícího na otázku *během jaké doby?* odpovídá jako celek na otázku *jak často?*. Vyjadřuje neaktuálnost, opakovanost či obvyklost děje nebo stavu vyjádřeného řídicím slovesem.

5.3 Určení míry

V kapitole Analýza v jednotlivých skladbách češtiny, podkapitola Určení míry jsme popsali čtyři typy spojení, v nichž se předložková skupina *za + 4* uplatňuje jako určení míry: typ *Pracuje za tři*; typ *Ani za mák*; typ *Vyměnil jim marky za 18 Kč* a typ *Běžel 10 metrů za vteřinu*.

V analyzovaném souboru dat jsme se setkali pouze se dvěma příklady typu *Pracuje za tři*, pod který zahrnujeme frazeologické obraty, u nichž je význam míry až sekundární. Jde tedy o typ značně okrajový.

za+4_Adv_29 (15) Částice až však tomu dodává význam krajnosti: vypít kalich utrpení až do dna, promoknout až na kůži, milovat někoho až za hrob.

za+4_Adv_4 (3) Kdo šetří, platí za tři.

Druhý příklad interpretujeme jako aktualizaci přísloví *Kdo šetří, má za tři*.

Příklady dalších dvou typů, se kterými jsme se setkali v kapitole Analýza v jednotlivých skladbách češtiny (*Vyměnil jim marky za 18 Kč* a *Běžel 10 metrů za vteřinu*), se proti očekávání v souboru dat nevyskytly, nemůžeme o nich tudíž nic nového říct.

5.4 Mediator

Chytit/vést za ruku; zatahat za rukáv; viset za nohy

Přikláníme se k návrhu Lopatkové – Panevové (v tisku) a Panevové (2003) odlišit mediator (prostředníka) od příslovečného určení nástroje. Příklady, které máme k dispozici, potvrzují jejich hypotézu, že řídicí substantivum předložkové skupiny *za + 4* pojmenovává součást objektu, který je dějem zasahován, a nikoli typický nástroj. Omezený okruh použitých řídicích sloves podporuje také poznatek, že se zřejmě jedná o určení kvazivalenční.

Popis

Zřejmě kvazivalenční mediator se váže na omezený okruh řídicích sloves. Forma *za + 4* slouží k vyjádření součásti objektu zasahovaného dějem, jejímž prostřednictvím k zasahování dochází. Děj má obvykle význam kontaktu nebo transportu.

5.5 Určení protihodnoty – výrazy typicky spojené s přesunem peněz

Koupil jsi za osm; prodal jsi za dva; dát peníze za oblečení; utřít za uskladňování odpadu

V analyzovaném souboru dat jsme se setkali s velkým množstvím vět, které vyjadřují koupi, prodej, platbu apod., tedy změnu vlastnictví předmětu, která je v naprosté většině případů finanční transakcí, tím, co se při ní vydává nebo získává, jsou peníze.

V kapitole Analýza v jednotlivých skladbách češtiny jsme se syntaktickou funkcí předložkové skupiny *za + 4* v takovýchto větách zabývali především v podkapitole Určení ceny. Popsali jsme, že přiřazení syntaktické funkce je velmi nejednotné a nejasné. V rámci sledovaných syntaxí se v jednotlivých konkrétních větách kromě velmi okrajově užitého určení ceny (jako součást určení prostředku nebo podmínky) objevuje také určení míry, příčiny, podmínky, účelu, prostředku, odplaty a protihodnoty. Zmíněn je i možný předmětný význam.

Vyjádření formou *za + 4* je primárně členské a nikoli větné, neobsahuje tudíž informaci o předčasnosti, následnosti propozice vyjádřené formou *za + 4* vůči ději vyjádřenému řídicím slovesem, ani o její realizovanosti či potenciálnosti, což jsou informace podstatné pro odlišení jmenovaných druhů určení: děj/stav realizovaný předčasný = příčina; děj/stav potenciální předčasný = podmínka; děj/stav potenciální následný = účel. Je-li v případě konkrétní věty vůbec možné rozhodnout, ke kterému druhu určení má být větný člen s formou *za + 4* přiřazen, závisí toto rozhodnutí velkou měrou na znalosti širšího kontextu nebo i mimojazykové reality, což považujeme za nevyhovující. Chceme proto navrhnout takové hodnocení syntaktických funkcí v těchto spojeních, které by umožňovalo jednoznačnější a snazší rozhodnutí založená na významu vyjadřovaném samotnou větou a větným členem s formou *za + 4*.

Při analýze souboru dat jsme vycházeli z faktu, že okruh spojení týkajících se typicky přesunu peněz zahrnoval množství obdobných vyjádření lišících se pouze

konkrétním lexikálním obsazením. Při rozdělování vět do skupin jsme se proto přidržovali těchto paralelností. Inspirací pro nás byla také zjištění o slovesech výměny, uvedená v Lopatková – Panevová (2004), a způsob provedení valenční analýzy, který tyto autorky uplatnily. Byli jsme si totiž vědomi – a potvrzují to i skupiny 2C, 2D v uvedeném článku –, že „obraty spojené s přesunem peněz“ rovněž vyjadřují „výměnu“, resp. „změnu vlastnictví“, možná pouze s tím rozdílem, že pouze jeden z vyměňovaných předmětů je vyjadřován obligatorně, druhý – a ten je vždy vyjádřen předložkovou skupinou *za + 4* – součástí valenčního rámce být nemusí. To nás ve výsledku vedlo k rozdělení dat tohoto okruhu do čtyř skupin, které představuje následující tabulka. Skupiny (1), (2), resp. (3), (4) odpovídají skupinám (2C), resp. (2D) v Lopatková – Panevová (2004), rozdělení každé z nich na dvě je dáno sledováním směru přesunu peněz.

		účastníci výměny		předměty změny vlastnictví	
		vlastník 1 (původní)	vlastník 2 (nový)	1 → 2	2 → 1 (<i>za + 4</i>)
(1)	vlastník 1 dává cenu (peníze) (<i>platit</i>)	podmět	předmět – adresát	předmět (cena)	přísl. urč. (hodnota)
(2)	vlastník 1 prodává/poskytuje hodnotu (věc/činnost) (<i>prodat</i>)	podmět	předmět – adresát	předmět (hodnota)	přísl. urč. (cena)
(3)	vlastník 2 získává/požaduje cenu (peníze) (<i>utržit</i>)	předmět – původce	podmět	předmět (cena)	přísl. urč. (hodnota)
(4)	vlastník 2 si pořizuje/získává hodnotu (věc/činnost) (<i>koupit</i>)	předmět – původce	podmět	předmět (hodnota)	přísl. urč. (cena)

Tab. 5.1: Rozdělení výskytů formy *za + 4* typicky spojených s přesunem peněz do čtyř skupin

Komentář k tabulce:

Zde upřesňujeme některé pojmy použité v tabulce, které budeme používat i v dalším textu. Od užití v běžném významu je budeme odlišovat uvozovkami.

„Vlastník“ – chápeme velmi široce, jako označení toho, kdo dává/dostává hmotný předmět, ale i toho, kdo vykonává požadovanou činnost, resp. toho, v čí prospěch je vykonávána, pokud je účastníkem děje, při němž je předáván

předmět změny vlastnictví. Vyjádření ze skupin (1) a (3), resp. (2) a (4) mohou popisovat tutéž situaci, pouze nahlíženou jednou z pozice „vlastníka“ 1 a jednou z pozice „vlastníka“ 2, proto také neměníme označení „vlastník“ 1, „vlastník“ 2 podle toho, který z nich je vyjádřen jako podmět.

- „Věc“ – hmotný předmět vyjádřený konkrétním substantivem, který je získáván/vydáván jako protihodnota za „peníze“: *přístroj, oblečení, zbraně, nemovitost*.
- „Činnost“ – může být vyjádřena větňě, nebo substantivem (dějovým, stavovým nebo věcným), které je výsledkem nominalizace: *rozevřít síť trubek od domu k domu, sečení (louky), únik (informací), pronájem, povolení*.
- „Peníze“ – typicky se jedná přímo o spojení „číslovka základní + substantivum“ vyjadřující množství jednotek určité měny, jako „peníze“ však chápeme také obecnější vyjádření finančního obnosu substantivy - *peníze, náklady, obnos, poplatek, cena, úplata, náhrada, paušál, suma, částka, provize, příspěvek, obolus, příplatek* apod. V okrajových případech „výměnného obchodu“ také substantivy, která zjevně platidlo zastupují: *indián získal deku za tři bobří kůže*.
- „Cena“ – obecnější označení, které budeme nadále používat pro „peníze“. O „ceně“ na rozdíl od „hodnoty“ platí, že je vždy skutečně předmětem změny vlastnictví. To nesplňuje např. spojení *dostat pokutu*, kde *pokuta* představuje finanční částku, ale podmět tyto peníze nedostává.
- „Hodnota“ – obecnější označení, které budeme nadále používat pro „věc“ nebo „činnost“, která je obvykle získávána nebo poskytována jako protihodnota vůči penězům. „Věc“ je skutečně předmětem změny vlastnictví, to však neplatí v případě „činnosti“.

Příklady reprezentující jednotlivé skupiny:

(1) „vlastník“ 1 dává „cenu“

za+4_Adv_8 (19) Doprovodil ji domů a za lístek na tramvaj dali každý po koruně.

za+4_Adv_1 (1) Proto se vyplatí dát o něco víc peněz za přístroj, který pracuje v samoopravném režimu ECM - Error Correction Mode.

(2) „vlastník“ 1 prodává/poskytuje „hodnotu“

za+4_Adv_4 (17) Původně to vypadalo, že bude Poldovka prodána za jednu korunu.

za+4_Adv_6 (5) Domnívám se, že kdybych uzavřel se svými zaměstnanci nájemní smlouvu a vozidlo jim pronajal za určitou částku, potom by nebylo nutné, aby platili daň z příjmu obyvatelstva ve výši 12 % pořizovací ceny.

(3) „vlastník“ 2 získává/požaduje „cenu“

za+4_Adv_8 (16) Kácení stromů si tedy musím dohodnout s jejich příslušnou služebnou, která za povolení vybírá poplatky .

za+4_Adv_5 (9) Za nový plátek (Adv) na podpatek dnes zákazníkovi účtuje okolo 30 Kč, za špičku boty (ExD_Co) 25 korun.

(4) „vlastník“ 2 si pořizuje/získává „hodnotu“

za+4_Adv_1 (12) Za jeden forint již není možné v současnosti koupit prakticky nic.

za+4_Adv_9 (3) Napadlo mne, že bych za ně mohl nakoupit třeba diamanty, když už tu prý existuje diamantová burza?

Ukázalo se však, že proti rozdělování vět do významových skupin, které představuje tabulka výše, hovoří tři zásadní, vzájemně provázané, problematické otázky:

Otázka č. 1

Odlišení skupin závisí na možnosti odlišit, zda forma *za + 4* vyjadřuje „cenu“ nebo „hodnotu“. To je však v některých případech nesnadné. Zvláště, když stejná slovesa mohou být rozvíjena předložkovou skupinou *za + 4* pojmenovávající jednou „cenu“ a jednou „hodnotu“. Otázku ilustrují následující příklady.

Oba „předměty změny vlastnictví“ mají povahu „peněz“, a tudíž by mohly být „cenou“:

za+4_Adv_7 (15) Otázka je, zda za tisícovku dostane člověk nazpět deset, sto, či pět set tisíc a jak brzy.

Ani jeden z „předmětů změny vlastnictví“ nemá povahu „peněz“. Upravený příklad ukazuje, že může být použito totéž řídicí sloveso jako v ostatních příkladech:

za+4_Adv_13(13) Už potřetí splnily dvoubrankovou normu na zápas a mají za šest gólů sedm bodů, což je řadí na druhé místo v tabulce.

*= Už potřetí splnily dvoubrankovou normu na zápas a **dostali za šest gólů sedm bodů**, což je řadí na druhé místo v tabulce.*

Předložková skupina *za* + 4 vyjadřuje „cenu“. Upravený příklad ukazuje, že může být použito totéž řídicí sloveso jako v ostatních příkladech:

*za+4_Adv_8 (9) Ani to, že celá kuponová privatizace je vlastně jedna velká celonárodní spíše nadílka, než loterie, protože tu prakticky nelze prohrát, jen více, či méně **za tisícikorunový paušál** víc tisícikorun majetku **dostat**, však ještě neznamená, že by snad měli dostat všichni stejným dílem.*

za+4_Adv_26 (2) X Trade se podílel i na odprodeji lukrativních nemovitostí, přičemž některé z nich získali příbuzní vysokých důstojníků za symbolickou cenu.

*= X Trade se podílel i na odprodeji lukrativních nemovitostí, přičemž některé z nich **dostali** příbuzní vysokých důstojníků **za symbolickou cenu**.*

Předložková skupina *za* + 4 vyjadřuje „hodnotu“:

*za+4_Adv_7(16) Naděje na velký kapitálový výnos v případě, že se **akcie** prodají, tu také není, protože **za některé dostanete** nyní jen dva až tři tisíce korun na tisíc bodů.*

*za+4_Adv_26 (7) **Za sečení horských luk a pastvin dostanou** letos zemědělci přibližně 400 milionů korun.*

Otázka č. 2

„Hodnota“ může být vyjádřena zástupným věcným substantivem (substituace vedlejší věty), deverbativem, ale i větně. Všechny tyto možnosti jsou vlastně pouze různým vyjádřením vedlejší věty, takže mezi nimi nelze dost dobře vést hranici. Musíme přistoupit na možnost, že protihodnotou „ceny“ může být „hodnota“ vyjádřená větně.

(1) vlastník 1 dává „cenu“ za „hodnotu“

za+4_Adv_4 (6) Jenže v posledních letech tam na dovolenou jezdilo jen pár lidí, protože většina těch ostatních dospěla nakonec k názoru, proč vydávat tolik peněz **za pobyt** v podnikovém zařízení, když si za skoro stejný obnos mohou užívat dovolenou jinde.

(2) vlastník 1 prodává/poskytuje „hodnotu“ za „cenu“

za+4_Adv_26 (19) Nespočívá snad velká část jejich činností ve snaze zabránit dělníkům nabízet svou **práci** za nižší cenu, a tak si konkurovat?

za+4_Adv_10 (12) K jejich chvále budiž řečeno, že stále ještě **pracují** spíše za uznávací poplatek, či rovnou zadarmo (i když nová byrokracie již také aktivně vystrkuje růžky).

(3) vlastník 2 získává/požaduje „cenu“ za „hodnotu“

za+4_Adv_13 (20) Peníze, utržené **za uskladňování odpadu**, obci umožní vybudovat vodovod!

za+4_Adv_30 (7) Hotové peníze, utržené **za prodej akcií**, se na emisní trh nevrátí.

za+4_Adv_7 (16) Naděje na velký kapitálový výnos v případě, že se **akcie** prodají, tu také není, protože **za některé** dostanete nyní jen dva až tři tisíce korun na tisíc bodů.

(4) vlastník 2 si pořizuje/získává „hodnotu“ za „cenu“

za+4_Adv_1 (11) Vyhláška, podle níž si některé vyjmenované státní orgány za určitých okolností mohly pořídit **tlumočení nebo překlad** za jimi nadiktovanou nižší cenu, existovala již za předchozího režimu.

za+4_Adv_4 (7) Jenže v posledních letech tam na dovolenou jezdilo jen pár lidí, protože většina těch ostatních dospěla nakonec k názoru, proč vydávat tolik peněz za pobyt v podnikovém zařízení, když si za skoro stejný obnos **mohou užívat dovolenou jinde**.

Otázka č. 3

Jak vymezit hranici mezi „vyjádřeními typicky spojenými s přesunem peněz“ a vyjádřením „zásluhy/provinění“⁴⁵, které se řadí k určení příčiny – kapitola Analýza v jednotlivých skladbách češtiny, podkapitola Určení příčiny (důvodu)? V obou případech může předložková skupina vyjadřovat „činnost“ a protihodnotou mohou být „peníze“. Zároveň v případech, kdy se nejedná o „zásluhy/provinění“, neplatí, že „činnost“ ve formě *za + 4* nemusí vždy vyjadřovat příčinu, předání „peněz“ může totiž proběhnout jak před provedením „činností“, tak až následně, což odpovídá jak určení příčiny, tak určení účelu:

Vyjádření typicky spojená s přesunem peněz:

za+4_Adv_6 (18) Firma PMC Personal - und Management - Beratung si účtovala za nalezení vedoucího pracovníka (geschäftsführer) 50 - 70 tisíc šilinků v Maďarsku, v tehdejší ČSFR 40 - 50 tisíc šilinků.

za+4_Adv_13 (20) Peníze, utržené za uskladňování odpadu, obci umožní vybudovat vodovod!

Vyjádření zásluhy – určení příčiny:

za+4_Adv_24 (10) Všem je jasné, že cokoliv jiného než výhra (za niž (Adv) každý z hráčů dostane prémie 60 tisíc korun) by bylo považováno za velký neúspěch (Obj).

Vyjádření typicky spojená s přesunem peněz, kde předání „peněz“ probíhá po vykonání „činnosti“:

za+4_Adv_10 (16) Doba se změnila, dnes se platí až za odvedenou práci.

Vyjádření typicky spojené s přesunem peněz, kde předání „peněz“ může probíhat před vykonáním „činností“ i po něm:

⁴⁵ V kapitole Analýza v jednotlivých skladbách češtiny, podkapitola Určení příčiny (důvodu) shrnujeme popsání této skupiny v jednotlivých syntaxích. Význam předložkové skupiny v těchto spojeních je popisován jako příčina vyvolávající odměnu nebo trest. Hledali jsme jednoslovné označení, které by tento význam vystihovalo, za vhodné považujeme označení „zásluha / provinění“, které budeme nadále pro tento význam používat.

za+4_Adv_4 (6) Jenže v posledních letech tam na dovolenou jezdilo jen pár lidí, protože většina těch ostatních dospěla nakonec k názoru, proč **vydávat tolik peněz za pobyt v podnikovém zařízení**, když si za skoro stejný obnos mohou užívat dovolenou jinde.

V následujícím textu popíšeme zjištění, k nimž jsme došli další analýzou vět spadajících do významových okruhů „vyjádření typicky spojená s přesunem peněz“, „zásluha/provinění“ a „žádoucí děj/stav“, a navrhneme řešení jednotlivých představených otázek i celkové otázky vhodného určení syntaktických funkcí.

Návrh řešení otázky č. 1

Sledovali jsme všechna řídicí slovesa, která byla v našem souboru dat rozvíta předložkovou skupinou *za + 4* vyjadřující „peníze“. Ukázalo se, že je podle významu můžeme rozdělit do pěti skupin a podskupin.

- (A) Sloveso samo o sobě vyjadřuje, že předmět v akuzativu, který má povahu „věci“ nebo „peněz“, je předáván od jednoho „vlastníka“ k druhému:
- (A1) Sloveso zároveň samo vyjadřuje, zda předmět má typicky povahu „věci“, nebo „peněz“, ale nevyjadřuje, zda podmět věty předmět vydává, nebo dostává:
- „věc“: *obchodovat, vydražit*
- (A2) Sloveso zároveň samo vyjadřuje, zda podmět věty předmět vydává, nebo dostává, ale nevyjadřuje, zda má předmět typicky povahu „věci“ nebo „peněz“:
- vydává: *vydávat/vydat, dát, nechat, nabízet, poskytovat*
 - dostává: *získat, dostat, obdržet*
- (A3) Sloveso samo vyjadřuje, zda podmět věty předmět vydává, nebo dostává a zda má předmět typicky povahu „věci“, nebo „peněz“:
- vydává „věc“: *prodávat/prodat, udělovat, vyvézt (ve významu prodat do zahraničí), vyprodávat, pronajmout*
 - vydává „peníze“: *platit, doplácet*

- dostává „věc“: *pořídit, koupit, nakoupit/nakupovat, odkoupit, vyvlastnit*
- dostává „peníze“: *utržít, účtovat (si), vybírat*

(B) Sloveso vyjadřuje děj/stav, který má povahu odměny nebo trestu:

- odměna – analytický predikát⁴⁶: *obdržet (ocenění – místo slova *ocenění* bývá uveden konkrétní název), dostat prémii, udělit cenu*
- trest – analytický predikát: *udělit pokutu, dostat pokutu*

(C) Sloveso vyjadřuje jakýkoli jiný děj nebo stav.

Skupina (A) odpovídá sémantické třídě sloves označované ve Vallexu jako výměna (exchange). U těchto sloves platí, že rozvíjí-li je předložková skupina *za* + 4 s významem „cena“ nebo „hodnota“, musí věta obsahovat předmět v akuzativu, popř. ve formě *po* + 6, který vyjadřuje druhý význam ze dvojice „cena“ – „hodnota“.

za+4_Adv_8 (19) Doprovodil ji domů a za lístek (hodnota) na tramvaj dali každý po koruně (cena).

za+4_Adv_27 (2) Může k nim legitimně patřit i to, že cizinci nesmějí prodávat v Čechách rajčata (hodnota) za nižší ceny (cena), než stanovuje svaz domácích výrobců?

za+4_Adv_6 (20) Se svojí pobočkou v Budapešti vstoupila na východoevropský trh i firma Pendl & Piswanger, která si účtovala 100 - 150 tisíc šilinků (cena) za vyhledání manažera (hodnota) a 8000 - 20000 šilinků za sekretářku.

za+4_Adv_2 (9) Software (hodnota) jsme mohli koupit za miliony (cena) od západní firmy.

Podskupina (A3) ukazuje, že rozlišení „ceny“ a „hodnoty“ může být dáno přímo významem slovesa, stejně jako rozlišení toho, zda podmět vydává, nebo dostává předmět změny vlastnictví. Analogií ke slovesům podskupiny (A3) jsme se nechali vést při původním rozdělení vět do čtyř významových skupin, které podle významu předložkové skupiny *za* + 4 můžeme označit jako:

⁴⁶ K pojmu „analytický predikát“ viz Mluvnice 3, 1987, 22-24.

- (1) hodnota – výnosy
- (2) cena – výnosy
- (3) hodnota – náklady
- (4) cena – náklady

Toto rozdělení zde uvádíme proto, abychom popsali rozdíly ve vyjadřovaném významu. Nepovažujeme však za nutné rozlišovat tyto jednotlivé významové skupiny jako samostatné syntaktické funkce. Pro všechny navrhuje použít označení příslovečné určení protihodnoty. Název přebíráme z Grepl - Karlík (1998, 261). Jedná se však skutečně pouze o převzetí názvu, který se nám zdá výstižný, Grepl – Karlík (1998, 261) k vymezení tohoto druhu příslovečného určení kromě příkladu *skočil z mostu za stovku* nic dalšího neuvádějí. Vymezení tedy popisujeme vlastní.

Obdobnému významu se zdá odpovídat také příslovečné určení odplaty (RCMP), které popisují Lopatková et al. (2002, 49) u sloves výměny pro určení s formou *za + 4* stojící na hranici mezi účelem, příčinou, podmínkou a prostředkem. I zde však postrádáme podrobnější popis vymezení. Pojetí jsme proto konzultovali s M. Lopatkovou, která nám objasnila, že určení odplaty bylo zamýšleno jako nový druh příslovečného určení pro situace, kdy o druhu určení vyjadřovaném předložkovou skupinou *za + 4* nedokáže rozhodnout ani lidský anotátor, resp. kdy je možno větu interpretovat v několikerém smyslu. V případech, kdy je rozhodnutí možné, se uplatní některé z původně užívaných určení: příčina, podmínka, účel, prostředek, míra. K návrhu nového druhu příslovečného určení je vedly problémy s určením jediného druhu příslovečného určení u této skupiny sloves, které se výrazně projevily při práci na Valenčním slovníku českých sloves Vallex. Ten zaznamenává v rámci jednotlivých sloves nejen obligatorní, ale i fakultativní členy, jejichž výskyt je ve větách s daným řídicím slovesem častý, typický. Pro valenční slovník nebylo přijatelné, aby rozhodnutí o druhu příslovečného určení záviselo na kontextu konkrétní věty, na čase řídicího slovesa nebo na mimojazykových skutečnostech, což jsou argumenty, obdobné těm, které jsme uvedli na začátku této podkapitoly. Po zavedení určení odplaty při práci na Vallexu se však ukázalo, že rozhodnout mezi ním a ostatními nabízenými druhy určení je stejně obtížné, jako bylo rozhodování před jeho zavedením. V praxi se tedy potvrdilo, že tento způsob zavedení nového druhu příslovečného určení situaci neřeší.

Pro naše vymezení nepovažujeme za vhodné ani převzetí názvu „odplata“, zdá se nám, že implikuje kauzálnost, cítíme z něj význam příčiny.⁴⁷ Na několika místech jsme však ukázali, že ve významové skupině, kterou popisujeme, nejsou obvykle vztahy předčasnosti a následnosti z věty vůbec zřejmé. Nadále tedy hovoříme o příslovečném určení protihodnoty.

Návrh řešení otázky č. 2

Otázka č. 2 se týká případů, kdy je „hodnota“ vyjádřena dějovým/stavovým substantivem nebo větně. Je-li „hodnota“ vyjádřena takovýmto způsobem a zároveň formou *za* + 4, je nutné, aby „cena“ byla vyjádřena předmětem (může být všeobecný nebo nevyjádřený), který odpovídá významu pro „cenu“. To je zřejmě možné pouze u sloves skupiny (A), tedy sémantické třídy výměna.

za+4_Adv_6 (18) Firma PMC Personal - und Management - Beratung si účtovala za nalezení vedoucího pracovníka (geschäftsführer) 50 - 70 tisíc šilinků v Maďarsku, v tehdejší ČSFR 40 - 50 tisíc šilinků.

Firma PMC Personal - und Management - Beratung si účtovala za, to že našla vedoucího pracovníka (geschäftsführer) 50 - 70 tisíc šilinků v Maďarsku, v tehdejší ČSFR 40 - 50 tisíc šilinků.

Pokud předmět význam „cena“ nevyjadřuje a řídicím slovem v předložkové frázi je substantivum dějové nebo stavové, jedná se zřejmě o určení příčiny nebo účelu.

Za tu práci mu dali několik tisíc. – určení protihodnoty, je vyjádřena „cena“

Za tu práci mu dali nejvyšší ocenění. – určení příčiny s významem „zásluha“, „cena“ není vyjádřena

Je-li „hodnota“ vyjádřena dějovým/stavovým substantivem nebo větně a nemá formu *za* + 4, pak je předložkovou skupinou *za* + 4 vyjádřena „cena“. To může nastat u sloves všech skupin, je však nutné, aby předložková skupina významu „cena“ odpovídala.

⁴⁷ Podle názoru oponenta diplomové práce PhDr. Ladislava Janovce, Ph.D. má i výrazně negativní konotace.

sekundárně však může rozvíjet i slovesa jakýchkoli jiných významových tříd, vždy však pouze ve významu „cena“.

za+4_Adv_3 (5) Přesto jsem prošel na takový koncert za padesátku.

za+4_Adv_24 (1) Řeknu vám, mít tento problém vyřešen za jednu miliardu korun, to je velká diplomacie.

za+4_Adv_21 (16) Nikdo vlastně netušil, kde se berou peníze na jeho vydávání, jen někteří závistivci z konkurenčních listů se divili, proč se za obecní peníze stavěla potrubní pošta z radnice do kampeličky, z kampeličky do tiskárny a z tiskárny do redakce.

za+4_Adv_10 (2) Zaprvé najít místní organizaci Českého rybářského svazu, která je ochotná jej za mírný obolus (Adv) (okolo stokoruny členského příspěvku) přijmout za svého člena (Obj) poté, co prokáže znalost rybářského řádu a zaváže se k jeho dodržování.

Pokud je řídicím slovem v předložkové frázi jiné věcné substantivum, jde zřejmě o jiný druh příslovečného určení.

Za podšívku kabátu mu dali několik tisíc. – homonymní, ale pravděpodobnější je určení místa

Návrh řešení otázky č. 3

Předchozí text už napovídá odpověď i na poslední otázku. Ve významové skupině „zásluha/provinění“, kterou ve shodě se skladbami češtiny řadíme k příslovečnému určení příčiny, se formou *za + 4* nevyjadřuje „cena“, ale objevují se tu pouze dějová/stavová substantiva nebo věcná substantiva, která jsou však také výsledkem nominalizace vedlejší věty a nevyjadřují předmět, který skutečně mění „vlastníka“. Formou *za + 4* je tu tedy vyjadřována jediné „hodnota“. Jak jsme již uvedli výše, považujeme pak předložkovou skupinu *za + 4* za určení protihodnoty pouze v případě, že ve větě je vyjádřena též „cena“, tedy, že ve větě se nachází předmět, který významu „cena“ odpovídá. Pouze o určení příčiny se jedná v případě, že řídicí sloveso náleží do skupiny (B), tzn. vyjadřuje děj/stav, který má povahu odměny nebo trestu.

Bylo by možno navrhnout, abychom žádná spojení, v nichž má předložková skupina *za + 4* význam děje nebo stavu, kde se nejedná o vyjádření předmětu změny vlastnictví, za příslovečné určení protihodnoty nepovažovali a přiřadili je všechna k určení

příčiny, popř. účelu. Takové řešení však není možné, protože „cena“ na rozdíl od „odměny“, „trestu“ či „žádaného děje/stavu“ může být realizována jak předem, tak dodatečně.

Za práci mu zaplatili předem 1000 korun. – určení protihodnoty

Zaplatili mu 1000 korun za odvedenou práci. – určení protihodnoty

Odměnili ho za odvedenou práci. – určení příčiny

Zaměstnanci stávkovali za svou práci. – určení účelu

Podmínka, že řídicím slovem předložkové fráze je dějové nebo stavové substantivum nebo věcné substantivum, které je však také výsledkem nominalizace vedlejší věty a nemění „vlastníka“, odpovídá však stejně tak významu „zásluha/provinění“ (určení příčiny), tak významu „žádoucí děj/stav“ (určení účelu).

Rozlišením těchto syntaktických funkcí se zabýváme v příslušných dalších podkapitolách.

Vymezení – shrnutí

Navrhujeme využít název příslovečné určení protihodnoty, o kterém se zmiňují Grepl – Karlík (1998, 261). Autoři o něm však neuvádějí žádné podrobnosti. Popisujeme proto vlastní vymezení tohoto druhu příslovečného určení.

Předcházející rozbor jsme založili na vyhledání částí věty, které vyjadřují význam „cena“ a „hodnota“. Vymezení těchto významů vysvětlujeme v rámci komentářů k tabulce v první části této kapitoly. Rozborem vět, v nichž je zmiňována platba, finanční částka, koupě, prodej apod., jsme došli k závěru, že syntaktickou funkcí příslovečného určení protihodnoty má forma *za* + 4 v těchto případech: Řídicí sloveso náleží do sémantické třídy nazývané ve Vallexu výměna (exchange), formou *za* + 4 může být vyjádřena „cena“ nebo „hodnota“, druhý člen dvojice „cena“ – „hodnota“ je pak vyjádřen předmětem v akuzativu nebo ve formě *po* + 6. Príslovečné určení protihodnoty však může být vázáno i na slovesa z jiných sémantických tříd, zřejmě kromě sloves s významem „odměny“ nebo „trestu“, spojených s určením příčiny. „Hodnota“ je pak vyjádřena větně či dějovým/stavovým substantivem, formou *za* + 4 musí být vyjádřena „cena“.

V rámci příslovečného určení protihodnoty lze rozlišit čtyři významové podtypy: hodnota – výnosy; cena – výnosy; hodnota – náklady; cena – náklady. Takto detailní členění však nepovažujeme za nutné.

Popis

Příslovečné určení protihodnoty se typicky váže na slovesa sémantické třídy výměna (exchange), která vyjadřují změnu vlastnictví dvou předmětů. Ve spojení s těmito slovesy může forma *za* + 4 vyjadřovat „cenu“, tedy předmět, který má povahu platidla, nebo „hodnotu“, tedy předmět koupě, prodeje apod. Příslovečné určení protihodnoty se sekundárně váže i na slovesa jiných významových skupin, kromě sloves s významem „odměny“ nebo „trestu“, zde má však forma *za* + 4 vždy význam „cena“.

5.6 Určení přípustky - ústupku

Přežil za cenu amputace nohy

Do této skupiny zahrnujeme spojení se specifickou formou *za cenu* + 2, pokud nejsou vyjádřením protihodnoty. Pokud je tato forma užitá ve významu protihodnoty, jde o spojení předložky *za* a substantiva *cena*, zde ji však považujeme za sekundární předložku.

za+4 Adv_16 (9) Ačkoli tříměsíční pštrosí kuře přijde podle jeho informací zájemce na 75000 slovenských korun, oplodněné pštrosí vejce na 10000 až 12000 Sk a pštrosí chovný párek lze pořídit zhruba za cenu jednoho nového vozu Favorit, jeví se pštrosi výhodným obchodním artiklem. – určení protihodnoty

Jak jsme popsali v kapitole Analýza v jednotlivých skladbách češtiny, podkapitola Určení přípustky, skladby, které se o této skupině zmiňují, ji řadí k příslovečnému určení přípustky, které vymezují takto:

»... okolnost, navzdory níž se uskuteční děj nebo stav vyjádřený přísudkovým slovesem: „očekávalo by se A, ale k překvapení ne-A“ (Grepl – Karlík, 1986, 306)

„...negace vztahu mezi příčinou a předpokládaným výsledkem. Jde o komplexní význam ,platnost A vyvolává (zpravidla) platnost B; A platí (a lze očekávat platnost B, ale) B neplatí (resp. platí C, D...)‘.“ (Mluvnice 3, 1987, 104)

„... označuje vlastně, viděno sémanticky, neúčinnou příčinu. Neúčinná příčina označuje okolnost kauzující/motivující (*p*) a vyjadřuje ji tak, že tato okolnost platí, ale přesto nevyvolává následek očekávaný na základě kauzálního vztahu ,jestliže *p*, tak *q*‘; tedy ,ačkoli *p*, tak *non q*‘.“ (Grepl – Karlík, 1998, 305)

Ve větách odpovídajících této skupině, které se vyskytly v analyzovaném souboru dat, jsme prováděli substituci předložkové skupiny *za* + 4 vedlejší větou uvedenou spojkou *přestože* obvyklou ve vyjádření připustky. Zjistili jsme, že výsledný význam se od původního výrazně liší. Význam vyjadřovaný předložkovou skupinou s formou *za cenu* + 2 charakterizujeme spíše takto: „(často až překvapivě) negativní a nežádoucí okolnost, která je nutně spojena s dosažením žádoucího stavu nebo děje; snižuje hodnotu dosaženého úspěchu; představuje ústupek vůči ideální podobě žádoucího stavu nebo děje“.

za+4_Adv_30 (2) Jestliže však haly, tělocvičny, hřiště i zimní stadióny mají - za cenu odložení různých oprav a vzhledem k umístění reklam - šanci těžké období jakžtakž přečkat, v případě plaveckých bazénů to neplatí.

≠ Jestliže však haly, tělocvičny, hřiště i zimní stadióny mají - přestože odloží různé opravy, a vzhledem k umístění reklam - šanci těžké období jakžtakž přečkat, v případě plaveckých bazénů to neplatí.

= Haly, tělocvičny, hřiště i zimní stadióny mají šanci těžké období jakžtakž přečkat (žádoucí děj), ale odloží různé opravy (nežádoucí okolnost).

za+4_Adv_27 (20) Do cesty se Jacquesu Parizeauovi postavil osud, když šéfa BC Luciena Boucharda napadl „masožravý“ virus a lékaři mu zachránili život jen za cenu amputace nohy.

≠ Do cesty se Jacquesu Parizeauovi postavil osud, když šéfa BC Luciena Boucharda napadl „masožravý“ virus a lékaři mu zachránili život, jen přestože mu amputovali nohu.

= Lékaři mu zachránili život (žádoucí děj), ale amputovali mu nohu (nežádoucí okolnost).

Pro označení syntaktické funkce výrazů tohoto typu proto navrhuje označení příslovečné určení ústupku. Popsaný význam odpovídá pouze prvnímu z výše uvedených vymezení příslovečného určení přípustky, přesto je v něm však významový odstín přípustky, překonání nepříznivé okolnosti přítomen. Navrhujeme proto tuto skupinu ponechat v rámci příslovečného určení přípustky, ale jako specifický typ nazývaný určení ústupku.

Od příslovečného určení ústupku je třeba odlišit některá spojení odpovídající charakteristické formě *za cenu* + 2, jejichž význam však odpovídá příslovečnému určení protihodnoty. Sekundární předložka *za cenu* sama o sobě odkazuje k významu „cena“ souvisejícímu úzce právě s určením protihodnoty. V podkapitole věnované určení protihodnoty jsme však ukázali, že „cena“ musí být vyjádřena označením finančního obnosu nebo jiným konkrétním substantivem, které je předmětem změny vlastnictví. Tato podmínka ve spojení s významem určení ústupku splněna není. Výslovné vyjádření *za cenu* jen zdůrazňuje skutečnost, že na místě „ceny“ je zde použit výraz, který běžně význam „ceny“ nemá, a bez výslovného označení by tak nebyl chápán.

za+4 Adv_18 (19) Při jednom z rychlých útoků Nečas ideálně uvolnil Samce a Kouba jen za cenu faulu zachránil.

≠ *Při jednom z rychlých útoků Nečas ideálně uvolnil Samce a Kouba jen za faul zachránil.*

V uvedených příkladech jsme viděli, že předložková skupina bývá upřesněna pomocí částice: *jen, i, ani*. Každá z nich svým vlastním významem pozměňuje význam předložkové skupiny *za* + 4. Částice *i* a v záporných větách *ani* přináší význam „krajní okolnost, za níž se realizuje děj/stav vyjádřený řídicím slovesem“. To odpovídá významu, který Šmilauer (1969, 326) popisuje u tzv. vět podmínkově-přípustkových. Grepl – Karlík (1998, 290, 296) hovoří u stejného typu vět o implicitním (nepřímém) vyjádření irelevantních okolností.

za+4 Adv_16 (13) Chalupník je podle nich ochoten prosazovat Elbit i za cenu ohrožení jednoho z nejslibnějších projektů v ČR, za nějž je L-159 v zahraničí považován.

za+4_Adv_30 (1) Francie v otázce zvýšení Evropského fondu pro rozvoj (FED) na pomoc africkým, karibským a tichomořským zemím neustoupí ani za cenu, že vyvolá krizi uvnitř Evropské unie (EU).

Tento význam je ještě zesílen v případě frazeologických spojení *za každou cenu* a *za žádnou cenu* (v záporných větách), která vyjadřují, že děj/stav vyjádřený řídicím slovesem se realizuje, resp. nerealizuje bez ohledu na okolnosti.

za+4_Adv_17 (5) Původně jsme chtěli za každou cenu využít svého stadionu.

za+4_Adv_28 (4) Ti již dlouho žádají radikální vojenské řešení v Chiapasu a nechtějí za žádnou cenu, aby jednání vyústilo v přiznání správní autonomie pro Indiány a v konfiskaci pozemků velkých vlastníků.

Popis

Typ příslovečného určení přípustky, který navrhuje označovat jako určení ústupku, se vyznačuje specifickou formou se sekundární předložkou *za cenu*. Předložková skupina *za cenu* + 2 vyjadřuje význam „(často až překvapivě) negativní a nežádoucí okolnost, která je nutně spojena s dosažením žádoucího stavu nebo děje; snižuje hodnotu dosaženého úspěchu; představuje ústupek vůči ideální podobě žádoucího stavu nebo děje“. V případě rozvití zdůrazňující částici *i* nebo *ani* se význam posunuje do polohy „krajní okolnost, za níž se realizuje děj/stav vyjádřený řídicím slovesem“.

5.7 Určení příčiny

Trestat za krádež

Vymezení

Tato významová skupina zahrnuje věty spojené s významem „odměny“ nebo „trestu“, které jsou následkem „zásluhy“ nebo „provinění“ vyjádřeného formou *za* + 4. Přiřazení této významové skupiny k určení příčiny odpovídá pojetí ve sledovaných syntaxích češtiny, jak jsme je popsali v kapitole Analýza v jednotlivých skladbách češtiny, podkapitola Určení příčiny (důvodu). Tam jsme také zaznamenali problematiku určení hranice mezi příslovečným určením příčiny a předmětem. Tu v této práci neřešíme, ale

přidržíme se rozlišení, které je pro rozvíjení jednotlivých sloves použito na analytické rovině PDT.

V podkapitole Určení protihodnoty jsme podrobně diskutovali vymezení hranice určením příčiny a určením protihodnoty. Založili jsme je na typických slovesech s významem „odměny“ nebo „trestu“ a na vyhledání částí věty vyjadřujících „hodnotu“ a „cenu“. Na rozdíl od vět s příslovečným určením protihodnoty se ve větách, kde je formou *za + 4* vyjádřeno určení příčiny, nevyjadřuje „cena“, můžeme se zde setkat pouze s „hodnotou“, která pak splývá s vyjádřením „odměny“, popř. „trestu“. Důvodem k navržení příslovečného určení protihodnoty jako samostatného druhu bylo pozorování, že ve větách spojených významově s finančními transakcemi, vyplývá rozhodnutí o vztahu mezi popisovanými ději obvykle pouze z mimojazykových znalostí a není tedy vhodné přisuzovat formě *za + 4* v těchto případech syntaktickou funkci příčiny, účelu či podmínky, které se právě na takových vztazích zakládají. V řadě případů odpovídajících vymezení příslovečného určení protihodnoty je však zjevné, že propozice vyjádřená formou *za + 4* je vůči propozici zachycené řídicím slovesem ve vztahu následku a odpovídá tedy zároveň podstatě příslovečného určení příčiny. To má za následek obtíže při vymezení jednoznačné hranice mezi těmito dvěma druhy příslovečného určení. Na druhou stranu lze však v hraničních případech považovat obě určení za smysluplná.

Popis

Prostřednictvím předložkové skupiny *za + 4* je v tomto případě pojmenováván děj nebo stav, který vyvolává následek s charakterem odměny, ocenění nebo trestu, záporného postihu. Předložková skupina má tudíž význam „zásluha“ nebo „provinění“.

5.8 Určení účelu

Demonstrovat za změny

Vymezení

Pokud se pro přehlednost přidržíme klasifikace člensky vyjádřených příslovečných určení účelu do tří skupin (1, 2.a, 2.b), jak jsme ji na základě Mluvnice 3 (1987, 106n.) popsali v kapitole Analýza v jednotlivých skladbách češtiny, podkapitola Určení účelu, zahrnuje tato významová skupina pouze spojení odpovídající skupině 1 a části skupiny 2.a.

Skupina 1 představuje spojení s významem účelu, kde je žádoucí děj/stav vyjádřen tzv. přímo, tedy pomocí dějových či stavových jmen. Skupiny 2.a a 2.b představují vyjádření nepřímo, v případě skupiny 2.a uvedením „žádoucího předmětu“, v případě skupiny 2.b prostřednictvím „profitující entity“. (Mluvnice 3, 1987, 106n.) Předpokládáme, že ze skupiny 2.a by k příslovečnému určení účelu náležela ta spojení, která neodpovídají příslovečnému určení protihodnoty, v analyzovaném souboru dat se však žádná neobjevila. Skupinu 2.b osamostatňujeme jako příslovečné určení substituce.

Podobně jako v případě příslovečného určení příčiny, také u výrazů účelového významu jsme si v třetí kapitole všimli diskuzí vedených v odborné literatuře o hranici mezi příslovečným určením a předmětem. V této práci se však touto otázkou nezabýváme, přebíráme řešení aplikované na analytické rovině PDT.

Popis

V této významové skupině vyjadřuje předložková skupina *za* + 4 s řídicím dějovým nebo stavovým substantivem žádoucí děj nebo stav, o jehož dosažení usiluje záměrná činnost vyjádřená řídicím slovesem. Řídicím slovem v předložkové frázi může být zřejmě i substantivum s věcným významem.

5.9 Určení substituce

Zeptali jsme se za vás

Vymezení

Přikláníme se k pojetí Panevové (1980, 76n.), která zjistila, že předložková skupina *za* + 4 se uplatňuje jako alternativa k formě *místo* + 2 s významem „mělo nastat A, ale nastalo B“, který označuje jako hypotaktické vyjádření adverzativně koordinovaného subjektu. Spojení, v nichž lze předložkovou *za* + 4 substituovat formou *místo* + 2, odpovídají také charakteristice skupiny 2.b v klasifikaci určení účelu, kterou jsme podle Mluvnice 3 (1987, 106n.) popsali v kapitole Analýza v jednotlivých skladbách češtiny, podkapitola Určení účelu, jak ukazuje především reprezentativní příklad: *chodím otevírat za dědečka dům*. Popis významu podaný Panevovou (1980, 76n.) však prokazuje, že za určení účelu tuto skupinu považovat nemůžeme.

Protože Panevová (1980, 76n.) popsanou skupinu nijak nepojmenovává, přebíráme pro ni označení substituce užívané pro obdobný funktor na tektogramatické rovině PDT (Mikulová et al., 2005, 547n.), naše pojetí je však oproti definici tohoto funktoru užší, protože jako samostatnou skupinu oddělujeme příslovečné určení reprezentace.

Na druhou stranu oproti skupině popsané Panevovou (1980, 76n.) je naše pojetí širší. Za příslovečné určení substituce označujeme totiž také skupinu výrazů, v nichž forma *za* + 4 vyjadřuje význam „aby byl zastoupen/nahrazen kdo/co“, a to i v případech, kdy substituce formou *místo* + 2 není beze změny významu možná.

za+4 *Adv*_12 (1) *Za zraněného Pařízka (zlomená noha v utkání PVP) získala z Bohemians Juraje Šimurku.*

≠ *Místo zraněného Pařízka (zlomená noha v utkání PVP) získala z Bohemians Juraje Šimurku.*

= *Aby byl zastoupen zraněný Pařízek (zlomená noha v utkání PVP) získala z Bohemians Juraje Šimurku.*

Popis

Formou *za* + 4 je vyjadřován význam „aktérem děje vyjádřeného řídicím slovesem měl být A, ale je jím B“ nebo „B je aktérem děje vyjádřeného řídicím slovesem, aby byl zastoupen/nahrazen A“. Na základě analyzovaného souboru dat se zdá, že se typicky váže na slovesa *vyřídít*, *řešit*, *vyřešit*, *převzít*, *platit*, ale nejen na ně.

5.10 Určení reprezentace

Jednat za zaměstnavatele; hrát za Spartu

Vymezení

Samostatný druh příslovečného určení, pro který navrhuje název určení reprezentace, vychází z poznatků Panevové (1980, 76n.) o příslovečném určení zastoupení, jak jsme je popsali v kapitole Analýza v jednotlivých skladbách češtiny, podkapitola Určení účelu, kde tuto skupinu pracovním způsobem označujeme jako 2.b.B. Oproti významové skupině, kterou jsme výše popsali jako určení substituce, není v těchto případech beze

změny významu možná substituce předložkové skupiny *za + 4* formou *místo + 2*, ale naopak lze provést substituci formou *jménem + 2*.

K této skupině řadíme také spojení s typickým významem „sportovat pod hlavičkou sportovního oddílu nebo státu, který je uveden jako řídicí substantivum v předložkové skupině *za + 4*“, o němž jsme ve sledovaných syntaxích nenalezli žádnou zmínku.

Popis

Předložková skupina vyjadřuje význam „jménem osoby, osob nebo instituce; jako zástupce nebo reprezentant osoby, osob nebo instituce“. Typicky rozvíjí slovesa *jednat* a *kandidovat*. K této skupině řadíme také spojení s frazémou *sám za sebe*, *samo za sebe*.

za+4_Adv_15 (4) Člověk ostatně nikdy nenapíše nic sám za sebe a vždycky jen přetváří to, co do něho vstoupilo.

5.11 Určení zřetele

Možnost užití formy *za + 4* ve funkci určení zřetele nebyla v žádné ze sledovaných syntaxí zmíněna. Důvodem je zřejmě to, že se jedná o užití spíše okrajové. V analyzovaném souboru dat jsme toto hodnocení přiřadili v několika málo případech.

Popis

Jedná se o určení zřetelově vymezovací. Skupina je však velmi malá a přitom nejednotná, takže jí zatím nedokážeme obecně charakterizovat ani stanovit kritéria pro její rozpoznání.

za+4_Adv_12 (13) Hlavním úkolem cenové statistiky je poskytovat indexy, které měří změny průměrné hladiny cen za skupiny (Adv_Co), více skupin (Adv_Co) a za úhrn (Adv) cen.

za+4_Adv_24 (15) Částka za udělení (Atr) českého občanství činí i za celou rodinu (Adv) 500 Kč.

za+4_Adv_17 (20) Za dva tisíce korun je to trochu drahá, ale v každém případě dobrá investice do bezpečnosti vašich dat.

U některých dalších zaznamenaných výskytů není význam zřetele jednoznačný, ale bez širšího kontextu lze připustit i jiné významy. Významová homonymie se však netýká všech výskytů, takže zůstává beze sporu, že předložková skupina *za + 4* v některých případech, i když omezeně, slouží vyjádření příslovečného určení zřetele.⁴⁸

za+4_Adv_14 (20) Jen za Národní divadlo v Brně uvádím, že počet diváků v roce 1992 činil 268 tisíc, v roce 1993 už 345 tisíc. – Lze považovat také za příslovečné určení reprezentace.

za+4_Adv_19 (7) Zatímco v průměru za Českou republiku vzrostl za první pololetí cenový index potravinářského zboží o 2.5 procenta, v okrese České Budějovice se zvýšil o 3.4 procenta. – Lze chápat také jako přívlastek neshodný.

5.12 Frazémy

O některých výrazných spojeních, která se ustálila, stala frazémem, ale u nichž je stále patrný výchozí význam a druh příslovečného určení, o který se původně jednalo, jsme se zmínili v rámci předcházejících podkapitol. Další není obtížné doplnit, protože obvykle odpovídají příslušným kritériím. Na tomto místě je však třeba připomenout frazém, s nímž jsme se v analyzovaném souboru dat setkali a který se vyznačuje neaktualizovanými a neprůhlednými větněčlenskými vztahy. Na analytické rovině PDT je formě *za + 4* v jeho rámci přidělena funkce příslovečného určení.

Co to + tvar slovesa být + za + 4

za+4_Adv_15 (9) Improvizovaná sestava se Zavadilem, Hofmannem, skifařem Skalickým a Homolkou se pár dní sjížděla, pak však jako rychlejší disciplína začala čtyřce ujíždět a kluci trochu brumlali, co to je za sparingpartnera, když jim ujíždí.

⁴⁸ Za podnět k popsání významové homonymie u výskytů řazených k příslovečnému určení zřetele děkujeme oponentu PhDr. Ladislavu Janovcovi, Ph.D.

5.13 Nepatří mezi příslovečná určení

Z analyzovaného a testovacího souboru dat, každý po 600 výskytech formy *za + 4*, jsme před použitím vyřadili výskyty, které podle našeho soudu neodpovídají syntaktické funkci příslovečné určení.

5.13.1 Předmět

Na několika místech jsme se zmínili o tom, že co se týče hranice mezi příslovečným určením a předmětem, přidržujeme se v této práci řešení aplikovaného na analytické rovině PDT. Hlavním důvodem je skutečnost, že řešení této otázky si neklademe za cíl. Existují však i důvody ryze technické, analytická rovina PDT je pro nás zdrojem souboru dat a hodnocení syntaktických funkcí na ní je pro nás vyhledávacím klíčem k relevantním výskytům formy *za + 4*.

Z vyhledaného souboru dat jsme pro analýzu a testování odstranili výskyty formy *za + 4*, kterým se ohodnocení funkcí příslovečné určení dostalo zřejmě nedopatřením a v dalších výskytech vázaných na totéž řídicí sloveso převažuje jejich hodnocení jako valenčního předmětu.

5.13.2 Frazémy

V následujících ustálených obratech převažuje na analytické rovině PDT hodnocení formy *za + 4* jako valenčního předmětu, přesto se jich několik ocitlo i v souboru dat vyhledaném na základě funkce příslovečné určení.

Stojí to za + 4; 4 + stojí za to; 4 + stojí za + 4

za+4_Adv_14 (8) Tentokrát se neobjevilo žádné překvapení, snad jen to stojí za zaznamenání, že se mezi nimi objevily akcie Teplotechny Ostrava v objemu 2466 mil. Kč.

za+4_Adv_8 (13) Možná by stálo za to koupit ventilátor.

za+4_Adv_8 (20) Zdraví a bezpečnost dcery za to přece stojí.

za+4_Adv_15 (2) Zároveň dal nizozemský dirigent ve své interpretaci výraznější průchod emocionalitě: takovéhle dynamické vlny by sám autor jistě odmítl, stojí ale za úvahu, zda tyto mírné nánosy odjinud Reicha spíš neobohacují.

Mít za následek + 4

za+4_Adv_23 (7) Obavy z ohrožení národní kultury komerčními televizemi měly totiž paradoxně za následek skutečnost, že u nás veřejněprávní televizi vlastně vůbec nemáme.

za+4_Adv_23 (8) Jedním z dalších důvodů bylo stále rozporuplnější chování donedávna výkonnou radou podporovaného Rejthara, které mělo za následek roztržství protiprimátorského proudu.

5.13.3 Za prvé, za druhé

Tuto významovou skupinu lze snadno vymezit pomocí následující specifické formy: *za* + číslovka řadová ve tvaru akuzativu singuláru neutra, kromě číslovky *první*. Spisovnou variantou je i psaní předložky a číslovky dohromady. Předložková skupina *za* + 4 zde plní význam jednotlivých čísel v číslovaném seznamu. Hodnocení výrazů tohoto typu jako příslovečných určení nepovažujeme za adekvátní. Vhodnější nám připadá druhý způsob určení, s nímž se setkáváme u části výskytů na analytické rovině PDT, a sice určení analytickou funkcí ExD. Ta je užívána pro všechny uzly, které by byly zavěšeny na uzlu, který je v dané větě elidován. Tento způsob tedy předpokládá elipsu řídicího slovesa. Na tektogramatické rovině je pak přímo manuálem dáno, že čísla nebo písmena v číslovaném seznamu jsou řazena k funktoru PREC pro atomické výrazy, které vyjadřují návaznost na předchozí text (Mikulová et al., 2005, 427, 862). Stejně hodnocení by se tedy vztahovalo i na výrazy typu *Za prvé, za druhé*.

za+4_Adv_10 (5) Za druhé vyhledat na obecním úřadě to správné okénko, kde mu vydají státní rybářský lístek (asi za padesátikorunu, záleží na tom, zda roční, či na tři sezony), a za třetí koupit si povolenku k rybolovu.

za+4_Adv_5 (5) Zaprvé pro to nemá spolehlivé informace, a za druhé hranice perspektivnosti nejdou mezi, ale uvnitř odvětví a oborů.

5.13.4 Oddělený přívlastek

V analyzovaném souboru dat se vyskytly některé realizace předložkové skupiny *za* + 4 s řídicím substantivem času, které však nepovažujeme za příslovečné určení času, ale za oddělený přívlastek. Ve skutečnosti závisí na předmětu, ale jsou umístěny ve větě netypickým způsobem, např. kvůli důrazu. Jde o případy, kdy děj vyjádřený slovesem

probíhá až po uplynutí časového úseku vyjádřeného předložkovou skupinou, často je to děj jednorázový, ale přesto jsou splněna některá z kritérií čas.během.1-7 pro určení příslovečného určení času odpovídajícího na otázku *během jaké doby?*. Kromě toho u nich není splněna podmínka substituovatelnosti předložkové skupiny *za* + 4 formou *během*+2 (kritérium čas.během.8)⁴⁹.

Obdobné případy narušení projektivity popsala Lopatková (2003, 78-90).

za+4_Adv_6 (9) Z více důvodů na rok 1992 již můžete zapomenout, za rok 1993 za vašeho manžela daňové příznání zpracuje zaměstnavatel, kterému však musí předložit vyplněné a podepsané prohlášení k uplatnění nezdanitelných částek a dopravného.

≠ Z více důvodů na rok 1992 již můžete zapomenout, během roku 1993 za vašeho manžela daňové příznání zpracuje zaměstnavatel, kterému však musí předložit vyplněné a podepsané prohlášení k uplatnění nezdanitelných částek a dopravného.

= Z více důvodů na rok 1992 již můžete zapomenout, daňové příznání za rok 1993 za vašeho manžela zpracuje zaměstnavatel, kterému však musí předložit vyplněné a podepsané prohlášení k uplatnění nezdanitelných částek a dopravného.

za+4_Adv_16 (6) Za rok 1993 se celková spotřeba odhaduje na 558.9 milionu tun.

≠ Během roku 1993 se celková spotřeba odhaduje na 558.9 milionu tun.

= Celková spotřeba za rok 1993 se odhaduje na 558.9 milionu tun.

za+4_Adv_12 (18) Příští rok bude ČR hradit svůj příspěvek u OSN i za poslední dva roky.

≠ Příští rok bude ČR hradit svůj příspěvek u OSN i během posledních dvou let.

= Příští rok bude ČR hradit u OSN svůj příspěvek i za poslední dva roky.

⁴⁹ Protože se jedná o kritérium manuální, omezujeme ho v systému kritérií pouze na doplňkové. Substituovatelnost formou *během* + 2 je však charakterizačním znakem všech příslovečných určení místa odpovídajících na otázku *během jaké doby?* a všechna tomuto kritériu vyhovují.

6 Kritéria pro určení syntaktické funkce

V této kapitole se budeme znovu věnovat jednotlivým druhům příslovečného určení, jak jsme je vymezili v kapitole předcházející. U příkladů reprezentujících v rámci analyzovaného souboru dat jednotlivé významové skupiny jsme si všimli společných charakteristických vlastností, které je odlišují od jiných skupin. Na jejich základě formulujeme kritéria umožňující automatické, poloautomatické či manuální určení adekvátní syntaktické funkce. Při hledání kritérií se nám osvědčilo všimnout si vlastností popsaných v následující první podkapitole.

U každé jednotlivé skupiny se jako specifické, a proto vhodné pro formulaci kritéria, mohly ukázat jen některé ze zkoumaných vlastností. Jindy se podařilo najít tak jednoznačné kritérium, že už žádná další nejsou pro určení nutná. Z těchto důvodů uvádíme jen znaky pro formulaci kritérií relevantní. Ilustrující příklady vybíráme pouze z analyzovaného souboru dat. Každé kritérium označujeme pro přehlednost zkratkou názvu druhu příslovečného určení a pořadovým číslem odděleným tečkou, např. „místo.1“.

Zcela stranou ponecháváme příslovečné určení míry a zřetele. Pro malý počet a nesourodost výskytů formy $za + 4$ v těchto funkcích nebylo možné kritéria formulovat.

6.1 Komentář ke kritériím

6.1.1 Zdroje kritérií

Forma

Všimli jsme si sekundárních předložek odvozených od předložky *za*, opakujících se výrazů na místě řídicího slova v předložkové skupině nebo těch, které ji opakovaně doprovázejí. Nejednalo se nám jen o opakování jediného slova, ale i o opakování zástupců jednoho slovnímu druhu.

Substituce

Po vzoru Machové (1972) jsme prováděli substituci formy *za + 4* jinými předložkovými skupinami. Usilovali jsme o nalezení takové předložkové skupiny, kterou může být forma *za + 4* nahrazena ve všech větách dané skupiny beze změny významu nebo jen se změnou minimální, ale v žádné větě z jiných skupin. Jako kritérium uvádíme takovou předložkovou skupinu, která se této představě co nejvíce blíží.

Sémantika řídicího slova v předložkové frázi

Jako řídicí slovo v předložkové frázi označujeme slovo (obvykle jde o substantivum, popř. adjektivum) v předložkovém pádě *za + 4*, na něž se případné další části předložkové fráze váží.

Ve většině případů je řídicím slovem v předložkové frázi substantivum. Substantiva z vět dané skupiny jsme třídili do skupin obdobného významu. Vodítkem nám při tom byly sémantické třídy substantiv, jak je popsala Buráňová (1980). Oproti ní jsme však, kde to sémantické rysy substantiv dovolily, sáhli k vymezení užších, konkrétnějších sémantických skupin, neboť to zvyšuje výstižnost kritéria. Zohlednili jsme také skutečnost, že záznam některých sémantických vlastností je součástí anotace PDT na morfologické rovině – určité druhy vlastních jmen, termíny z různých oborů lidské činnosti, jak jsme popsali v kapitole Pražský závislostní korpus – zdroj dat, podkapitola Morfologická rovina. Kritéria založená na těchto vlastnostech lze díky tomu částečně aplikovat automaticky.

Odlišovali jsme také substantiva s věcným významem a substantiva označující děj nebo stav.

Zda jsou sémantické vlastnosti řídicího substantiva v předložkové frázi vhodným východiskem pro formulaci kritéria, zjišťujeme u každé významové skupiny testem, který označujeme jako tzv. test důležitosti znaku. Při něm nahrazujeme substantivum zájmenem ve větách dané významové skupiny a klademe si otázku, zda je i tak možno určit, o jaký druh příslovečného určení se jedná. Pokud je odpověď vždy ano, není třeba se vlastnostmi substantiva zabývat, protože pro odlišení od ostatních druhů příslovečného určení zřejmě nejsou důležité.

Vlastnosti řídicího slovesa

Ukázalo se, že pro formulaci kritérií nejsou podstatné vlastnosti predikátu, ale slova, které je pro předložkovou skupinu řídicí, na které se předložková skupina

bezprostředně váže. Nejčastěji je jím sloveso. Méně často jde o deverbativní adjektivum, i u něj nás však zajímají vlastnosti výchozího slovesa, od něhož bylo odvozeno. Proto nebudeme nadále hovořit o řídicím slovu, ale pouze o řídicím slovese, přičemž tento pojem vztahujeme i na případná řídicí deverbativní adjektiva.

Stejně jako u řídicích slov v předložkové frázi, také u řídicích sloves si všímáme jejich sémantických vlastností. Zde jsme se částečně opírali o sémantické třídy používané Valenčním slovníkem českých sloves Vallex (Lopatková et al., 2002, 81; Vallex, 2003). Jeho sémantická klasifikace však není úplná. Tam, kde našim potřebám nedostačovala, jsme skupiny sloves vymezovali intuitivně na základě charakteristického společného významu.

Kromě toho nás zajímal slovesný vid, slovesný čas a částečně také způsob slovesného děje.

Lexikální obsazení

Okruh vlastností zahrnutých do tohoto bodu omezujeme pouze na nápadné opakování téhož slova nebo zástupců téhož slovního druhu v několika větách ve skupině, které není zahrnuto pod některý z předchozích bodů.

6.1.2 Požadavky na kritéria

Kritéria se snažíme formulovat tak, aby umožňovala co nejnázorněji dosáhnout co nejlepších výsledků při přiřazování syntaktických funkcí. Z toho vyplývá několik požadavků, které na ně klademe:

1. V zájmu přesnosti formulujeme kritéria raději užší než širší.
2. Vzhledem k tomu, že v této fázi sestavujeme kritéria do algoritmu s pevným pořadím, ale každé kritérium může být aplikováno kdykoli, nesmí se kritéria různých syntaktických funkcí ve svých podmínkách překrývat nebo shodovat.
3. V zájmu co největší jednoduchosti určení upřednostňujeme nejvíce kritéria, která lze aplikovat automaticky (forma, lexikální obsazení), před poloautomatickými (sémantika řídicího slova v předložkové frázi, sémantika řídicího slovesa) a kritéria, která vyžadují manuální anotaci, chápeme jako doplňková (substituce).

4. Chápání kritéria jako automatického, poloautomatického nebo manuálního se odvíjí od povahy nejsložitější části, kterou zahrnuje. U jednoho druhu příslovečného určení formulujeme více kritérií, což umožní, aby si alespoň některá z nich zachovala automatickou nebo poloautomatickou povahu.
5. V jiných případech formulujeme více kritérií pro jeden druh příslovečného určení proto, aby kritéria nebyla neúnosně rozsáhlá, komplikovaná, a tudíž obtížně použitelná.

6.1.3 Modifikace kritérií

Pro jednodušší formulaci jednotlivých kritérií je zde třeba uvést, jakým způsobem pracujeme s číslovkami, zájmeny a změnami morfologických forem ve valenčním rámci v důsledku pasivizace řídicího substantiva nebo při závislosti na adjektivu.

Číslovky

Ve všech případech, kterých se to týká, přistupujeme na rozdíl od anotace na analytické rovině PDT k číslovkám základním ze sémantického hlediska, a pro potřeby kritérií je tudíž chápeme vždy jako závislé na kvantifikovaném substantivu.

Zájmena

Ve všech kritériích týkajících se substantiv je daná podmínka splněna také tehdy, je-li substantivum v konkrétní větě zastoupeno zájmenem a nelze-li ze zájmena usuzovat, že zastupované substantivum nemá požadované vlastnosti. Např. podmínka, že substantivum náleží do sémantické třídy lidí, není splněna, jestliže ve větě na dané pozici nacházíme zájmeno *to*, ale je splněna, pokud jde o zájmena *kdo*, *my*, *já*, *všechny* apod.

Trpný rod a reciprocita

V případě, že řídicí sloveso, k němuž se předložková skupina *za* + 4 váže, má formu opisného, reflexivního pasiva nebo je v reflexivním tvaru v důsledku recipročního významu, může být podmínka týkající se předmětu v akuzativu splněna také nominativním podmětem.

za+4_Adv_12 (17) Literatura v hodnotě 50 milionů korun byla prodána za minimální manipulační cenu.

za+4_Adv_6 (16) Hodnocení udává v procentech, jaká by měla být za určitou závadu poskytnuta sleva.

za+4_Adv_15 (13) V čele rezortu se za čtyři roky vystřídalo sedm ministrů.

Zatím se nepodařilo uspokojivě vyřešit otázku aplikace kritérií u pasivních konstrukcí s nevyjádřeným podmětem.

za+4_Adv_10 (16) Doba se změnila, dnes se platí až za odvedenou práci.

Řídící adjektivum

V analyzovaném souboru dat jsme se setkali s případy, kdy forma *za + 4* ve funkci příslovečného určení rozvíjela deverbativní adjektivum plnící ve větě funkci shodného přívlastku. Pak je nutno považovat podmínky kladené na předmět v akuzativu za splněné také tehdy, když jim vyhovuje substantivum rozvíjené řídícím adjektivem předložkové skupiny bez ohledu na pádovou formu rozvíjeného substantiva.

za+4_Adv_2 (12) Prostředky získané za pronájem výstaviště jsou nyní používány ke zlepšení technického vybavení a vzhledu areálu.

za+4_Adv_30 (7) Hotové peníze, utržené za prodej akcií, se na emisní trh nevrátí.

6.1.4 Hodnocení kritérií

V následujícím textu provázejí popis konkrétních kritérií tabulky zachycující výsledky jejich hodnocení a testování. Úvodní tabulka v každé části ukazuje absolutní a procentuální hodnoty úspěšnosti určení daného druhu příslovečného určení všemi kritérii, která jsme pro něj formulujeme. Z údajů si můžeme udělat dobrou představu o tom, nakolik se kritéria ve svých účincích překrývají a jakou část výskytů formy *za + 4* v dané syntaktické funkci jsou schopna správně určit. Zcela ideální výsledky ukazuje následující tabulka.

Druh příslovečného určení	Celkový počet výskytů daného druhu přísł. urč. s formou <i>za</i> + 4	Výskyty určené správně více než jedním kritériem		Výskyty určené správně právě jedním kritériem		Výskyty neurčené žádným kritériem	
		počet	%	počet	%	počet	%
Analyzovaný soubor dat	x1	0	0,00	x1	100,00	0	0,00
Testovací soubor dat	x2	0	0,00	x2	100,00	0	0,00

Tab. 6.1: Ideální výsledky hodnocení souboru kritérií určujících jeden druh, popř. podtypu příslovečného určení

Jinak strukturovanými tabulkami je zachyceno hodnocení každého jednotlivého kritéria. V něm se odráží a) účinnost kritéria, tedy kolik výskytů formy *za* + 4 podle něj bylo správně určeno, b) adekvátní šíře kritéria, tedy zda se aplikuje pouze na výskyty daného druhu příslovečného určení a neurčuje chybně i některé další, c) přínos jednotlivého kritéria pro celý soubor kritérií určujících danou syntaktickou funkci, tedy nakolik toto kritérium správně určuje i výskyty, které žádným jiným kritériem ze souboru určeny nebyly. Následující tabulka opět představuje ideální hodnoty.

Označení kritéria	Celkový počet výskytů daného přísł. urč. s formou <i>za</i> + 4	Výskyty formy <i>za</i> + 4 vyhovující tomuto kritériu v celém souboru dat				Ze všech výskytů daného přísł. urč. s formou <i>za</i> + 4 bylo tímto kritériem správně určeno		Ze všech výskytů daného přísł. urč. s formou <i>za</i> + 4 bylo pouze tímto kritériem správně určeno		
		Celkem	Z toho vede k chybnému určení		Z toho vede ke správnému určení		počet	%	počet	%
			počet	%	počet	%				
Analyzovaný soubor dat	x1	y1	0	0,00	y1	100,00	x1	100,00	x1	100,00
Testovací soubor dat	x2	y2	0	0,00	y2	100,00	x2	100,00	x2	100,00

Tab. 6.2: Ideální výsledky hodnocení jednotlivého kritéria

6.2 Určení místa

Příslovné určení místa	Celkový výskytů přísl. urč. místa s formou <i>za + 4</i>	Výskyty určené správně více než jedním kritériem		Výskyty určené správně právě jedním kritériem		Výskyty neurčené správně žádným kritériem	
		počet	%	počet	%	počet	%
Analyzovaný soubor dat	25	0	0,00	23	92,00	2	8,00
Testovací soubor dat	26	0	0,00	19	73,08	7	26,92

Tab. 6.3: Výsledky hodnocení souboru kritérií sloužících k určení příslovného určení místa

Komentář

V podkapitole věnované kritériím pro určení příslovného určení mediatoru popíšeme, že v případech s řídicím slovesem náležejícím do sémantické třídy transportu by kritérium založené pouze na sémantickém zařazení řídicího slovesa a řídicího slova v předložkové frázi mohlo být pro adekvátní rozlišení příslovného určení místa a mediatoru nedostatečné. Pro tento případ specifikujeme v kritériích místo.1 a mediator.1 další podrobné podmínky.

Kritéria

Místo.1 Řídicí sloveso náleží k některé z následujících sémantických tříd:

- pohyb: *jít, vniknout, dostat se, postoupit, tlačit se, posunovat se*
- transport: *posunovat, dostat, dodávat, dovézt, dovést, poslat, dopravit, zatlačit, hodit*
- umístění v prostoru: *usednout/usedat, zasednout, vejít se, uzavřít se*
- vnímání – konkrétně vnímání zrakem: *vidět*

A zároveň platí, že řídicím slovem v předložkové frázi je substantivum náležející do sémantické třídy konkrétní substantivum, a to do některé z následujících užších sémantických skupin:

- zeměpisné názvy: *Praha*
- obecná označení geomorfologických útvarů: *velká louže, oceán*

- části těla: *záda, hlava*
- hmotné objekty zaujímající po delší čas pevné místo v prostoru, takže mohou sloužit jako prostorové orientátory: *mříž, stůl, roh, brána, přepážka*

Pokud řídicí sloveso náleží do sémantické třídy transport a řídicím slovem v předložkové frázi je substantivum náležející do sémantické třídy konkrétní substantiva a označuje obvyklou součást osoby, zvířete nebo věci sloužící k uchopení, pak je uvedeno upřesnění, které vylučuje, že předmět, který řídicí slovo v předložkové frázi pojmenovává, je spojen s předmětem zasahovaným dějem nebo je jeho součástí. Pokud řídicí slovo v předložkové frázi vyjadřuje část těla, pak zasahovaný předmět není životný nebo antropomorfovaný v rámci aktuální či ustálené metafory.

Příklady:

za+4_Adv_13 (7) *V 10. minutě při vyloučení Stavjani **dostal** nepřilíš prudkou střelu **za záda poněkud nervózního 34 letého brankáře Šindela Niederberger.***

za+4_Adv_8 (8) *Pokud jsou odpovědi kladné, **usedá za volant** on.*

za+4_Adv_5 (1) *Zatím **se posunuje** stále více **za Prahu**, čímž ztrácí na své účelnosti z hlediska dopravních spojení do jednotlivých částí města.*

za+4_Adv_22 (14) *Možná si myslí, že dělají pro své dítě to nejlepší, ale kdo nažene třináctiletou žábu do profesionálního tenisu, **nevidí za roh.***

za+4_Adv_23 (16) *Od ní se IRA dostávalo povzbuzování, aby skončila ozbrojený boj, že po třech měsících klidu zbraní by zástupci Simm Fein mohli **usednout za jednací stůl.***

za+4_Adv_25 (10) *Na nádvořích se hlučně utáboří pestrobarevné tlupy podivného občanstva, rozkramaří všude svou dosud nekompatibilní kulturu a zděšení majitelé eurocards se budou horempádem **tlačit za vnitřní bránu**, kam je jen nerada vpustí vyspělejší a šťastnější elita majitelů chřestu.*

za+4_Adv_29 (7) *Zatímco jeden hlídal vchod do poštovního úřadu, dva lupiči **vnikli za peněžní přepážku.***

za+4_Adv_29 (14) *Poslat někoho **za mříž** není až takové umění.*

za+4_Adv_29 (19) *Puk **dopravil za záda brankáře Kidda** i potřetí v prodloužení, ale pomohl si bruslí, a tak zápas skončil 2 : 2.*

Místo.1	Celkový počet výskytů přísl. urč. místa s formou <i>za + 4</i>	Výskyty formy <i>za + 4</i> vyhovující tomuto kritériu v celém souboru dat				Ze všech výskytů přísl. urč. místa s formou <i>za + 4</i> bylo tímto kritériem správně určeno		Ze všech výskytů přísl. urč. místa s formou <i>za + 4</i> bylo pouze tímto kritériem správně určeno		
		Celkem	Z toho vede k chybnému určení		Z toho vede ke správnému určení		počet	%	počet	%
			počet	%	počet	%				
Analyzovaný soubor dat	25	17	1	5,88	16	94,12	16	64,00	16	64,00
Testovací soubor dat	26	13	0	0,00	13	100,00	13	50,00	13	50,00

Tab. 6.4: Výsledky hodnocení kritéria místo.1

Místo.2 Řídící sloveso náleží k sémantické třídě pohyb, transport nebo umístění v prostoru, děj jím vyjadřovaný se ale vždy odehrává vzhledem k vertikální ose: *klesnout, vyšvihnout se*. Zároveň platí, že řídicí slovo v předložkové frázi je substantivum náležející do sémantické třídy instituce: *Singapur, Spojené státy*.

Příklady:

za+4_Adv_25 (3) To kleslo až na třetí místo za Singapur.

za+4_Adv_25 (4) Spojené státy znovu dobyly vedoucí místo a Singapur se vyšvihl hned za ně, zatímco Japonsko bojuje s politikou i ekonomickou krizí.

Místo.2	Celkový počet výskytů přísl. urč. místa s formou <i>za + 4</i>	Výskyty formy <i>za + 4</i> vyhovující tomuto kritériu v celém souboru dat				Ze všech výskytů přísl. urč. místa s formou <i>za + 4</i> bylo tímto kritériem správně určeno		Ze všech výskytů přísl. urč. místa s formou <i>za + 4</i> bylo pouze tímto kritériem správně určeno		
		Celkem	Z toho vede k chybnému určení		Z toho vede ke správnému určení		počet	%	počet	%
			počet	%	počet	%				
Analyzovaný soubor dat	25	2	0	0,00	2	100,00	2	8,00	2	8,00
Testovací soubor dat	26	0	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00

Tab. 6.5: Výsledky hodnocení kritéria místo.2

Místo.3 Řídící slovo v předložkové frázi je substantivum s významem „hranice, mezník“: *práh, hranice, bariéra, rámeček*.

Příklady:

za+4_Adv_12 (11) Prezident Clinton ale řekl, že jakákoli jednání **nepůjdou za rámeček emigračních otázek.**

za+4_Adv_14 (11) Armáda kriminálních živlů má být tímto zákonem **zatlačena za únosnější hranici,** aniž by se dál diskutovalo o tom, zdali represe zločin odstraňuje či nikoliv.

za+4_Adv_21 (4) Obecně je největším nebezpečím **uzavřít se za psychosociální bariéry a odříznout se od života.**

Místo.3	Celkový počet výskytů přísl. urč. místa s formou za + 4	Výskyty formy za + 4 vyhovující tomuto kritériu v celém souboru dat				Ze všech výskytů přísl. urč. místa s formou za + 4 bylo tímto kritériem správně určeno		Ze všech výskytů přísl. urč. místa s formou za + 4 bylo pouze tímto kritériem správně určeno		
		Celkem	Z toho vede k chybnému určení		Z toho vede ke správnému určení		počet	%	počet	%
			počet	%	počet	%				
Analyzovaný soubor dat	25	5	0	0,00	5	100,00	5	20,00	5	20,00
Testovací soubor dat	26	9	3	33,33	6	66,67	6	23,08	6	23,08

Tab. 6.6: Výsledky hodnocení kritéria místo.3

6.3 Určení času

Příslovečné určení času	Celkový počet výskytů přísl. urč. času s formou za + 4	Výskyty určené správně více než jedním kritériem		Výskyty určené správně právě jedním kritériem		Výskyty neurčené žádným kritériem	
		počet	%	počet	%	počet	%
Analyzovaný soubor dat	196	0	0,00	195	99,49	1	0,51
Testovací soubor dat	182	0	0,00	181	99,45	1	0,55

Tab. 6.7: Výsledky hodnocení souboru kritérií sloužících k určení příslovečného určení času

Komentář

Pomocí kritérií čas.1 a čas.2 vcelku snadno a spolehlivě dokážeme určit příslušnost vyjádření s formou za + 4 k příslovečnému určení času jako celku. Další podrobnější

kritéria (čas.kdy.1-7, čas.během.1-8 a čas.často.1) pak slouží k vzájemnému rozlišení jeho podtypů, neaplikují se tedy v případech, kdy kritéria čas.1 a čas.2 nejsou vůbec splněna.

Některé výskyty typů *kdy*, *po jaké době?* a *během jaké doby?* jsou značně homonymní. Substitucí předložkovými skupinami *po + 6* (kritérium čas.kdy.7) a *během + 2* (kritérium čas.během.8) však manuální anotátor se znalostí kontextu věty a mimojazykových skutečností často dokáže rozhodnout, zda předložková skupina v daném případě odkazuje k časovému bodu (typ *kdy*, *po jaké době?*) nebo k časovému úseku (typ *během jaké doby?*), či je alespoň schopen se přiklonit k jednomu z typů jako k pravděpodobnější interpretaci. Přesto zůstává i v našem souboru dat několik příkladů natolik homonymních, že jsme se spokojili pouze s hodnocením, že jde o jeden z typů *kdy*, *po jaké době?* nebo *během jaké doby?*.

Díky specifické formě lze velmi jasně a jednoznačně vymežit výskyty typu *jak často?*. To je spojením násobné číslovky a bezprostředně následujícího příslovečného určení času typu *během jaké doby?*. Pro jeho správné určení se však ukazuje, že přesné rozlišení typu příslovečného určení času, které je jeho součástí, není nutné. Kritérium pro určení typu *jak často?* proto není závislé na kritériích k určení typu *během jaké doby?*, ale může být v rámci příslovečných určení času aplikováno nezávisle na nich, tedy i v homonymních případech, kdy by aplikace těchto kritérií nevedla k rozlišení od typu *kdy*, *po jaké době?*.

Příslovečné určení času	Celkový počet výskytů přísl. urč. času s formou <i>za + 4</i>	Homonymní výskyty typu <i>kdy?</i> nebo <i>během jaké doby?</i>		Výskyty typu <i>kdy?</i>		Výskyty typu <i>během jaké doby?</i>		Výskyty typu <i>jak často?</i>	
		počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
Analyzovaný soubor dat	196	4	2,04	63	32,14	124	63,27	5	2,55
Testovací soubor dat	182	3	1,65	62	34,07	103	56,59	14	7,69

Tab 6.8: Přehled zastoupení jednotlivých typů příslovečného určení času vyjádřených formou *za + 4* v souboru dat

Kritéria

Čas.1 Řídícím slovem v předložkové frázi je substantivum náležející do sémantické třídy substantivum času. Označuje časový úsek a můžeme ho přiřadit k některé z následujících užších skupin:

- jednotky měření času: *sekunda, minuta, hodina, den, týden, měsíc, rok, desetiletí, století, léta, staletí* - často předchází základní číslovka, určitá nebo neurčitá
- neurčité výrazy vyjadřující časový úsek: *chvíle, doba, čas*
- označení časového úseku spojená typicky s konkrétní lokalizací v čase: *čtvrtletí, pololetí, půlrok, období, sezona*
- název dne v týdnu, měsíce, ročního období, číslice označující rok apod.: *srpen, 1993, víkend*

Příklady:

za+4_Adv_4 (4) *Vždy je nutné důkladně zvážit, zda dnešní úspora několika desítek tisíc korun se **za pár dní** nezmění ve statisícové ztráty.*

za+4_Adv_5 (2) *Vracejí se opět **za pár dní** a pokračují v přerušené léčbě.*

za+4_Adv_6 (1) *Netají se tím, že chtějí využít znalostí českých firem o ruském trhu, který vidí **za několik let** jako velmi perspektivní.*

za+4_Adv_6 (14) *Jako malá textilní a konfekční prodejna v Přerově máme již dodavatele, ale potřebovali bychom jich více a především takových, kteří by byli ochotni zásobovat prodejnu textilním a konfekčním zbožím tak, aby bylo možné za zboží (Obj) platit až po jeho prodeji a případně neprodané zboží **za určitou dobu** (Adv) vrátit zpět.*

za+4_Adv_28 (15) *„Kluk s holkou přijdou **za chvíli** ze školy, musím rychle vařit,“ dále lamentuje žena: „Pro pět lidí je to sakra malé.“*

za+4_Adv_5 (19) *Počet pracovníků se **za uvedenou dobu** snížil z 10000 na 7300 a obrat z 1.6 miliardy dolarů na 1.4 miliardy dolarů.*

Čas.1	Celkový počet výskytů přísl. urč. času – <i>kdy?</i> nebo <i>během?</i> s formou <i>za + 4</i>	Výskyty formy <i>za + 4</i> vyhovující tomuto kritériu v celém souboru dat				Ze všech výskytů přísl. urč. času – <i>kdy?</i> nebo <i>během?</i> s formou <i>za + 4</i> bylo tímto kritériem správně určeno		Ze všech výskytů přísl. urč. – <i>kdy?</i> nebo <i>během?</i> s formou <i>za + 4</i> bylo pouze tímto kritériem správně určeno		
		Celkem	Z toho vede k chybnému určení		Z toho vede ke správnému určení		počet	%	počet	%
			počet	%	počet	%				
Analyzovaný soubor dat	196	194	3	1,55	191	98,45	191	97,45	191	97,45
Testovací soubor dat	182	185	7	3,78	178	96,22	178	97,80	178	97,80

Tab. 6.9: Výsledky hodnocení kritéria čas.1

Čas.2 Řídícím slovem v předložkové frázi je deverbativní substantivum (sémantická třída činnosti), které je schopno označovat také časový úsek: *zápas, život, účinkování*.⁵⁰

Příklady:

*za+4_Adv_20 (13) Je neuvěřitelné, co Vojta Náprstek **za svůj život** dokázal.*

Čas.2	Celkový počet výskytů přísl. urč. času – <i>kdy?</i> nebo <i>během?</i> s formou <i>za + 4</i>	Výskyty formy <i>za + 4</i> vyhovující tomuto kritériu v celém souboru dat				Ze všech výskytů přísl. urč. času – <i>kdy?</i> nebo <i>během?</i> s formou <i>za + 4</i> bylo tímto kritériem správně určeno		Ze všech výskytů přísl. urč. – <i>kdy?</i> nebo <i>během?</i> s formou <i>za + 4</i> bylo pouze tímto kritériem správně určeno		
		Celkem	Z toho vede k chybnému určení		Z toho vede ke správnému určení		počet	%	počet	%
			počet	%	počet	%				
Analyzovaný soubor dat	196	4	0	0,00	4	100,00	4	2,04	4	2,04
Testovací soubor dat	182	3	0	0,00	3	100,00	3	1,65	3	1,65

Tab. 6.10: Výsledky hodnocení kritéria čas.2

⁵⁰ Zřejmě může jít i o konkrétní substantivum, které je schopno přeneseně vyjadřovat časový úsek, např. *cesta*. V analyzovaném souboru se však žádný takový případ nevyskytl.

6.3.1 Časový výraz odpovídá na otázku *kdy, po uplynutí čeho?*

Přísluvečné určení času – <i>kdy?</i>	Celkový počet výskytů přísl. urč. času – <i>kdy?</i> s formou <i>za + 4</i>	Výskyty určené správně více než jedním kritériem		Výskyty určené správně právě jedním kritériem		Výskyty neurčené správně žádným kritériem	
		počet	%	počet	%	počet	%
Analyzovaný soubor dat	63	4	6,35	59	93,65	0	0,00
Testovací soubor dat	62	1	1,61	61	98,39	0	0,00

Tab. 6.11: Výsledky hodnocení souboru kritérií sloužících k určení přísluvečného určení času, podtypu odpovídajícího na otázku *kdy?*

Komentář

Zde již uvádíme pouze kritéria sloužící k odlišení od typu časového určení odpovídajícího na otázku *během jaké doby?*.

K této významové skupině řadíme i skupinu výrazů odpovídající na otázku *kdy, v kolik hodin?*, o níž jsme ve sledovaných syntaxích nenašli žádnou zmínku. Jde o skupinu s charakteristickou formou, která je spojením obvyklého časového určení odpovídajícího na otázku *kdy, po uplynutí čeho?* s udáním času v hodinách (kritérium čas.kdy.5).

Jako kritérium nebylo možno použít připojení předložkové skupiny *po + 6* za skupinu *za + 4*, které v souvislosti s tímto typem časového určení zmiňují Mluvnice 3 (1987, 94) a Grepl – Karlík (1998, 271). Následující příklad ukazuje, že tato forma může být vlastní i časovému určení odpovídajícímu na otázku *během jaké doby?*.

za+4_Adv_15 (11) Narážejí tím na skutečnost, že za čtyři roky po revoluci byly ve školství provedeny jen dílčí změny.

Kritéria

Čas.kdy.1 Předložková skupina *za + 4* je upřesněna zdůrazňující částicí: *až za dlouhou dobu, už za čtrnáct dní.*

Příklady:

za+4_Adv_27 (7) Snad už za pár (Adv) měsíců český zákazník současně s trezorem označeným euroštitkem pořídí také jistotu, že se pojišťovna za jeho majetek (Obj) skutečně zaručí.

za+4_Adv_1 (4) Je však těžké říci, zda se třeba **už za čtrnáct dnů** či za tři čtyři měsíce dovíme senzační zprávu o tom, že ten či jiný velký podnik „zásluhou“ příslušné banky zbankrotoval.

za+4_Adv_16 (19) Ještě 14. dubna měl jeho souhrnný index hodnotu 2002.4 bodu, ale **už za týden** byla hodnota ukazatele služeb vyšší.

za+4_Adv_25 (20) Když se koncem osmdesátých let rekonstruovala historická budova českého sněmu na Malé Straně v Praze, nikdo z architektů asi nepředpokládal, že **už za pět let** bude svým uživatelům malá.

Čas.kdy.1	Celkový počet výskytů přísl. urč. času – kdy? s formou za + 4	Výskyty formy za + 4 vyhovující tomuto kritériu v celém souboru dat				Ze všech výskytů přísl. urč. času – kdy? s formou za + 4 bylo tímto kritériem správně určeno		Ze všech výskytů přísl. urč. času – kdy? s formou za + 4 bylo pouze tímto kritériem správně určeno		
		Celkem	Z toho vede k chybnému určení		Z toho vede ke správnému určení		počet	%	počet	%
			počet	%	počet	%				
Analyzovaný soubor dat	63	13	0	0,00	13	100,00	13	20,63	9	14,29
Testovací soubor dat	62	12	1	8,33	11	91,67	11	17,74	10	16,13

Tab. 6.12: Výsledky hodnocení kritéria čas.kdy.1

Čas.kdy.2 Předložková skupina za + 4 je upřesněna časovým příslovcem odpovídajícím na otázku kdy?: **dříve než** za dva měsíce, **nejdříve** za patnáct let.

Příklady:

za+4_Adv_14 (13) Jenže uvažované koeficienty zvyšování nájemného snad s výjimkou nejluxusnějších sídlištních bytů, kde je dnes nájemné nejvyšší, povedou k dosažení tohoto stavu **nejdříve za patnáct let**.

za+4_Adv_3 (3) I proto, že Česká spořitelna není schopna platbu inkasa zastavit **dříve než za dva měsíce**.

za+4_Adv_4 (1) Nejdříve je zapotřebí uvědomit si, že jakákoliv významnější investice se v naší sféře projeví jako nová kvalita **nejdříve za dva až tři roky**.

za+4_Adv_5 (8) V našem případě by se mělo jednat o zákon o zdraví lidu, který se však nedá očekávat **dříve než za dva roky**.

za+4_Adv_17 (14) Opravený zákon o lesích do vlády **nejdříve za měsíc**

za+4_Adv_17 (15) Návrh zákona o lesích bude moci být vládě znovu předložen **nejdříve asi za měsíc**.

Čas.kdy.2	Celkový počet výskytů přísl. urč. času – kdy? s formou za + 4	Výskyty formy za + 4 vyhovující tomuto kritériu v celém souboru dat				Ze všech výskytů přísl. urč. času – kdy? s formou za + 4 bylo tímto kritériem správně určeno		Ze všech výskytů přísl. urč. času – kdy? s formou za + 4 bylo pouze tímto kritériem správně určeno		
		Celkem	Z toho vede k chybnému určení		Z toho vede ke správnému určení		počet	%	počet	%
			počet	%	počet	%				
Analyzovaný soubor dat	63	7	0	0,00	7	100,00	7	11,11	7	11,11
Testovací soubor dat	62	3	0	0,00	3	100,00	3	4,84	3	4,84

Tab. 6.13: Výsledky hodnocení kritéria čas.kdy.2

Čas.kdy.3 Řídící slovesem je plnovýznamové sloveso *být*.

Příklady:

za+4_Adv_11 (4) *Jestli si potrebuješ zatelefonovat, tak to ještě udělej, **za chvíli jsme** v oblasti monopolu Telecomu . . .*

za+4_Adv_23 (11) *Viděl jsem celou situaci v televizi a **za deset minut** už **byl** postižený u nás, řekl nám MUDr. Janečka ze zlínské Baťovy nemocnice.*

za+4_Adv_10 (19) *A to může být zítra, **za měsíc**, anebo za deset let, řekl tehdy Courier.*

za+4_Adv_20 (2) ***Nebude to za osm let.***

za+4_Adv_21 (6) ***Za rok tu jsem** znova, tedy pokud mě nepřejede auto.*

Čas.kdy.3	Celkový počet výskytů přísl. urč. času – kdy? s formou za + 4	Výskyty formy za + 4 vyhovující tomuto kritériu v celém souboru dat				Ze všech výskytů přísl. urč. času – kdy? s formou za + 4 bylo tímto kritériem správně určeno		Ze všech výskytů přísl. urč. času – kdy? s formou za + 4 bylo pouze tímto kritériem správně určeno		
		Celkem	Z toho vede k chybnému určení		Z toho vede ke správnému určení		počet	%	počet	%
			počet	%	počet	%				
Analyzovaný soubor dat	63	7	0	0,00	7	100,00	7	11,11	7	11,11
Testovací soubor dat	62	4	0	0,00	4	100,00	4	6,45	3	4,84

Tab. 6.14: Výsledky hodnocení kritéria čas.kdy.3

Čas.kdy.4 Řídícím slovesem je sponové sloveso *být* tvořící součást verbo-nominálního predikátu se složeným adjektivem nebo substantivem v předložkovém pádě.

Příklady:

za+4_Adv_18 (3) *Na takových farmách budou za několik let pole vyčerpána, bez živin a humusu, dodal k tomu F. Trnka.*

za+4_Adv_1 (8) *Já myslím, že za tři roky i těch patnáct tisíc bude možných.*

za+4_Adv_7 (11) *Ale kdo dnes může říci o některém oboru, že bude nosný za tři, za pět let, přestože u takového oboru, jako jsou třeba telekomunikace, je budoucí rozvoj více než pravděpodobný.*

za+4_Adv_19 (20) *Bylo by bláhové se domnívat, že za osm let mohou být potraviny levnější než dnes.*

za+4_Adv_16 (19) *Ještě 14. dubna měl jeho souhrnný index hodnotu 2002.4 bodu, ale už za týden byla hodnota ukazatele služeb vyšší.*

za+4_Adv_28 (2) *Kdo může říci, co bude možné za dalších pět let.*

Čas.kdy.4	Celkový počet výskytů přísl. urč. času - kdy? s formou za + 4	Výskyty formy za + 4 vyhovující tomuto kritériu v celém souboru dat				Ze všech výskytů přísl. urč. času - kdy? s formou za + 4 bylo tímto kritériem správně určeno		Ze všech výskytů přísl. urč. času - kdy? s formou za + 4 bylo pouze tímto kritériem správně určeno		
		Celkem	Z toho vede k chybnému určení		Z toho vede ke správnému určení		počet	%	počet	%
			počet	%	počet	%				
Analyzovaný soubor dat	63	9	0	0,00	9	100,00	9	14,29	7	11,11
Testovací soubor dat	62	2	0	0,00	2	100,00	2	3,23	2	3,23

Tab. 6.15: Výsledky hodnocení kritéria čas.kdy.4

Čas.kdy.5 Předložková skupina *za + 4* je součástí následující formy: *za + číslovka základní + (minut) + číslovka základní + (hodin)*, popř. *za + číslovka základní + (minut) + čtvrt/třičtvrtě + na + číslovka základní*; *za + číslovka základní + (minut) + půl + číslovka řadová*, přičemž části v závorkách mohou být vypuštěny.

Příklad:

za+4_Adv_22 (19) V sobotu v deset hodin večer se na norimberském letišti zavírala zóna odletů soukromých letadel a až za pět minut deset se přičítal Kaiserslautern (Kadlec a Kuka - pozn. red.).

Čas.kdy.5	Celkový počet výskytů přísl. urč. času - kdy? s formou za + 4	Výskyty formy za + 4 vyhovující tomuto kritériu v celém souboru dat				Ze všech výskytů přísl. urč. času - kdy? s formou za + 4 bylo tímto kritériem správně určeno		Ze všech výskytů přísl. urč. času - kdy? s formou za + 4 bylo pouze tímto kritériem správně určeno		
		Celkem	Z toho vede k chybnému určení		Z toho vede ke správnému určení		počet	%	počet	%
			počet	%	počet	%				
Analyzovaný soubor dat	63	1	0	0,00	1	100,00	1	1,59	0	0,00
Testovací soubor dat	62	0	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00

Tab. 6.16: Výsledky hodnocení kritéria čas.kdy.5

Čas.kdy.6 Řídící sloveso patří mezi fázová slovesa: *skončit, zahájit, začít.*

Příklady:

za+4_Adv_19 (16) Pierre Casse: Jednání začíná za hodinu!

za+4_Adv_14 (15) [... konference OSN...] bude za týden zahájena v Káhiře [...].

za+4_Adv_20 (16) [...] provoz hotelu i Komorního divadla by mohl být zahájen za tři roky.

za+4_Adv_24 (8) Podle manažera Sparty Miroslava Kuneše je už Šindelův zraněný obratel v pořádku a za tři dny by měl opět začít s tréninkem.

Čas.kdy.6	Celkový počet výskytů přísl. urč. času - kdy? s formou za + 4	Výskyty formy za + 4 vyhovující tomuto kritériu v celém souboru dat				Ze všech výskytů přísl. urč. času - kdy? s formou za + 4 bylo tímto kritériem správně určeno		Ze všech výskytů přísl. urč. času - kdy? s formou za + 4 bylo pouze tímto kritériem správně určeno		
		Celkem	Z toho vede k chybnému určení		Z toho vede ke správnému určení		počet	%	počet	%
			počet	%	počet	%				
Analyzovaný soubor dat	63	6	0	0,00	6	100,00	6	9,52	5	7,94
Testovací soubor dat	62	5	0	0,00	5	100,00	5	8,06	5	8,06

Tab. 6.17: Výsledky hodnocení kritéria čas.kdy.6

Čas.kdy.7 Neplatí kritéria čas.během.1-7 ani čas.kdy.1-6. Předložkovou skupinu *za + 4* lze beze změny významu nahradit skupinou *po + 6*.

Příklad:

za+4_Adv_15 (17) Úřad slovenského prezidenta nejdříve vyvrátil slova Hornovy mluvčí, za několik dní však vydal prohlášení, v němž svoji původní verzi odvolal.

= Úřad slovenského prezidenta nejdříve vyvrátil slova Hornovy mluvčí, po několika dnech však vydal prohlášení, v němž svoji původní verzi odvolal.

Čas.kdy.7	Celkový počet výskytů přísl. urč. času – <i>kdy?</i> s formou <i>za + 4</i>	Výskyty formy <i>za + 4</i> vyhovující tomuto kritériu v celém souboru dat				Ze všech výskytů přísl. urč. času – <i>kdy?</i> s formou <i>za + 4</i> bylo tímto kritériem správně určeno		Ze všech výskytů přísl. urč. času – <i>kdy?</i> s formou <i>za + 4</i> bylo pouze tímto kritériem správně určeno		
		Celkem	Z toho vede k chybnému určení		Z toho vede ke správnému určení		počet	%	počet	%
			počet	%	počet	%				
Analyzovaný soubor dat	63	24	0	0,00	24	100,00	24	38,10	24	38,10
Testovací soubor dat	62	38	0	0,00	38	100,00	38	61,29	38	61,29

Tab. 6.18: Výsledky hodnocení kritéria čas.kdy.7

6.3.2 Časový výraz odpovídá na otázku *během jaké doby?*

Příslovecné určení času – <i>během?</i>	Celkový počet výskytů přísl. urč. času – <i>během?</i> s formou <i>za + 4</i>	Výskyty určené správně více než jedním kritériem		Výskyty určené právě jedním kritériem		Výskyty neurčené žádným kritériem	
		počet	%	počet	%	počet	%
Analyzovaný soubor dat	124	33	26,61	91	73,39	0	0,00
Testovací soubor dat	103	39	37,86	64	62,14	0	0,00

Tab. 6.19: Výsledky hodnocení souboru kritérií sloužících k určení příslovecného určení času, podtypu odpovídajícího na otázku *během jaké doby?*

Komentář

Zde již uvádíme pouze kritéria sloužící k odlišení od typu časového určení odpovídajícího na otázku *kdy, po uplynutí čeho?*

Kritéria

Čas.během.1 Řídícím slovem v předložkové frázi je substantivum náležející do sémantické třídy substantivum času. Označuje časový úsek a můžeme ho přiřadit k některé z následujících užších skupin:

- označení časového úseku spojená typicky s konkrétní lokalizací v čase: *čtvrtletí, pololetí, půlrok, období, sezona*
- *léta, staletí*
- název dne v týdnu, měsíce, ročního období, číslice označující rok apod.: *srpen, 1993, víkend*

Příklady:

za+4_Adv_28 (18) Jsme naprosto schopni, za předpokladu správného dohledu a dodržení všech preventivních opatření, která se u nás doma za dlouhá léta osvědčila, ME uspořádat," zdůraznil Graham Kelly, výkonný ředitel Anglické fotbalové asociace.

za+4_Adv_4 (8) Technici totiž zvládli výměnu zařízení ordinace za víkend.

za+4_Adv_19 (15) Šedesát tři vězňů, kteří vykonávají trest odnětí svobody v České republice, požádalo za první půlrok o předání do věznic na území Slovenska.

za+4_Adv_29 (17) Už pozitivistický dějepis druhé poloviny devatenáctého století pochopil, že filozofie dějin se za staletí postupně vyčerpala: nikoli však proto, že svět svou eschatologickou vizi ztratil.

Čas.během.1	Celkový počet výskytů přísl. urč. času – během? s formou za + 4	Výskyty formy za + 4 vyhovující tomuto kritériu v celém souboru dat				Ze všech výskytů přísl. urč. času – během? s formou za + 4 bylo tímto kritériem správně určeno		Ze všech výskytů přísl. urč. času – během? s formou za + 4 bylo pouze tímto kritériem správně určeno		
		Celkem	Z toho vede k chybnému určení		Z toho vede ke správnému určení		počet	%	počet	%
			počet	%	počet	%				
Analyzovaný soubor dat	124	16	2	12,50	14	87,50	14	11,29	6	4,84
Testovací soubor dat	103	25	3	12,00	22	88,00	22	21,36	5	4,85

Tab. 6.20: Výsledky hodnocení kritéria čas.během.1

Čas.během.2 Platí kritérium čas.2: Řídícím slovem v předložkové frázi je deverbativní substantivum (sémantická třída činnosti), které je schopno označovat také časový úsek: *zápas, život, účinkování*.⁵¹

Příklady:

za+4_Adv_15 (8) Porážka v prvním kole byla nejhorším výsledkem Beckera za jeho desetileté účinkování na US Open, kde se před pěti lety stal šampionem.

za+4_Adv_22 (13) Jenže Pete skvěle podával a za celý zápas udělal minimum chyb, řekl k utkání Vacek.

Čas.během.2	Celkový počet výskytů přísl. urč. času – během? s formou za + 4	Výskyty formy za + 4 vyhovující tomuto kritériu v celém souboru dat				Ze všech výskytů přísl. urč. času – během? s formou za + 4 bylo tímto kritériem správně určeno		Ze všech výskytů přísl. urč. času – během? s formou za + 4 bylo pouze tímto kritériem správně určeno		
		Celkem	Z toho vede k chybnému určení		Z toho vede ke správnému určení		počet	%	počet	%
			počet	%	počet	%				
Analyzovaný soubor dat	124	4	0	0,00	4	100,00	4	3,23	2	1,61
Testovací soubor dat	103	3	0	0,00	3	100,00	3	2,91	1	0,97

Tab. 6.21: Výsledky hodnocení kritéria čas.během.2

Čas.během.3 Řídící substantivum v předložkové frázi rozvíjí některý z následujících shodných přívlastků upřesňujících jeho lokalizaci v čase nebo vyjadřující úplnost, např.:

- *loňský, uplynulý*
- *řadová číslovka (poslední, první, ...)*
- *ukazovací zájmeno*
- *celý*

Netýká se shodného přívlastku *necelý*.

⁵¹ Zřejmě může jít i o konkrétní substantivum, které je schopno přeneseně vyjadřovat časový úsek, např. *cesta*. V našem souboru se však žádný takový případ nevyskytl.

Příklady:

za+4_Adv_2 (1) **Za poslední tři roky** poklesla výkonnost švédské ekonomiky o pět procent.

za+4_Adv_4 (18) Náš student se **za poslední čtyři roky** změnil výrazně.

za+4_Adv_1 (19) Co si prožila **za tu dobu** nad zlými anonymními dopisy, které jí docházely až do Kanady od našich některých vždy angažovaných spoluobčanů, popsala v knize *Osočení*.

za+4_Adv_2 (5) **Za prvních devět měsíců roku 1992** vykázalo Volvo ztrátu 445 milionů SEK, zatímco ve stejném období loni činil operační zisk 1.5 miliardy SEK.

za+4_Adv_22 (20) Jen zpíváním na mostě vydělali oba pouliční umělci **za loňský rok** pětapadesát tisíc do klobouku.

za+4_Adv_27 (5) Turisté utratili v Rakousku **za loňský rok** částku 170 miliard ATS, což je o 5.5 procenta méně než v předchozím roce.

za+4_Adv_9 (14) Zatímco jedna síla namarkovala **za celý den** (Adv) prodej za pár stovek (Atr), jiná dokázala utržit za několik tisíc (Adv).

Čas.během.3	Celkový počet výskytů přísl. urč. času – během? s formou za + 4	Výskyty formy za + 4 vyhovující tomuto kritériu v celém souboru dat				Ze všech výskytů přísl. urč. času – během? s formou za + 4 bylo tímto kritériem správně určeno		Ze všech výskytů přísl. urč. času – během? s formou za + 4 bylo pouze tímto kritériem správně určeno		
		Celkem	Z toho vede k chybnému určení		Z toho vede ke správnému určení		počet	%	počet	%
			počet	%	počet	%				
Analyzovaný soubor dat	124	50	0	0,00	50	100,00	50	40,32	23	18,55
Testovací soubor dat	103	53	1	1,89	52	98,11	52	50,49	19	18,45

Tab. 6.22: Výsledky hodnocení kritéria čas.během.3

Čas.během.4 Řídící substantivum v předložkové frázi rozvíjí neshodný přívlastek, který zahrnuje název dne v týdnu, měsíce, ročního období, číslici označující rok apod.

Příklady:

za+4_Adv_25 (8) Tento druh piva se v Mostě začal stáčet letos v dubnu, **za měsíc srpen** jeho produkce vzrostla již na 3.5 tisíce hektolitrů, řekl výrobní ředitel Vladislav Buchta.

za+4_Adv_8 (3) **Za rok 1992** vznikla z podnikatelské činnosti ztráta a navíc byla možnost si uplatnit zřizovací náklady.

za+4_Adv_30 (6) Investiční fond Spořitelni privatizační dosáhl **za rok 1994** zisk po zdanění na úrovni 700 mil. korun.

za+4_Adv_2 (7) Nakonec Tatra vyrobí **za rok 1993** pouze 2950 nových automobilů a dohromady s vozidly ze starých zásob prodá jen 4048 vozů.

Čas.během.4	Celkový počet výskytů přísl. urč. času – během? s formou za + 4	Výskyty formy za + 4 vyhovující tomuto kritériu v celém souboru dat				Ze všech výskytů přísl. urč. času – během? s formou za + 4 bylo tímto kritériem správně určeno		Ze všech výskytů přísl. urč. času – během? s formou za + 4 bylo pouze tímto kritériem správně určeno		
		Celkem	Z toho vede k chybnému určení		Z toho vede ke správnému určení					
			počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
Analyzovaný soubor dat	124	7	0	0,00	7	100,00	7	5,65	5	4,03
Testovací soubor dat	103	9	1	11,11	8	88,89	8	7,77	3	2,91

Tab. 6.23: Výsledky hodnocení kritéria čas.během.4

Čas.během.5 Řídící substantivum v předložkové frázi rozvíjí neshodný přívlastek v genitivu.

Příklady:

za+4_Adv_2 (17) **Za necelé čtyři roky podnikání** získal továrnu, obchodní dům, má kolem 400 zaměstnanců, kromě toho si drží druholigové fotbalové mužstvo.

za+4_Adv_5 (6) Přestože je v tomto oboru u nás velká konkurence, **za tři roky činnosti** se mu podařilo rozšířit činnost, takže místo několika zaměstnanců s nimiž začínal, jich má nyní zhruba 50.

za+4_Adv_7 (9) **Za celý měsíc pobytu v Québecu, Montrealu a Ottavě** jsem nikde nezažil, aby došlo k nějaké větší sněhové kalamitě.

za+4_Adv_11 (19) **Za prvních sedm měsíců tohoto roku** dosáhly registrace nových osobních vozů počtu 2017474, což bylo o 0.1 procenta více než ve stejném období loni.

Čas.během.5	Celkový počet výskytů přísl. urč. času – během? s formou za + 4	Výskyty formy za + 4 vyhovující tomuto kritériu v celém souboru dat				Ze všech výskytů přísl. urč. času – během? s formou za + 4 bylo tímto kritériem správně určeno		Ze všech výskytů přísl. urč. času – během? s formou za + 4 bylo pouze tímto kritériem správně určeno		
		Celkem	Z toho vede k chybnému určení		Z toho vede ke správnému určení		počet	%	počet	%
			počet	%	počet	%				
Analyzovaný soubor dat	124	17	2	11,76	15	88,24	15	12,10	7	5,65
Testovací soubor dat	103	17	2	11,76	15	88,24	15	14,56	8	7,77

Tab. 6.24: Výsledky hodnocení kritéria čas.během.5

Čas.během.6 Řídící sloveso rozvíjí násobná číslovka s příponou *-krát* nebo číslovka *jednou*, ale nepředchází bezprostředně před příslovečným určením času s formou *za + 4*.

Příklady:

*za+4_Adv_21 (12) Za celý zápas **měli sice třikrát** blízko ke gólu (jeden jim rozhodčí pro ofsajd neuznal), ale během devadesáti minut jen jedinkrát vystřelili přímo na bránu.*

*za+4_Adv_2 (13) Za posledních deset let se přitom minimální mzda **zvýšila asi třikrát**.*

Čas.během.6	Celkový počet výskytů přísl. urč. času – během? s formou za + 4	Výskyty formy za + 4 vyhovující tomuto kritériu v celém souboru dat				Ze všech výskytů přísl. urč. času – během? s formou za + 4 bylo tímto kritériem správně určeno		Ze všech výskytů přísl. urč. času – během? s formou za + 4 bylo pouze tímto kritériem správně určeno		
		Celkem	Z toho vede k chybnému určení		Z toho vede ke správnému určení		počet	%	počet	%
			počet	%	počet	%				
Analyzovaný soubor dat	124	2	0	0,00	2	100,00	2	1,61	0	0,00
Testovací soubor dat	103	2	0	0,00	2	100,00	2	1,94	1	0,97

Tab. 6.25: Výsledky hodnocení kritéria čas.během.6

Čas.během.7 Řídící sloveso rozvíjí předmět ve formě akuzativu nebo *o + 4* kvantifikovaný základní číslovkou určitou nebo neurčitou. Popř. je předložka *za + 4* přímo součástí následující formy: číslovka základní + substantivum v genitivu pojmenovávající kusy nebo jednotky + určení času s formou *za + 4*.

Příklady:

za+4_Adv_12 (14) Světový rekord v pojídání švestkových knedlíků včera při trnkobraní ve Vizovicích nepadl, vítěz Jiří Bek **jich spořádal** za hodinu **sto šestnáct**.

za+4_Adv_13 (2) Těžké víkendové boje v Kábulu mezi silami loajálními premiéru G. Hekmatjároví a jednotkami prezidenta B. Rabbániho **si** za dva dny **vyžádaly přes 30 mrtvých a 100 raněných**.

za+4_Adv_14 (6) Vzorem pro nás může být Španělsko, které za pět let **vybudovalo 400 km vysokorychlostních tratí AVE (Alta Velocida Español)** z Madridu do Sevilly.

za+4_Adv_2 (1) Za poslední tři roky **poklesla** výkonnost švédské ekonomiky **o pět procent**.

za+4_Adv_11 (8) Index burzy však za uplynulý týden **oslabil celkem o 6.3 bodu**.

za+4_Adv_12 (7) Zisk největší japonské automobilky Toyota sice za poslední finanční rok **klesl o 29 %** na 125.81 miliardy jenů, podle představitelů společnosti však tento vývoj již **dospěl ke dnu a nyní se čeká již jen zlepšení**.

za+4_Adv_16 (10) Nová stáčecí linka **naplní šedesát sudů za hodinu**.

Čas.během.7	Celkový počet výskytů přísl. urč. času – během? s formou za + 4	Výskyty formy za + 4 vyhovující tomuto kritériu v celém souboru dat				Ze všech výskytů přísl. urč. času – během? s formou za + 4 bylo tímto kritériem správně určeno		Ze všech výskytů přísl. urč. času – během? s formou za + 4 bylo pouze tímto kritériem správně určeno		
		Celkem	Z toho vede k chybnému určení		Z toho vede ke správnému určení		počet	%	počet	%
			počet	%	počet	%				
Analyzovaný soubor dat	124	49	2	4,08	47	95,92	47	37,90	26	20,97
Testovací soubor dat	103	43	2	4,65	41	95,35	41	39,81	14	13,59

Tab. 6.26: Výsledky hodnocení kritéria čas.během.7

Čas.během.8 Neplatí kritéria čas.kdy.1-6 ani čas.během.1-7. Předložkovou skupinu za + 4 lze beze změny významu nahradit skupinou během + 2.

Příklad:

za+4_Adv_1 (2) Může se vám například stát, že v autě, které stojí v létě na slunci, se **za hodinu stanou faxy nečitelné**.

= Může se vám například stát, že v autě, které stojí v létě na slunci, se **během hodiny** stanou faxy nečitelné.

Čas.během.8	Celkový počet výskytů přísl. urč. času – během? s formou za + 4	Výskyty formy za + 4 vyhovující tomuto kritériu v celém souboru dat				Ze všech výskytů přísl. urč. času – během? s formou za + 4 bylo tímto kritériem správně určeno		Ze všech výskytů přísl. urč. času – během? s formou za + 4 bylo pouze tímto kritériem správně určeno		
		Celkem	Z toho vede k chybnému určení		Z toho vede ke správnému určení		počet	%	počet	%
			počet	%	počet	%				
Analyzovaný soubor dat	124	22	0	0,00	22	100,00	22	17,74	22	17,74
Testovací soubor dat	103	13	0	0,00	13	100,00	13	12,62	13	12,62

Tab. 6.27: Výsledky hodnocení kritéria čas.během.8

6.3.3 Časový výraz odpovídá na otázku *jak často?*

Přísl. urč. času – jak často?	Celkový počet výskytů přísl. urč. času – jak často? s formou za + 4	Výskyty určené správně více než jedním kritériem		Výskyty určené právě jedním kritériem		Výskyty neurčené žádným kritériem	
		počet	%	počet	%	počet	%
Analyzovaný soubor dat	5	0	0,00	5	100,00	0	0,00
Testovací soubor dat	14	0	0,00	14	100,00	0	0,00

Tab. 6.28: Výsledky hodnocení souboru kritérií sloužících k určení příslovečného určení času, podtypu odpovídajícího na otázku *jak často?*

Kritérium

Čas.často.1 Přísl. urč. času s formou za + 4 bezprostředně předchází číslovka *jednou* nebo jiná násobná číslovka s příponou *-krát*.

Příklady:

za+4_Adv_19 (9) *Jednou za půl roku jedu za svou rodinou na Ukrajinu a přivezu jim peníze, které ušetřím.*

za+4_Adv_3 (14) *Toto právo však můžete uplatnit jednou za tři měsíce.*

za+4_Adv_11 (3) **Jednou za dva roky** nám je sem vozili, sdělila sestra na porodnickém oddělení hradecké fakultní nemocnice.

za+4_Adv_11 (12) Kolace se provádí **jednou za rok** a zjistí se při ní případné chyby vzniklé v evidenci.

za+4_Adv_19 (4) Daňoví poplatníci by tento formulář mohli vyplňovat **jednou za dva roky**, namísto nynějšího každoročního přiznání daní.

Čas.často.1	Celkový počet výskytů přísl. urč. času s formou za + 4	Výskyty formy za + 4 vyhovující tomuto kritériu v celém souboru dat				Ze všech výskytů přísl. urč. času s formou za + 4 bylo tímto kritériem správně určeno		Ze všech výskytů přísl. urč. času s formou za + 4 bylo pouze tímto kritériem správně určeno		
		Celkem	Z toho vede k chybnému určení		Z toho vede ke správnému určení		počet	%	počet	%
			počet	%	počet	%				
Analyzovaný soubor dat	5	5	0	0,00	5	100,00	5	100,00	5	100,00
Testovací soubor dat	14	14	0	0,00	14	100,00	14	100,00	14	100,00

Tab. 6.29: Výsledky hodnocení kritéria čas.často.1

6.4 Mediator

Příslovečné určení mediatoru	Celkový počet výskytů přísl. urč. času s formou za + 4	Výskyty určené správně více než jedním kritériem		Výskyty určené právě jedním kritériem		Výskyty neurčené žádným kritériem	
		počet	%	počet	%	počet	%
Analyzovaný soubor dat	6	0	0,00	6	100,00	0	0,00
Testovací soubor dat	6	0	0,00	5	83,33	1	16,67

Tab. 6.30: Výsledky hodnocení souboru kritérií sloužících k určení příslovečného určení mediatoru

Komentář

Mediator zřejmě rozvíjí pouze omezený okruh sloves, od jiných druhů příslovečného určení jej proto můžeme odlišit jejich výčtem. Vzhledem ke kvazivalenční povaze se předpokládá uvedení mediatoru v příslušných rámcích sloves ve valenčním slovníku.

Vedle řídicích sloves náležejících do sémantické třídy kontakt se příslovečné určení mediatoru objevuje u řídicích sloves ze sémantické třídy transport. Ta je typická také pro příslovečná určení místa (kritérium místo.1). Jak ukazují následující příklady, nic nevylučuje, že by mohlo jít i o tatáž konkrétní slovesa. Proto kritéria místo.1 a mediator.1 zahrnují podrobné podmínky týkajícími se právě případů s řídicím slovesem transportu.

*za+4_Adv_29 (19) Puk dopravil **za záda** brankáře Kidde i potřetí v prodloužení, ale pomohl si bruslí, a tak zápas skončil 2 : 2. – příslovečné určení místa*

*Obratně **vedl** puk až **za brankářova záda**. – příslovečné určení místa*

*za+4_Adv_16 (5) Vedle způsobů, kdy je akcionář **veden za ruku**, se praktikuje i metoda pouhého inzertního oznámení. – mediator*

Kritérium

Mediator.1 Řídicím slovesem je některé z následujících sloves. Jde o konkrétní slovesa, sémantické třídy uvádíme, protože předpokládáme, že by mohla být doplněna ještě některá další slovesa z těchto tříd, která se však v dosavadním souboru dat neobjevila.

- kontakt: *chytit/chytat, uchopit*
- transport: *vést*

Pokud řídicí sloveso náleží do sémantické třídy transport, pak řídicím slovesem v předložkové frázi je substantivum náležející do sémantické třídy konkrétní substantiva a označuje obvyklou součást osoby, zvířete nebo věci sloužící k uchopení. Předmět, který pojmenovává, je spojen s předmětem zasahovaným dějem nebo je jeho součástí, resp. není uvedeno žádné upřesnění, které by to vylučovalo. Pokud řídicí substantivum v předložkové frázi vyjadřuje část těla, pak je zasahovaný předmět životný nebo antropomorfizovaný v rámci aktuální či ustálené metafory.

Příklady:

*za+4_Adv_7 (13) Legislativa, nebo ti, kdo takto prodejnost firmy problematizují, **chytají** krávu místo **za rohy** spíše **za ocas**.*

*za+4_Adv_7 (14) Legislativa, nebo ti, kdo takto prodejnost firmy problematizují, **chytají** krávu místo **za rohy** spíše **za ocas**.*

za+4_Adv_16 (5) Vedle způsobů, kdy je akcionář veden za ruku, se praktikuje i metoda pouhého inzertního oznámení.

za+4_Adv_26 (13) Unionisté a i někteří konzervativní poslanci v Londýně odsuzují dublinský politický tah jako neslušný spěch, vždyť průměr je staré sotva týden, irský premiér Reynolds tvrdí, že příležitost je třeba chytit za pačesy.

za+4_Adv_21 (9) Je to snaha uchopit realitu za konec, který nemá, komentoval návrh.

Mediator.1	Celkový počet výskytů přísl. urč. mediatoru s formou za + 4	Výskyty formy za + 4 vyhovující tomuto kritériu v celém souboru dat				Ze všech výskytů přísl. urč. mediatoru s formou za + 4 bylo tímto kritériem správně určeno		Ze všech výskytů přísl. urč. mediatoru s formou za + 4 bylo pouze tímto kritériem správně určeno		
		Celkem	Z toho vede k chybnému určení		Z toho vede ke správnému určení		počet	%	počet	%
			počet	%	počet	%				
Analyzovaný soubor dat	6	6	0	0,00	6	100,00	6	100,00	6	100,00
Testovací soubor dat	6	6	1	16,67	5	83,33	5	83,33	5	83,33

Tab. 6.31: Výsledky hodnocení kritéria mediator.1

6.5 Určení protihodnoty – výrazy typicky spojené s přesunem peněz

Přísl. urč. protihodnoty	Celkový počet výskytů přísl. urč. protihodnoty s formou za + 4	Výskyty určené správně více než jedním kritériem		Výskyty určené právě jedním kritériem		Výskyty neurčené žádným kritériem	
		počet	%	počet	%	počet	%
Analyzovaný soubor dat	164	67	40,85	84	51,22	13	7,93
Testovací soubor dat	133	46	34,59	75	56,39	12	9,02

Tab. 6.32: Výsledky hodnocení souboru kritérií sloužících k určení přísl. urč. protihodnoty

Kritéria

Proti.1 Řídící sloveso není spojeno s významem „odměny“ nebo „trestu“ (příčina.1). Řídícím slovem předložkové fráze je substantivum, které náleží do některé z následujících významových skupin:

- měna: *dolar, koruna, marka, frank, libra, forint, centim* – bývá upřesněno číslovkou základní, určitou nebo neurčitou, často může být označení měny kontextově vypuštěno a zůstává pouze číslovka: *milion, dvacet tisíc, polovina, kolik*
- platidlo: *peníz, peníze, devizy, padesátikoruna, padesátka, tisícovka, bankovka*
- obecnější označení finančního obnosu: *cena, částka, suma, obnos, poplatek, příspěvek, příplatek, obolus, úplata, úrok, úhrada, úplatek, mzda, provize, nájem, náklady, hodnota, školné*

Pokud je řídicím slovem předložkové fráze substantivum *cena*, pak není dále rozvíjeno substantivem v genitivu, popř. nelze rozhodnout, zda rozvíjející substantivum je v genitivu nebo akuzativu (např. je v numerativu s kvantifikujícím přívlastkem vyjádřeným číslicí). Předložková skupina také nemá formu *za každou cenu, za žádnou cenu* nebo *za cenu, že...*

Příklady:

za+4_Adv_3 (5) *Přesto jsem prošel na takový koncert **za padesátku**.*

za+4_Adv_16 (3) *Na přání zákazníka bude **za příplatek** vybaven airbagem, ABS nebo klimatizací, pravděpodobně však až v příštím roce.*

za+4_Adv_4 (12) *Dnes by se dal prodat patrně nejméně **za dvacet tisíc**.*

za+4_Adv_11 (5) *Nejdříve si na magistrátu zařídila **za úplatu dvou slepic a jedné peněženky** únik informací o rozvrhu šťár.*

za+4_Adv_1 (11) *Vyhláška, podle níž si některé vyjmenované státní orgány za určitých okolností mohly pořídit tlumočení nebo překlad **za jimi nadiktovanou nižší cenu**, existovala již za předchozího režimu.*

za+4_Adv_28 (6) *Na černém trhu lze koupit filmové novinky hned po premiéře **za polovinu**.*

Proti.1	Celkový počet výskytů přísl. urč. protihodnoty s formou <i>za + 4</i>	Výskyty formy <i>za + 4</i> vyhovující tomuto kritériu v celém souboru dat				Ze všech výskytů přísl. urč. protihodnoty s formou <i>za + 4</i> bylo tímto kritériem správně určeno		Ze všech výskytů přísl. urč. protihodnoty s formou <i>za + 4</i> bylo pouze tímto kritériem správně určeno		
		Celkem	Z toho vede k chybnému určení		Z toho vede ke správnému určení		počet	%	počet	%
			počet	%	počet	%				
Analyzovaný soubor dat	163	122	1	0,82	121	99,18	121	74,23	64	39,26
Testovací soubor dat	132	78	1	1,28	77	98,72	77	58,33	44	33,33

Tab. 6.33: Výsledky hodnocení kritéria proti.1

Proti.2 Řídícím slovem předložkové fráze je věcné substantivum (sémantická třída konkrétní substantiva) a označuje v dané větě předmět změny vlastnictví.

Příklady:

*za+4_Adv_7 (20) Viděli jsme, že lidi začínají víc šetřit a rozmyslí si vydat peníze **za dražší oblečení**.*

*za+4_Adv_1 (1) Proto se vyplatí dát o něco víc peněz **za přístroj**, který pracuje v samoopravném režimu ECM - Error Correction Mode.*

*za+4_Adv_8 (19) Doprovodil ji domů a **za lístek na tramvaj** dali každý po koruně.*

*za+4_Adv_9 (18) Každý výrobce jednotlivě nakupuje polodrahokamy i kov, **za odevzdané výrobky** dostává zapláceno na fakturu.*

Proti.2	Celkový počet výskytů přísl. urč. protihodnoty s formou <i>za + 4</i>	Výskyty formy <i>za + 4</i> vyhovující tomuto kritériu v celém souboru dat				Ze všech výskytů přísl. urč. protihodnoty s formou <i>za + 4</i> bylo tímto kritériem správně určeno		Ze všech výskytů přísl. urč. protihodnoty s formou <i>za + 4</i> bylo pouze tímto kritériem správně určeno		
		Celkem	Z toho vede k chybnému určení		Z toho vede ke správnému určení		počet	%	počet	%
			počet	%	počet	%				
Analyzovaný soubor dat	163	12	0	0,00	12	100,00	12	7,36	2	1,23
Testovací soubor dat	132	14	0	0,00	14	100,00	14	10,61	1	0,76

Tab. 6.34: Výsledky hodnocení kritéria proti.2

Proti.3 Řídící sloveso náleží do sémantické třídy výměna, např. *obchodovat, vydražit, vydávat/vydat, dát, nechat, nabízet, poskytovat, získat, dostat, obdržet, prodávat/prodat, udělovat, vyvézt* (ve významu *prodat do zahraničí*), *vyprodávat, pronajmout, platit, doplácet, pořídít, koupit, nakoupit/nakupovat, odkoupit, vyvlastnit, utržit, účtovat (si), vybírat*.

A zároveň platí, že řídící sloveso je rozvíjeno substantivem ve formě akuzativu, popř. *po + 6* (*po koruně*) a náležejícím do některé z následujících významových skupin:

- měna: *koruna, šilink, Kč* – bývá upřesněno číslovkou základní, určitou nebo neurčitou, často může být označení měny kontextově vypuštěno a zůstává pouze číslovka: *půl milionu, kolik, miň, více*
- platidlo: *peníze, bankovka*
- obecnější označení finančního obnosu: *částka, prostředky, poplatek, náhrada, cena*

Příklady:

*za+4_Adv_18 (2) Některé zpracovatelské podniky **nabízejí** až **35 Kč** za kilogram živé váhy, aby měly vůbec co porážet.*

*za+4_Adv_6 (17) **Kolik** se tedy **platí** za manažera?*

*za+4_Adv_26 (7) Za sečení horských luk a pastvin **dostanou** letos zemědělci přibližně **400 milionů korun**.*

*za+4_Adv_8 (16) Kácení stromů si tedy musím dohodnout s jejich příslušnou služebnou, která za povolení **vybírá poplatky**.*

*za+4_Adv_11 (18) Prvním nákupem Hoddla byl Gavin Peacock z Newcastleu U. za 1.25 (Atr) mil. liber, pak přišel stoper Jakob Kjeldberg z dánského Silkeborgu za 400 (Atr) tisíc liber, další obránce Andy Dow, černý střelec Mark Stein, a teď kanonýr Paul Furlong z Watfordu za 2.3 (Atr) mil. liber, což je klubový rekord (na druhé straně nejvíc **dostal 2.5 mil.** za Durrieho (Adv) od Tottenhamu), obránce Scott Minto z Charltonu, David Rocastle z Manchesteru C.*

*za+4_Adv_13 (20) **Peníze, utržené** za uskladňování odpadu, obci umožní vybudovat vodovod!*

Proti.3	Celkový počet výskytů přísl. urč. protihodnoty s formou <i>za + 4</i>	Výskyty formy <i>za + 4</i> vyhovující tomuto kritériu v celém souboru dat				Ze všech výskytů přísl. urč. protihodnoty s formou <i>za + 4</i> bylo tímto kritériem správně určeno		Ze všech výskytů přísl. urč. protihodnoty s formou <i>za + 4</i> bylo pouze tímto kritériem správně určeno		
		Celkem	Z toho vede k chybnému určení		Z toho vede ke správnému určení		počet	%	počet	%
			počet	%	počet	%				
Analyzovaný soubor dat	163	29	2	6,90	27	93,10	27	16,56	12	7,36
Testovací soubor dat	132	48	12	25,00	36	75,00	36	27,27	22	16,67

Tab. 6.35: Výsledky hodnocení kritéria proti.3

Proti.4 Řídící sloveso náleží do sémantické třídy výměna. Řídící sloveso je rozvíjeno věcným substantivem (sémantická třída konkrétní substantiva) ve formě akuzativu, které v dané větě označuje předmět změny vlastnictví.

Příklady:

*za+4_Adv_7 (2) Ve čtvrtek 24. března **prodávali** zaměstnanci **opékaný kabanos** za nesprávnou cenu ve vztahu k váze, a ještě k tomu úplně studený.*

*za+4_Adv_7 (4) Víím o spoustě případů, kdy podnikatelé, kteří si udělali seriózní propočty, za kolik lze **objekt koupit** a co s ním, jej nezískali a skončili až třeba na třetím, čtvrtém místě za furiantskými projekty.*

*za+4_Adv_27 (2) Může k nim legitimně patřit i to, že cizinci nesmějí **prodávat** v Čechách **rajčata** za nižší ceny, než stanovuje svaz domácích výrobců?*

Proti.4	Celkový počet výskytů přísl. urč. protihodnoty s formou <i>za + 4</i>	Výskyty formy <i>za + 4</i> vyhovující tomuto kritériu v celém souboru dat				Ze všech výskytů přísl. urč. protihodnoty s formou <i>za + 4</i> bylo tímto kritériem správně určeno		Ze všech výskytů přísl. urč. protihodnoty s formou <i>za + 4</i> bylo pouze tímto kritériem správně určeno		
		Celkem	Z toho vede k chybnému určení		Z toho vede ke správnému určení		počet	%	počet	%
			počet	%	počet	%				
Analyzovaný soubor dat	163	65	7	10,77	58	89,23	58	35,58	6	3,68
Testovací soubor dat	132	45	6	13,33	39	86,67	39	29,55	7	5,30

Tab. 6.36: Výsledky hodnocení kritéria proti.4

6.6 Určení přípustky - ústupku

Přísluvečné určení přípustky - ústupku	Celkový počet výskytů přísl. urč. přípustky - ústupku s formou <i>za + 4</i>	Výskyty určené správně více než jedním kritériem		Výskyty určené správně právě jedním kritériem		Výskyty neurčené žádným kritériem	
		počet	%	počet	%	počet	%
Analyzovaný soubor dat	22	0	0,00	22	100,00	0	0,00
Testovací soubor dat	12	0	0,00	12	100,00	0	0,00

Tab. 6.37: Výsledky hodnocení souboru kritérií sloužících k určení přísluvečného určení ústupku

Kritéria

Ústupek.1 Předložková skupina má formu *za cenu + 2*

Příklady:

za+4_Adv_26 (9) To je ono absurdum, jehož extrapolací je plánovaná evakuace : jednotky UNPROFOR vynakládají z titulu svých omezených pravomocí, a to za cenu značného rizika, většinu energie na dodržování pravidel války, na jakési její soudcování, a ne na to, aby dále nepokračovala.

za+4_Adv_10 (9) Pokud se chceme na příštím trhu předvádět s technicky vyspělými produkty, musíme si svou výzkumnou a vývojovou základnu udržet i za cenu pár milionových dotací.

Ústupek.1	Celkový počet výskytů přísl. urč. přípustky - ústupku s formou <i>za + 4</i>	Výskyty formy <i>za + 4</i> vyhovující tomuto kritériu v celém souboru dat				Ze všech výskytů přísl. urč. přípustky - ústupku s formou <i>za + 4</i> bylo tímto kritériem správně určeno		Ze všech výskytů přísl. urč. přípustky - ústupku s formou <i>za + 4</i> bylo pouze tímto kritériem správně určeno		
		Celkem	Z toho vede k chybnému určení		Z toho vede ke správnému určení		počet	%	počet	%
			počet	%	počet	%				
Analyzovaný soubor dat	22	15	0	0,00	15	100,00	15	68,18	15	68,18
Testovací soubor dat	12	4	0	0,00	4	100,00	4	33,33	4	33,33

Tab. 6.38: Výsledky hodnocení kritéria ústupek.1

Ústupek.2 Předložková skupina má formu *za každou cenu*, *za žádnou cenu* nebo *za cenu, že....*

Příklady:

*za+4_Adv_17 (5) Původně jsme chtěli **za každou cenu** využít svého stadionu.*

*za+4_Adv_21 (3) Podplukovník Malenčenko zřejmě dostal rozkaz splnit úkol **za každou cenu***

*za+4_Adv_28 (4) Ti již dlouho žádají radikální vojenské řešení v Chiapasu a nechtějí **za žádnou cenu**, aby jednání vyústilo v přiznání správní autonomie pro Indiány [...].*

*za+4_Adv_29 (18) Zdá se, že typ stojící je především praktik a svým přístupem vzdává chválu vědě, třeba i **za cenu toho, že se stal transportovaným androidem.***

Ústupek.2	Celkový počet výskytů přísl. urč. přípustky - ústupku s formou za + 4	Výskyty formy za + 4 vyhovující tomuto kritériu v celém souboru dat				Ze všech výskytů přísl. urč. přípustky - ústupku s formou za + 4 bylo tímto kritériem správně určeno		Ze všech výskytů přísl. urč. přípustky - ústupku s formou za + 4 bylo pouze tímto kritériem správně určeno		
		Celkem	Z toho vede k chybnému určení		Z toho vede ke správnému určení		počet	%	počet	%
			počet	%	počet	%				
Analyzovaný soubor dat	22	7	0	0,00	7	100,00	7	31,82	7	31,82
Testovací soubor dat	12	8	0	0,00	8	100,00	8	66,67	8	66,67

Tab. 6.39: Výsledky hodnocení kritéria ústupek.2

6.7 Určení příčiny

Přísl. určení příčiny	Celkový počet výskytů přísl. urč. příčiny s formou za + 4	Výskyty určené správně více než jedním kritériem		Výskyty určené správně právě jedním kritériem		Výskyty určené správně žádným kritériem	
		počet	%	počet	%	počet	%
Analyzovaný soubor dat	84	35	41,67	38	45,24	11	13,10
Testovací soubor dat	112	50	44,64	43	38,39	19	16,96

Tab. 6.40: Výsledky hodnocení souboru kritérií sloužících k určení přísl. určení příčiny

Komentář

Machová (1972, 46n.) popisuje, že formu *za + 4* lze v této významové skupině z předložkových skupin beze změny významu substituovat pouze formou *pro + 4*. Tuto vlastnost však nelze využít jako kritérium pro odlišení od jiných druhů příslovečného určení, protože platí např. také pro reprezentanty příslovečného určení účelu: *vyslovil za sjednocení pravidel/pro sjednocení pravidel*.

Dějový charakter významu formy *za + 4* v této významové skupině logicky souvisí s výrazně vysokým zastoupením dějových a stavových substantiv mezi řídicími slovy v předložkové frázi. To je však vlastnost charakteristická také pro příslovečná určení účelu. Stáli jsme tedy před problémem, jakými charakteristickými znaky výskytu formy *za + 4* ve funkci těchto dvou druhů příslovečného určení odlišit. Paradoxní je, že manuálně, s porozuměním významu celé věty, není obtížné rozlišení provést. V žádném případě nelze hovořit o tom, že by vyjádření byla homonymní.

Pro rozlišení je tu podstatný časový vztah mezi dvěma popisovanými ději. Nepodařilo se nám však najít taková kritéria vycházející pouze z kontextu samotné věty, která by tento rozdíl přesvědčivě zachycovala. Nechceme-li se uchýlit k řešení, kdy bychom kritérium založili přímo na významu vyjadřovaném předložkovou skupinou *za + 4*, nezbývá než využít znaků, které mají u reprezentantů jednoho z těchto druhů příslovečného určení vyšší četnost než u druhého, i když si nejsme jisti, zda skutečně odpovídají podstatě rozdílu mezi nimi.

Ukázalo se, že řada sloves je natolik spojena s významem „odměny“ nebo „trestu“, že lze říci, že předložková skupina *za + 4*, která je rozvíjí, odpovídá významu příslovečného určení příčiny bez ohledu na vlastnosti konkrétního řídicího slova v předložkové frázi. Tuto domněnku podporuje také tzv. test důležitosti znaku, v němž je řídicí slovo v předložkové skupině nahrazeno zájmenem, aniž by přestalo být zřejmé, jakému druhu příslovečného určení předložková skupina odpovídá.

za+4_Adv_28 (12) Za nedovolené ozbrojování byl odsouzen k trestu odnětí svobody na tři měsíce, ale tuto dobu již dříve strávil ve vazbě.

= *Za to byl odsouzen k trestu odnětí svobody na tři měsíce, ale tuto dobu již dříve strávil ve vazbě.*

za+4_Adv_13 (15) Domácí trenér František Cipro byl za protesty vyloučen v 52. minutě utkání z lavičky.

= Domácí trenér František Cipro byl **za to** vyloučen v 52. minutě utkání z lavičky.

Slovesa, o nichž se domníváme, že jsou takovými typickými slovesy, shrnuje kritérium příčina.1. U kritérií příčina.2 – 4 cítíme, že vyjadřují spíše tendenci, pravděpodobnost než striktně aplikovatelné pravidlo. Výsledky jejich hodnocení však ukazují, že se osvědčila.

Kritéria

Příčina.1 Řídícím slovesem je spojeno s významem „odměny“ nebo „trestu“, např.:

- odměna – syntetický predikát⁵²: *ocenit, chválit, pochválit, povýšit*
- odměna – analytický predikát: *obdržet (ocenění), dostat prémii, udělit cenu, získat uznání*
- trest – syntetický predikát: *odsoudit, vyloučit (ve významu vyhodit), zažalovat, stíhat, trestat, věznit, popravit, obvinít, žalovat, potrestat, kritizovat, soudit, pykat, hrozit (trest), zavřít (ve významu uvěznit)*
- trest – analytický predikát: *být v trestu, odpykávat trest, dostat (trest), ukládat trest, udělit pokutu, dostat pokutu, jít za mříže, jít před soud, udělit trest, dostat se za mříže*

Příklady:

za+4_Adv_11 (2) *Za porušení povinností veřejného činitele a navíc za majetkovou trestnou činnost **byl odsouzen** Kohlíček na tři roky a Carbol na čtyři roky.*

za+4_Adv_4 (2) *Firma Alfa Omega Travel byla za zásluhy o rozvoj cestovního ruchu **oceněna Cenou roku 1993.***

za+4_Adv_25 (11) *Baránek **kritizoval** strany vládní koalice za vztah k podnikatelům.*

za+4_Adv_13 (8) *O chvíli později **byl** navíc **vyloučen** za hrubost Kruliš a Němcům se podařilo 63 sekund před koncem při power play 6 na 3 snížit.*

Adv_23 (10) *Dva mladí Indiáni z kmene Tlingit, žijícího na tichooceánském pobřeží USA, **byli** rodovou radou starších **odsouzeni** za loupež k 18 měsícům života v absolutním odloučení od lidí, na jednom z ostrovů při jižním pobřeží Aljašky.*

⁵² K pojmům syntetický a analytický predikát viz Mluvnice 3, 1987, 22-24.

za+4_Adv_16 (16) **Cena se uděluje** za výsledky v řízení společnosti, kterou vedete.

Příčina.1	Celkový počet výskytů přísl. urč. příčiny s formou za + 4	Výskyty formy za + 4 vyhovující tomuto kritériu v celém souboru dat				Ze všech výskytů přísl. urč. příčiny s formou za + 4 bylo tímto kritériem správně určeno		Ze všech výskytů přísl. urč. příčiny s formou za + 4 bylo pouze tímto kritériem správně určeno		
		Celkem	Z toho vede k chybnému určení		Z toho vede ke správnému určení		počet	%	počet	%
			počet	%	počet	%				
Analyzovaný soubor dat	84	52	2	3,85	50	96,15	50	59,52	15	17,86
Testovací soubor dat	112	62	2	3,23	60	96,77	60	53,57	10	8,93

Tab. 6.41: Výsledky hodnocení kritéria příčina.1

Příčina.2 Na řídicí sloveso se váže předmět v akuzativu. Řídícím slovem v předložkové frázi je dějové/stavové substantivum nebo substantivum náležející do sémantické třídy vlastnost: *neznalost, hrubost*.

Pokud řídicí sloveso náleží do sémantické třídy výměna, např. *obchodovat, vydražit, vydávat/vydat, dát, nechat, nabízet, poskytovat, získat, dostat, obdržet, prodávat/prodat, udělovat, vyvézt* (ve významu *prodat do zahraničí*), *vyprodávat, pronajmout, platit, doplácet, pořídit, koupit, nakoupit/nakupovat, odkoupit, vyvlastnit, utřít, účtovat (si), vybírat*, pak není rozvíjeno substantivem ve formě akuzativu, popř. *po + 6* (*po koruně*), které by v dané větě označovalo předmět změny vlastnictví nebo náleželo do některé z následujících významových skupin:

- měna: *koruna, šilink, Kč* - bývá upřesněno číslovkou základní, určitou nebo neurčitou, často může být označení měny kontextově vypuštěno a zůstává pouze číslovka: *půl milionu, kolik, míň, více*
- platidlo: *peníze, bankovka*
- obecnější označení finančního obnosu: *částka, prostředky, poplatek, náhrada, cena*

Příklady:

za+4_Adv_14 (3) *Srbský prezident přerušil veškeré styky s bosenskými Srby za jejich odmítní mírového plánu pro Bosnu.*

za+4_Adv_14 (18) USA a Libye podnikly proti sobě řadu represivních kroků na diplomatickém a hospodářském poli, které vyvrcholily v lednu 1986 tím, že prezident Reagan vyhlásil úplný hospodářský bojkot Libye za její podporu terorismu a nařídil odchod Američanů z Libye, aby se nestali potenciálními rukojmími.

za+4_Adv_30 (10) Za výtržnosti diváků tedy sehrají makedonští fotbalisté příští dva zápasy v domácím prostředí za zavřenými dveřmi.

za+4_Adv_15 (14) Trest dvaceti pěti let vězení si za tuto vraždu nadále odpykává důstojník bývalé Státní bezpečnosti Grzegorz Piotrowski, a jeho nadřízený Adam Pietruszka, který za spoluúčast na vraždě dostal patnáct let.

za+4_Adv_27 (17) První knock - out však Claes dostal ze strany zcela nečekané: za postoj vůči fundamentalismu.

Příčina.2	Celkový počet výskytů přísl. urč. příčiny s formou za + 4	Výskyty formy za + 4 vyhovující tomuto kritériu v celém souboru dat				Ze všech výskytů přísl. urč. příčiny s formou za + 4 bylo tímto kritériem správně určeno		Ze všech výskytů přísl. urč. příčiny s formou za + 4 bylo pouze tímto kritériem správně určeno		
		Celkem	Z toho vede k chybnému určení		Z toho vede ke správnému určení		počet	%	počet	%
			počet	%	počet	%				
Analyzovaný soubor dat	84	47	4	8,51	43	91,49	43	51,19	15	17,86
Testovací soubor dat	112	72	8	11,11	64	88,89	64	57,14	25	22,32

Tab. 6.42: Výsledky hodnocení kritéria příčina.2

Příčina.3 Předložková skupina je vyjádřena větňě, některou z následujících forem: *za to, že...; za to, co...*

Pokud řídicí sloveso náleží do sémantické třídy výměna, pak není rozvíjeno substantivem ve formě akuzativu, popř. *po + 6 (po koruně)*, které by v dané větě označovalo předmět změny vlastnictví nebo náleželo do některé z následujících významových skupin:

- měna: *koruna, šilink, Kč* - bývá upřesněno číslovkou základní, určitou nebo neurčitou, často může být označení měny kontextově vypuštěno a zůstává pouze číslovka: *půl milionu, kolik, míň, více*
- platidlo: *peníze, bankovka*

- obecnější označení finančního obnosu: *částka, prostředky, poplatek, náhrada, cena*

Příklady:

*za+4_Adv_15 (6) Odvolací soud Mezinárodní automobilové federace (FIA) v Paříži potvrdil původní rozsudek Světové rady FIA, která potrestala Schumachera **za to, že** neuposlechl příkazu ředitele závodu Velké ceny Británie 10. července v Silverstone a nezastavil na povel daný černou vlajkou.*

*za+4_Adv_22 (6) Existují pacifisté, kteří vás klidně zabijí **za to, že** máte jinou strategii míru.*

*za+4_Adv_28 (17) **Za to, co** se stalo v Dublinu, nám před deseti roky Evropa uzavřela dveře.*

Příčina.3	Celkový počet výskytů přísl. urč. příčiny s formou <i>za + 4</i>	Výskyty formy <i>za + 4</i> vyhovující tomuto kritériu v celém souboru dat				Ze všech výskytů přísl. urč. příčiny s formou <i>za + 4</i> bylo tímto kritériem správně určeno		Ze všech výskytů přísl. urč. příčiny s formou <i>za + 4</i> bylo pouze tímto kritériem správně určeno		
		Celkem	Z toho vede k chybnému určení		Z toho vede ke správnému určení		počet	%	počet	%
			počet	%	počet	%				
Analyzovaný soubor dat	84	7	0	0,00	7	100,00	7	8,33	4	4,76
Testovací soubor dat	112	13	1	7,69	12	92,31	12	10,71	5	4,46

Tab. 6.43: Výsledky hodnocení kritéria příčina.3

Příčina.4 Na řídicí sloveso se neváže předmět v akuzativu. Řídicím slovem v předložkové frázi je dějové/stavové substantivum označující nežádoucí, negativní děj nebo stav.

Příklady:

*za+4_Adv_1 (16) **Za úmyslné ohrožení** je sazba od tří do osmi let odnětí svobody.*

*za+4_Adv_13 (14) Ani Opava po propadáku předminulý týden na Xaverově tentokrát nezaváhala (4:0 nad Turnovem), ačkoliv měla před výkopem starosti se sestavením obrany - Orel zůstal po dlouhodobém zranění oka na lavičce a Hadašček s Onuferem byli v trestu **za vyloučení v Horních Počernicích.***

za+4_Adv_14 (4) Lékař půjde za potraty před soud

Příčina.4	Celkový počet výskytů přísl. urč. příčiny s formou za + 4	Výskyty formy za + 4 vyhovující tomuto kritériu v celém souboru dat				Ze všech výskytů přísl. urč. příčiny s formou za + 4 bylo tímto kritériem správně určeno		Ze všech výskytů přísl. urč. příčiny s formou za + 4 bylo pouze tímto kritériem správně určeno		
		Celkem	Z toho vede k chybnému určení		Z toho vede ke správnému určení		počet	%	počet	%
			počet	%	počet	%				
Analyzovaný soubor dat	84	8	0	0,00	8	100,00	8	9,52	4	4,76
Testovací soubor dat	112	7	0	0,00	7	100,00	7	6,25	3	2,68

Tab. 6.44: Výsledky hodnocení kritéria příčina.4

6.8 Určení účelu

Přísl. urč. účelu	Celkový počet výskytů přísl. urč. účelu s formou za + 4	Výskyty určené správně více než jedním kritériem		Výskyty určené správně právě jedním kritériem		Výskyty určené správně žádným kritériem	
		počet	%	počet	%	počet	%
Analyzovaný soubor dat	6	0	0,00	5	83,33	1	16,67
Testovací soubor dat	4	0	0,00	2	50,00	2	50,00

Tab. 6.45: Výsledky hodnocení souboru kritérií sloužících k určení přísl. urč. účelu

Komentář

Stejně jako v případě přísl. urč. příčiny je typickým řídicím slovem v předložkové frázi za + 4 dějové nebo stavové substantivum. V případě přísl. urč. příčiny se ukázala některá řídicí slovesa jako směrodatná pro určení druhu přísl. urč. účelu, v zásadě bez ohledu na sémantiku řídicího slovesa v předložkové frázi. Přísl. urč. účelu bylo v analyzovaném souboru dat zastoupeno nepoměrně nižším počtem výskytů, žádné z řídicích sloves se v nich neopakovalo. Na základě malého počtu řídicích sloves si netroufáme o typických slovesech hovořit.

Naši pozornost však upoutal jiný společný rys. Na žádné z řídicích sloves rozvíjených přísl. urč. účelu ve formě za + 4 se v analyzovaném souboru dat nevázal předmět v akuzativu. Naopak u řídicích sloves předložkové skupiny za + 4 ve

funkci příslovečného určení příčiny je akuzativní předmět velmi častý. Kritéria příčina.2 a účel.1, založená na tomto pozorování, však považuje spíše za tendenci, nikoli za striktní pravidlo. Nicméně výsledky hodnocení kritéria ukazují, že se osvědčila.

Kritéria

Účel.1 Na řídicí sloveso se neváže předmět v akuzativu. Řídicím slovem v předložkové frázi je dějové/stavové substantivum⁵³ označující žádoucí, pozitivní děj nebo stav.

Příklady:

za+4_Adv_13 (10) Španělský cyklista Miguel Indurain, jehož Francouzská cyklistická federace nařkla z dopinku, se velmi rezolutně vyslovil **za sjednocení pravidel** o používání nedovolených preparátů.

za+4_Adv_25 (1) Předseda odborů včera nevyloučil, že mnozí budou **za svoje požadavky** stávkovat.

za+4_Adv_29 (10) **Za její propuštění** protestovalo několik příznivců komunity před Pražským hradem.

za+4_Adv_30 (3) Jeho loňský pokus promluvit k odborářům, demonstrujícím **za změny zákoníku práce**, nebyl úspěšný.

za+4_Adv_23 (15) Každé poledne se tam společně pomodlí **za mír v Severním Irsku**.

Účel.1	Celkový počet výskytů přísl. urč. účelu s formou za + 4	Výskyty formy za + 4 vyhovující tomuto kritériu v celém souboru dat				Ze všech výskytů přísl. urč. účelu s formou za + 4 bylo tímto kritériem správně určeno		Ze všech výskytů přísl. urč. účelu s formou za + 4 bylo pouze tímto kritériem správně určeno		
		Celkem	Z toho vede k chybnému určení		Z toho vede ke správnému určení		počet	%	počet	%
			počet	%	počet	%				
Analyzovaný soubor dat	6	5	0	0,00	5	100,00	5	83,33	5	83,33
Testovací soubor dat	4	4	2	50,00	2	50,00	2	50,00	2	50,00

Tab. 6.46: Výsledky hodnocení kritéria účel.1

⁵³ Řídicí slovo v předložkové frázi může být zřejmě vyjádřeno také větně, formou *za to, aby...* V souboru dat jsme se s tím však nesetkali.

6.9 Určení substituce

Přísluvečné určení substituce	Celkový počet výskytů přísl. urč. substituce s formou za + 4	Výskyty určené správně více než jedním kritériem		Výskyty určené správně právě jedním kritériem		Výskyty neurčené žádným kritériem	
		počet	%	počet	%	počet	%
Analyzovaný soubor dat	16	0	0,00	16	100,00	0	0,00
Testovací soubor dat	12	0	0,00	11	91,67	1	8,33

Tab. 6.47: Výsledky hodnocení souboru kritérií sloužících k určení přísluvečného určení substituce

Kritéria

Subs.1 Řídícím slovesem je některé z následujících sloves: *převzít, vyřešit, řešit*.

A zároveň platí, že řídicí slovo v předložkové frázi náleží do některé z následujících sémantických tříd:

- lidé: *studenti* – často zastoupeno zájmenem: *oni, nikdo*
- instituce: *Lázně I*

Příklady:

za+4_Adv_1 (10) *Rozsah činností při správě domu je tak velký, říká ředitel firmy Pragoreal Vilém Kohner, že majitelé, kteří s ní neměli dosud zkušenosti, nebo dříve měli ale nyní jsou již staří, se po čase obracejí na nás, abychom za ně převzali povinnosti spojené s vlastnictvím a správou nemovitostí.*

za+4_Adv_18 (6) *Oni totiž nejsou ochotni si přiznat, že vstup vojsk v srpnu 1968 za ně vyřešil dilema jak dál.*

za+4_Adv_3 (17) *Tohle dilema za nikoho nevyřešíme.*

za+4_Adv_11 (9) *Jejich administrativní část řeší za studenty agentura.*

Subs.1	Celkový počet výskytů přísl. urč. substituce s formou <i>za + 4</i>	Výskyty formy <i>za + 4</i> vyhovující tomuto kritériu v celém souboru dat				Ze všech výskytů přísl. urč. substituce s formou <i>za + 4</i> bylo tímto kritériem správně určeno		Ze všech výskytů přísl. urč. substituce s formou <i>za + 4</i> bylo pouze tímto kritériem správně určeno		
		Celkem	Z toho vede k chybnému určení		Z toho vede ke správnému určení		počet	%	počet	%
			počet	%	počet	%				
Analyzovaný soubor dat	16	5	0	0,00	5	100,00	5	31,25	5	31,25
Testovací soubor dat	12	2	0	0,00	2	100,00	2	16,67	2	16,67

Tab. 6.48: Výsledky hodnocení kritéria subs.1

Subs.2 Řídícím slovem v předložkové frázi je substantivum náležející do sémantické třídy lidé: *manžel, žák člen rodiny, hráči* – často je zastoupeno zájmenem.

Řídícím slovesem není sloveso *převzít, vyřešit* nebo *řešit*.

A zároveň platí, že předložkovou skupinu *za + 4* lze beze změny významu nahradit formou *místo + 2*, a nikoli formou *jménem + 2*.

Příklady:

*za+4_Adv_15 (3) Zeptali jsme se **za** vás*

= *Zeptali jsme se **místo** vás*

≠ *Zeptali jsme se **vaším jménem***

*za+4_Adv_18 (6) Oni totiž nejsou ochotni si přiznat, že vstup vojsk v srpnu 1968 **za ně** vyřešil dilema jak dál.*

= *Oni totiž nejsou ochotni si přiznat, že vstup vojsk v srpnu 1968 **místo nich** vyřešil dilema jak dál.*

≠ *Oni totiž nejsou ochotni si přiznat, že vstup vojsk v srpnu 1968 **jejich jménem** vyřešil dilema jak dál.*

Subs.2	Celkový počet výskytů přísl. urč. substituce s formou za + 4	Výskyty formy za + 4 vyhovující tomuto kritériu v celém souboru dat				Ze všech výskytů přísl. urč. substituce s formou za + 4 bylo tímto kritériem správně určeno		Ze všech výskytů přísl. urč. substituce s formou za + 4 bylo pouze tímto kritériem správně určeno		
		Celkem	Z toho vede k chybnému určení		Z toho vede ke správnému určení		počet	%	počet	%
			počet	%	počet	%				
Analyzovaný soubor dat	16	10	0	0,00	10	100,00	10	62,50	10	62,50
Testovací soubor dat	12	8	0	0,00	8	100,00	8	66,67	8	66,67

Tab. 6.49: Výsledky hodnocení kritéria subs.2

Subs.3 Řídící slovo v předložkové frázi náleží do některé z následujících sémantických tříd⁵⁴:

- lidé: *Pařízek*
- instituce: *Lázně I*

Řídícím slovesem není sloveso *převzít*, *vyřešit* nebo *řešit*.

A zároveň platí, že předložkovou skupinu *za + 4* lze beze změny významu nahradit formou *aby byl zastoupen/nahrazen + 4*, a nikoli formou *jménem + 2*.

Příklady:

za+4_Adv_12 (1) Za zraněného Pařízka (zlomená noha v utkání PVP) získala z Bohemians Juraje Šimurku.

≠ Jménem zraněného Pařízka (zlomená noha v utkání PVP) získala z Bohemians Juraje Šimurku.

= Aby byl zastoupen/nahrazen zraněný Pařízek (zlomená noha v utkání PVP) získala z Bohemians Juraje Šimurku. za+4_Adv_20(11) Ty navíc zanedlouho převezmou působnost i za Lázně I, které má v brzké době rekonstruovat jistá belgická firma s předpokládanými náklady zhruba 220 milionů korun.

⁵⁴ Předpokládáme, že řídícím slovem v předložkové frázi může být také věcné substantivum (sémantická třída konkrétní substantiva) např. *kanárek uletěl, ale tatínek nám za něj koupil andulku; tříkolka se rozbila, ale tatínek mi za ni koupil kolo*. Ve zkoumaném souboru dat se však žádný takový příklad nevyskytl.

Subs.3	Celkový počet výskytů přísl. urč. substituce s formou za + 4	Výskyty formy za + 4 vyhovující tomuto kritériu v celém souboru dat				Ze všech výskytů přísl. urč. substituce s formou za + 4 bylo tímto kritériem správně určeno		Ze všech výskytů přísl. urč. substituce s formou za + 4 bylo pouze tímto kritériem správně určeno		
		Celkem	Z toho vede k chybnému určení		Z toho vede ke správnému určení		počet	%	počet	%
			počet	%	počet	%				
Analyzovaný soubor dat	16	1	0	0,00	1	100,00	1	6,25	1	6,25
Testovací soubor dat	12	1	0	0,00	1	100,00	1	8,33	1	8,33

Tab. 6.50: Výsledky hodnocení kritéria subs.3

6.10 Určení reprezentace

Příslovečné určení reprezentace	Celkový počet výskytů přísl. urč. reprezentace s formou za + 4	Výskyty určené správně více než jedním kritériem		Výskyty určené právě jedním kritériem		Výskyty neurčené žádným kritériem	
		počet	%	počet	%	počet	%
Analyzovaný soubor dat	21	1	4,76	19	90,48	1	4,76
Testovací soubor dat	40	1	2,50	37	92,50	2	5,00

Tab. 6.51: Výsledky hodnocení souboru kritérií sloužících k určení příslovečného určení reprezentace

Kritéria

Repr.1 Řídícím slovem v předložkové skupině je zástupné *strana* (ve významu *účastník jednání, politické uskupení*).

Příklady:

za+4_Adv_30 (5) **Za německou stranu** se zúčastnili místopředsedkyně Spolkového sněmu Antje Vollmerová, saský ministerský předseda Kurt Biedenkopf, někteří poslanci a spisovatelé.

za+4_Adv_11 (6) **Za českou stranu** se diskuse kromě Josefa Luxe má zúčastnit také ministr průmyslu a obchodu Vladimír Dlouhý a náměstek ministra zahraničních věcí Pavel Bratinka.

Repr.1	Celkový počet výskytů přísl. urč. reprezentace s formou za + 4	Výskyty formy za + 4 vyhovující tomuto kritériu v celém souboru dat				Ze všech výskytů přísl. urč. reprezentace s formou za + 4 bylo tímto kritériem správně určeno		Ze všech výskytů přísl. urč. reprezentace s formou za + 4 bylo pouze tímto kritériem správně určeno		
		Celkem	Z toho vede k chybnému určení		Z toho vede ke správnému určení		počet	%	počet	%
			počet	%	počet	%				
Analyzovaný soubor dat	21	3	0	0,00	3	100,00	3	14,29	2	9,52
Testovací soubor dat	40	2	0	0,00	2	100,00	2	5,00	1	2,50

Tab. 6.52: Výsledky hodnocení kritéria repr.1

Repr.2 Řídícím slovem v předložkové skupině je substantivum, které náleží buď do sémantické třídy lidí: *zaměstnavatel, vlastníci* – často nahrazeno zájmenem – nebo do sémantické třídy instituce, a to do některé z následujících užších sémantických skupin:

- státy: *Česká republika, Slovensko*
- sportovní oddíly nebo jejich části: *mužstvo, klub, družstvo, Sparta, Viktoria, Jablonec, (žičkovská) obrana*
- politická uskupení: *Liberálně sociální unie, liberální strana*

A zároveň platí, že řídícím slovesem je některé z následujících: *jednat, kandidovat, nastoupit, dávat góly, hrát.*

Příklady:

za+4_Adv_7 (17) Švadlenková: *Pokud se individuální, to znamená rozptýlení, vlastníci nějakým způsobem nespojí a nepověří někoho, kdo by **za ně jednal**, nemají reálnou šanci.*

za+4_Adv_8 (12) Podle názoru soudu je neplatná písemná dohoda o hmotné odpovědnosti v případě, že namísto vlastnoručního podpisu osoby odpovědné **jednat za zaměstnavatele**, je připojeno pouze razítko (*faksimile*) zaměstnavatele.

za+4_Adv_16 (15) Jako člen Zemědělské strany **kandidoval** před dvěma lety do ČNR **za Trnkovu Liberálně sociální unii**.

za+4_Adv_27 (4) **Kandidoval** jsem kdysi v městských volbách v Janově **za liberální stranu** a drobní hokynáři si u mne houfně stěžovali na ty bandity, kteří všude staví supermarkety, a tak je ničtí.

za+4_Adv_10 (14) Můj klient **za toto mužstvo** nikdy **nenastoupí**.

za+4_Adv_10 (15) Upřímně řečeno, bylo mi líto obránce Kowalczyka, který tím přišel o možnost **nastoupit** poprvé **za reprezentační mužstvo**.

za+4_Adv_13 (18) Mnozí říkají, že jste schopni **dávat góly** jenom **za Jablonec**...

za+4_Adv_21 (14) Mou povinností je sestavit reprezentaci z nejlepších hráčů bez ohledu na to, **za který klub** a kde zrovna **hrají**.

Repr.2	Celkový počet výskytů přísl. urč. reprezentace s formou za + 4	Výskyty formy za + 4 vyhovující tomuto kritériu v celém souboru dat				Ze všech výskytů přísl. urč. reprezentace s formou za + 4 bylo tímto kritériem správně určeno		Ze všech výskytů přísl. urč. reprezentace s formou za + 4 bylo pouze tímto kritériem správně určeno		
		Celkem	Z toho vede k chybnému určení		Z toho vede ke správnému určení		počet	%	počet	%
			počet	%	počet	%				
Analyzovaný soubor dat	21	10	1	10,00	9	90,00	9	42,86	8	38,10
Testovací soubor dat	40	18	0	0,00	18	100,00	18	45,00	18	45,00

Tab. 6.53: Výsledky hodnocení kritéria repr.2

Repr.3 Řídícím slovem v předložkové skupině je substantivum, které náleží buď do sémantické třídy lidí: *zaměstnavatel, vlastníci* – často nahrazeno zájmenem – nebo do sémantické třídy instituce, a to do některé z následujících užších sémantických skupin:

- státy: *Česká republika, Slovensko*
- sportovní oddíly nebo jejich části: *mužstvo, klub, družstvo, Sparta, Viktoria, Jablonec, (žitkovská) obrana*
- politická uskupení: *Liberálně sociální unie, liberální strana*

Řídícím slovesem není některé z následujících: *jednat, kandidovat, nastoupit, dát gól/dávat góly, hrát*.

A zároveň platí, že předložková skupina *za + 4* může být beze změny významu nahrazena formou *jménem + 2*.

Příklady:

za+4_Adv_29 (13) Za Českou republiku vystoupí na této konferenci předseda vlády Václav Klaus, ministr financí Ivan Kočárník [...], guvernér České národní banky Josef Tošovský, ministr průmyslu a obchodu Vladimír Dlouhý, ministr práce a sociálních věcí Jindřich Vodička, ministr pro privatizaci Jiří Skalický, ministr hospodářství Karel Dyba a ministr životního prostředí František Benda.

= *Jménem České republiky* vystoupí na této konferenci předseda vlády Václav Klaus, ministr financí Ivan Kočárník [...], guvernér České národní banky Josef Tošovský, ministr průmyslu a obchodu Vladimír Dlouhý, ministr práce a sociálních věcí Jindřich Vodička, ministr pro privatizaci Jiří Skalický, ministr hospodářství Karel Dyba a ministr životního prostředí František Benda.

za+4_Adv_15 (7) Za Slovensko stačil v 17. minutě kontrovat Ciger (1:2), ale čtyři vteřiny před koncem třetiny zvýšil po Nedomově přihrávce na 3:1 Bělohav.

= *Jménem Slovenska* stačil v 17. minutě kontrovat Ciger (1:2), ale čtyři vteřiny před koncem třetiny zvýšil po Nedomově přihrávce na 3:1 Bělohav.

Repr.3	Celkový počet výskytů přísl. urč. reprezentace s formou <i>za + 4</i>	Výskyty formy <i>za + 4</i> vyhovující tomuto kritériu v celém souboru dat				Ze všech výskytů přísl. urč. reprezentace s formou <i>za + 4</i> bylo tímto kritériem správně určeno		Ze všech výskytů přísl. urč. reprezentace s formou <i>za + 4</i> bylo pouze tímto kritériem správně určeno		
		Celkem		Z toho vede k chybnému určení		Z toho vede ke správnému určení				
		počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	
Analyzovaný soubor dat	21	9	0	0,00	9	100,00	9	42,86	9	42,86
Testovací soubor dat	40	19	0	0,00	19	100,00	19	47,50	18	45,00

Tab. 6.54: Výsledky hodnocení kritéria repr.3

6.11 Celkové hodnocení kritérií

Celkem	Celkový počet výskytů příslovečných určení s formou <i>za + 4</i>	Výskyty určené pouze správně		Výskyty určené podle některého kritéria správně, ale podle jiného chybně		Výskyty neurčené správně žádným kritériem	
		počet	%	počet	%	počet	%
Analyzovaný soubor dat	541	502	92,79	9	1,66	29	5,36
Testovací soubor dat	527	461	87,48	24	4,55	42	7,97

Tab. 6.55: Výsledky celkového hodnocení kritérií

Celkem	Celkový počet výskytů příslovečných určení s formou <i>za + 4</i>	Výskyty určené pouze správně		Výskyty určené podle některého kritéria správně, ale podle jiného chybně		Výskyty neurčené správně žádným kritériem	
		počet	%	počet	%	počet	%
Analyzovaný soubor dat	548	502	91,61	9	1,64	37	6,75
Testovací soubor dat	534	461	86,33	24	4,49	49	9,18

Tab. 6.56: Výsledky celkového hodnocení správnosti rozpoznání příslovečných určení s formou *za + 4*, včetně druhů (určení míry a zřetele, frazém), pro něž nebyla žádná kritéria formulována⁵⁵

Kritéria jsme formulovali na základě analýzy prvního souboru dat. Dalo se tudíž očekávat, že těmto výskytům budou dobře odpovídat a výsledky hodnocení tak budou možná i mnohem lepší, než při testování na výskytech, k nimž se při tvorbě kritérií nepřihlíželo. Vzhledem k tomu je velmi potěšující, že rozdíl není příliš velký. V obou případech se podařilo správně určit podstatnou část výskytů formy *za + 4* – 91,61 %, resp. 86,33 %.

Pro jednotlivé druhy příslovečného určení jsme formulovali obvykle více než jedno kritérium. Důvodem byla snaha o zachování přehlednosti. Spojením všech kladených podmínek do jediného kritéria by se jeho aplikace často výrazně znesnadnila. Vedlo nás ale také rozdělení podmínek tvořících kritérium na automatické, poloautomatické a manuální:

⁵⁵ V případě příslovečného určení času počítáme za správné určení druhu jako celku. Do tohoto hodnocení není zahrnuto určování jednotlivých typů tohoto příslovečného určení, které by bylo problematické vzhledem k výskytům homonymně interpretovatelným jako typ *kdy?* i *během?*.

- automatické
 - forma předložkové skupiny – př. sekundární předložka *za cemu* + 2 (ústupek.1); řídicím slovem v předložkové skupině je *strana* (repr.1)
 - rysy ostatních větných členů – př. řídicí sloveso je rozvíjeno substantivem v akuzativu (proti.3, proti.4)
 - slovní druhy – př. řídicí slovo v předložkové skupině je rozvíjeno přívlastkem ve formě ukazovacího zájmena (čas.během.3)
- poloautomatické
 - sémantické rysy řídicího slovesa – př. příslušnost k sémantické třídě „výměna“ podle Lopatková et al. (2002) (proti.3, proti.4); příslušnost k sémanticky konzistentní skupině sloves s významem „odměna“, „trest“ (příčina.1)
 - sémantické rysy řídicího slova v předložkové skupině – př. příslušnost k sémantické třídě „instituce“ podle Buráňová (1980) (subs.3); příslušnost k sémanticky konzistentní skupině substantiv s významem „měna“ (proti.1)
- manuální
 - substituce jinou předložkovou skupinou nebo parafrází – př. předložková skupina *za* + 4 může být bez výrazné změny významu nahrazena předložkovou skupinou *místo* + 2, ale nikoli *jménem* + 2 (subs.2)
 - detailní sémantické rysy – př. řídicí slovo v předložkové skupině vyjadřuje předmět změny vlastnictví (proti.2)

Jednotlivé kritérium je pak kombinací různých podmínek těchto typů, takže jeho stupeň automatickosti je dán nejméně automatickou částí. Kritéria pro jeden druh příslovečného určení je proto vhodné nespojovat, aby se zachovalo co nejvíce automatických, popř. poloautomatických, jejichž aplikace je snazší. Zastoupení jednotlivých typů kritérií shrnuje následující tabulka.

Druh přísl. urč.	Automatická	Poloautomatická	Manuální	Celkem
Místa	místo.3	místo.2	místo.1	3
Času	0	čas.1-2	0	2
Mediator	0	0	mediator.1	1
Protihodnota	0	proti.1, proti.3	proti.2, proti.4	4
Ústupek	ústupek.1-2	0	0	2
Příčina	0	příčina.1-4	0	4
Účel	0	účel.1	0	1
Substituce	0	subs.1	subs.2-3	3
Reprezentace	repr.1	repr.2	repr.3	3
Zřetel	0	0	0	0
Míra	0	0	0	0
Celkem	4	12	7	23

Tab. 6.57: Zastoupení automatických, poloautomatických a manuálních kritérií v rámci souborů k určení jednotlivých druhů příslovečného určení⁵⁶

Již z pouhého počtu kritérií je zřejmé, že přes snahu o co nejvyšší jednoduchost kritérií, se těch, která zahrnují pouze automaticky aplikovatelné podmínky, uplatnilo jen malé množství. Za dobrý výsledek lze přesto považovat, že nejvyšším počtem jsou zastoupena kritéria poloautomatické povahy. O jejich skutečném významu vypovídá následující přehled založený nikoli na počtu, ale přínosu jednotlivých kritérií.

		Automatická		Poloautomat.		Manuální	
		počet	%	počet	%	počet	%
Počet výskytů formy <i>za + 4</i> vyhovujících daným kritériím (recall)	Analyzovaný soubor dat (548 v.)	30	5,47	450	82,12	120	21,90
	Testovací soubor dat (534 výskytů)	23	4,31	448	83,90	109	20,41
Z toho vede ke správnému určení (precision)	Analyzovaný soubor dat (548 v.)	30	100,00	427	94,89	112	93,33
	Testovací soubor dat (534 výskytů)	20	86,96	396	88,39	103	94,50

Tab. 6.58: Výsledky hodnocení rozpoznání druhů příslovečných určení automatickými, poloautomatickými a manuálními kritérii⁵⁷

⁵⁶ Do přehledu nejsou zahrnuta kritéria pro rozlišení jednotlivých typů příslovečného určení času.

⁵⁷ Viz pozn. 56. Skutečnost, že součet procent se nerovná stu, je dána překrýváním kritérií, kdy tentýž výskyt formy *za + 4* může vyhovovat jak automatickému, tak manuálnímu nebo poloautomatickému kritériu.

I zhodnocení přínosu jednotlivých typů kritérií ke správnému rozpoznání druhů příslovečného určení potvrzuje dominantní význam poloautomatických kritérií, tedy určování na základě sémantických tříd a skupin sloves a substantiv.

Závěr a další vývoj

Na příkladu předložkové skupiny *za* + 4 jsme se zabývali rozlišením adverbálních syntaktických funkcí formálně homonymních předložkových skupin. Naším cílem bylo formulování a otestování automatických, poloautomatických a manuálních kritérií, která na základě kontextu jednotlivé věty umožní adekvátní určení syntaktické funkce. Nutným předpokladem dosažení vytyčeného cíle je však existence přehledné a co možná jednoznačné typologie příslovečných určení, té jsme proto věnovali velkou část svého úsilí.

Nejprve jsme sledovali zařazení předložkové skupiny *za* + 4 v rámci typologií popisovaných hlavními syntaxemi 2. poloviny 20. století a doplňovaných v dílčích otázkách dalšími relevantními pracemi. Podrobné shrnutí odhalilo mnohé rozdíly: Všeobecná shoda panovala v zásadě pouze kolem příslovečného určení místa. Příslovečné určení času jako celek bylo vymezováno také shodně, nikoli však již jeho jednotlivé podtypy. Různé přístupy se uplatňovali také ohledně výrazů typu *Chytit/vést za ruku; zatahat za rukáv; viset za nohy*, převažovalo však zařazení k příslovečnému určení prostředku, resp. nástroje. Zdaleka nejvíce možných řešení se nabízelo pro zařazení výrazů typu *Koupil jsi za osm, prodal jsi za dva*, tedy typicky spojených s přesunem peněz. Těmi se zabývají pouze starší syntaxe (Trávníček, 1949; Kopečný, 1962; Šmilauer, 1969), které okrajově zmiňují označení „určení ceny“ řazené jako součást příslovečného určení prostředku nebo podmínky. Výrazy intuitivně stejného typu jsou v těchto i novějších syntaxích zároveň řazeny k mnoha různým typům příslovečného určení – míra, prostředek, příčina, podmínka, účel – či k předmětu. Kromě výrazů tohoto typu řadí syntaxe k příslovečným urcům příčiny, účelu a podmínky ještě některé další příklady s formou *za* + 4. Spíše okrajově byla popisována možnost výskytu formy *za* + 4 ve funkci příslovečného určení míry či přípustky. Pro úplnost jsme na základě studovaných syntaxí shrnuli také jejich popis předložkové skupiny *za* + 4 v neadverbálních funkcích – jmenná část přísudku, přívlastek neshodný, předmět, doplněk. Otázka hranice mezi příslovečným urcům a předmět byla ve studovaných syntaxích řešena především v souvislosti s příslovečným urcům příčiny a účelu. V této práci jsme se jí však dále nezabývali, z technických důvodů se přidržujeme řešení uplatněného na analytické rovině PDT.

Dalším krokem bylo shromáždění souboru dat, příkladů užití formy *za* + 4, na jehož základě bychom se mohli k otázce typologie příslovečných urcům vyjádřit a přikročit

posléze k formulaci určujících kritérií. Jako vhodný zdroj nám posloužila analytická rovina PDT, která jednak poskytla rozsáhlé množství příkladů, jednak díky provedené syntaktické anotaci a technických nástrojům umožnila co možná snadné a přesné vyhledávání. Ve dvou kapitolách práce se podrobně věnujeme jak PDT a možnostem, které pro náš úkol nabízí, tak postupu uplatněnému při výběru dat a jejich následném třídění podle syntaktických funkcí.

Na základě rozboru 548 výskytů formy *za* + 4 ve funkci příslovečného určení jsme vymezili jednotlivé typy syntaktické funkce: Příslopečné určení místa bylo vymezeno jednoznačně, žádná upřesnění tedy nebyla nutná. Všimli jsme si však jeho širokého uplatnění v přenesených významech, z nichž jako výrazný se jeví význam „pořadí, umístění“. V souvislosti s příslovečným určením času jsme naráželi na problémy s přiřazením reálných příkladů k podtypům popisovaných v syntaxích. Na základě rozboru jsme popsali tři podtypy podle otázky, na kterou časový výraz odpovídá – *jak často?*; *kdy*, *po uplynutí čeho?* a *během jaké doby?*. Při popisu výrazů typu *Chytit/vést za ruku; zatahat za rukáv; viset za nohy* jsme se přiklonili k návrhu Lopatkové – Panevové (v tisku) a Panevové (2003), které tento typ odlišují jako samostatné příslovečné určení mediatoru. Podrobně jsme se zabývali skupinou výrazů typicky spojených s přesunem peněz, jejíž nejasné postavení na pomezí několika druhů příslovečného určení jsme již zmínili. Na základě podrobného rozboru pro tento významový okruh navrhujeme zavedení samostatného druhu příslovečného určení protihodnoty. Nový typ příslovečného určení popisujeme také pro výrazy s jednotnou formou *za cenu* + 2. Souhlasíme s jejich řazením k příslovečnému určení přípustky, vzhledem ke specifickému významu však považujeme za vhodné hovořit o podtypu určení ústupku. V návaznosti na Panevovou (1980) vydělujeme jako samostatné druhy příslovečné určení substituce a reprezentace. Oproti popisu založeném na syntaxích jsme se v analyzovaném souboru dat téměř neseťkali s příklady příslovečného určení míry. Na druhou stranu jsme několik výskytů formy *za* + 4 analyzovali jako příslovečné určení zřetele, přičemž o této významové možnosti zkoumané předložkové skupiny jsme v odborné literatuře nenalezli žádnou zmínku.

Pro každý z celkem jedenácti popsanych významových druhů příslovečného určení jsme popsali kritéria umožňující adekvátní určení na základě kontextu jednotlivé věty. Stranou jsme ponechali pouze příslovečné určení míry a zřetele, kde nebyla formulace kritérií možná pro malý počet příkladů a jejich nejednotný charakter. Při aplikaci na 548 analyzovaných příkladů bylo kritérii správně určeno 91,61 % výskytů formy *za* + 4. Při

testování na dalších, při analýze a formulaci kritérií nezohledněných, 534 příkladech jsme dosáhli úspěšnosti 86,33 %.

V rámci této práce jsme dosáhli předsevzatých cílů, pro další vývoj se však nabízí několik dalších kroků: Na základě výsledků podrobného hodnocení upravit formulovaná kritéria. Odstranit místa, kde se více kritérií ve svých účincích překrývá nebo kde často dochází k chybnému určení. Analýza, kterou jsme provedli na příkladu předložkové skupiny *za + 4*, může posloužit jako inspirace a východisko pro rozbor dalších polyfunkčních předložkových skupin. Zpracování dalších forem by zároveň umožnilo posoudit vhodnost námi navrhovaných změn a upřesnění v typologii příslovečných určení. Kritéria, jak jsme je formulovali, se orientují výhradně na formální stránku věty, což může vést k chybám v případech, kdy některý z členů valenčního rámce řídicího slovesa není povrchově vyjádřen. V tomto směru by bylo přínosem zapojení údajů o valenčních rámcích sloves zaznamenaných ve valenčním slovníku. Příležitostí ke srovnání s dalšími metodami a přístupy k otázce významu předložkových skupin v adverbiálních funkcích je konfrontace se zahraniční literaturou zabývající se obdobnými problémy.

Seznam literatury

Bauer – Grepl (1980)

BAUER, J. – GREPL, M. *Skladba spisovné češtiny*. 3. vydání. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1980.

Bednarský (1995)

BEDNARSKÝ, P. Beitrag zu den deutschen Präpositionen „an“ und „auf“ und zu der tschechischen Präposition „na“. *Germanistisches Jahrbuch Ostrava - Erfurt Nr. 1. Literaturwissenschaft, Linguistik, Didaktik*. Ostrava: Ostravská univerzita, 1995, s. 23-28. Citováno dle knihovního katalogu Ústavu pro jazyk český Akademie věd České republiky.

Bednarský (2002)

BEDNARSKÝ, P. Deutsche und tschechische Präpositionen kontrastiv am Beispiel von an, auf und na. Münster: Waxmann, 2002. Citováno dle knihovního katalogu Ústavu pro jazyk český Akademie věd České republiky.

Běličová (1984)

BĚLIČOVÁ, H. K podílu předložek na konstituování sémantické struktury věty. *Slavia*, 1984, roč. 53, s. 225-243.

Běličová (1985)

BĚLIČOVÁ, H. Ještě k podílu předložek na konstituování sémantické struktury věty. *Slavia*, 1985, roč. 54, s. 8-21.

Bémová et al. (1989)

BÉMOVÁ, A. – PANEVOVÁ, J. – SGALL, P. Znovu k významu prostých a předložkových pádů. *Slovo a slovesnost*, 1989, roč. 50, s. 128-136.

Buráňová (1980)

BURÁŇOVÁ, E. Ob odnoj vozmožnosti semantičeskoj klassifikacii suščestvitel'nyx. *The Prague Bulletin of Mathematical Linguistics*, 1980, č. 34, s. 33-43.

Čermák (1996)

ČERMÁK, F. Systém, funkce, forma a sémantika českých předložek. *Slovo a slovesnost*, 1996, roč. 57, s. 30-46.

Daneš et al. (1981)

DANEŠ, F. et al. *Větné vzorce v češtině*. 1. vydání. Praha: Academia, 1981.

ESČ (2002)

KARLÍK, P. – NEKULA, M. – PLESKALOVÁ, J. (eds.) *Encyklopedický slovník češtiny*. 1. vydání. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002.

Grepl – Karlík (1986)

GREPL, M. – KARLÍK, P. *Skladba spisovné češtiny*. 1. vydání. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1986.

Grepl – Karlík (1998)

GREPL, M. – KARLÍK, P. *Skladba češtiny*. Vydání neuvedeno. Olomouc: Votobia, 1998.

Hajič (1998)

HAJIČ, J. Building a Syntactically Annotated Corpus: The Prague Dependency Treebank. In E. Hajičová (ed.). *Issues of Valency and Meaning. Studies in Honour of Jarmila Panevová*. Praha: Karolinum, 1998, s. 106-132.

Hajič (2004)

HAJIČ, J. *Complex Corpus Annotation: The Prague Dependency Treebank*. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra, Slovenská akadémia vied, 2004.

Hajič et al. (1998)

HAJIČ, J. et al. Syntax v Českém národním korpusu. *Slovo a slovesnost*, 1998, roč. 59, s. 168-177.

Hajič et al. (1999)

HAIČ, J. et al. *Anotace Pražského závislostního korpusu na analytické rovině: pokyny pro anotátory* [online]. 1999. Dostupné z: <<http://ufal.mff.cuni.cz/pdt2.0/doc/manuals/cz/layer/html/index.html>>.

Hajič et al (2005)

HAIČ, J. et al. Syntaktické anotování textů z Českého národního korpusu. In *Jazyky a jazykověda. Sborník k 65. narozeninám prof. Františka Čermáka*. Blatná, R. - Petkevič, V. (eds). Praha: Ústav Českého národního korpusu, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2005.

Hajičová – Panevová - Sgall (2002)

HAIČOVÁ, E. – PANEVOVÁ, J. – SGALL, P. K nové úrovni bohemistické práce: Využití anotovaného korpusu. 1. část. *Slovo a slovesnost*, 2002, roč. 63, s. 161-177.

Chvátalová (2006)

CHVÁTALOVÁ, K. *Syntakticko-sémantická analýza vybraných předložkových skupin (předložka za s akuzativem substantiv)*. Diplomová práce. Praha: Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy. Vedoucí práce prof. PhDr. Jarmila Panevová, DrSc.

Jacobson (1936)

JACOBSON, R. Beitrag zur allgemeinen Kasuslehre. *TCLP*, 1936, roč. 6, s. 240-288. Citováno dle Bémová et al. (1989).

Komárek (1982)

KOMÁREK, M. K významu předložkových pádů v češtině. *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis – Philologica*, 1982, roč. 46, s. 77-85.

Kopečný (1962)

KOPEČNÝ, F. *Základy české skladby*. 2., přepracované vydání. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1962.

Kuryłowicz (1949)

KURYŁOWICZ, J. Le problème du classement des cas. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego*, č. 9, s. 20-43. Citováno dle Bémová et al. (1989).

Lopatková (2003)

LOPATKOVÁ, M. *O homonymii předložkových skupin v češtině (Co umí počítač?)*. 1. vydání. Praha: Karolinum, 2003.

Lopatková – Panevová (2004)

LOPATKOVÁ, M. – PANEVOVÁ, J. Valence vybraných skupin sloves (k některým slovesům dandi a recipiendi). In *Čeština – univerzália a specifika, Sborník konference konané ve Šlapanicích u Brna v listopadu 2003*. Hladká, Z. – Karlík, P. (eds.), Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2004, s. 348-356.

Lopatková – Panevová (v tisku)

LOPATKOVÁ, M. – PANEVOVÁ, J. Recent developments of the theory of valency in the light of the Prague Dependency Treebank. In *Sborník přednášek pro Ústav Slovenského národného korpusu, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra, Slovenská akadémia vied, Bratislava*.

Lopatková et al. (2002)

LOPATKOVÁ, M. et al. *Tektogramaticky anotovaný valenční slovník českých sloves*. Praha: Matematicko-fyzikální fakulta Univerzity Karlovy, prosinec 2002. ÚFAL/CKL Technická zpráva TR-2002-15.

Machová (1972)

MACHOVÁ, S. *Příčina v syntaxi češtiny*. 1. vydání. Praha: Academia, 1972.

Malinovský (1997)

MALINOVSKÝ, M. Některé anglické předložky a jejich české protějšky. In *21. ročenka Kruhu moderních filologů*. Hlavsová, J. – Procházka, M. (eds.). Praha: Kruh moderních filologů, 1997, s. 20-33. Citováno dle knihovního katalogu Ústavu pro jazyk český Akademie věd České republiky.

Mikulová et al. (2005)

MIKULOVÁ, M. et al. *Anotace na tektogramatické rovině Pražského závislostního korpusu: pokyny pro anotátory* [online]. 2005. Dostupné z: <<http://ufal.mff.cuni.cz/pdt2.0/doc/manuals/cz/t-layer/html/index.html>>.

Mírovský (2005)

MÍROVSKÝ, J. *Netgraph Client Manual* [online]. Praha: Matematicko-fyzikální fakulta Univerzity Karlovy, 2005. Dostupné z: <http://quest.ms.mff.cuni.cz/netgraph/doc/netgraph_manual.html>.

Mluvnice 3 (1987)

DANEŠ, F. – HLAVSA, Z. – GREPL, M. et al. *Mluvnice češtiny (3). Skladba*. 1. vydání. Praha: Academia, 1987.

Pajas (2005)

PAJAS, P. *TrEd User's Manual* [online]. Praha: Matematicko-fyzikální fakulta Univerzity Karlovy, 2005. Dostupné z: <<http://ufal.mff.cuni.cz/~pajas/tred/ar01-toc.html>>.

Panevová (1974-1975)

PANEVOVÁ, J. On verbal frames in functional generative description. Part I. *The Prague Bulletin of Mathematical Linguistics*, 1974, č. 22, s. 3-40, Part II. *The Prague Bulletin of Mathematical Linguistics*, 1975, č. 23, s. 17-52.

Panevová (1980)

PANEVOVÁ, J. *Formy a funkce ve stavbě české věty*. 1. vydání. Praha: Academia, 1980.

Panevová (1996)

PANEVOVÁ, J. Kolik významů má český instrumentál? (Příspěvek k výkladu pádových významů). In *Jazyk a jeho užívání. Sborník k životnímu jubileu prof. Oldřicha Uličného*. Nebeská, I. – Macurová, A. (eds.). Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 1996, s. 14-23.

Panevová (2003)

PANEVOVÁ, J. Some Issues of Syntax and Semantics of Verbal Modifications. In *Proceedings of the First International Conference on Meaning Text Theory, 16-18 June, 2003 Ecole Normale Supérieure, Paris, France*. Paris, 2003, s. 139-146.

PDT 2.0 – Guide (2005)

HAIJČ, J. et al. *PDT 2.0 – Guide* [online]. Praha: Ústav formální a aplikované lingvistiky, Centrum pro počítačovou lingvistiky, Matematicko-fyzikální fakulta Univerzity Karlovy, 2005. Dostupný z: <<http://ufal.mff.cuni.cz/pdt2.0/doc/pdt-guide/cz/html/index.html>>.

Příruční (2003)

KARLÍK, P. – NEKULA, M. – RUSÍNOVÁ, Z. (eds.) *Příruční mluvnice češtiny*. 2., opravené vydání. Praha: NLN, s. r. o., Nakladatelství Lidové noviny, 2003.

Ruferová (1996)

RUFEROVÁ, J. Značeníje istoričeskogo podchoda pri opisanií predložnych konstrukcij v sovremennom russkom jazyke v sopostavlenii s češskim. *Slavica Quinqueecclesiensia*, 1996, č. 2, s. 77-88. Citováno dle knihovního katalogu Ústavu pro jazyk český Akademie věd České republiky.

Ruferová (2003)

RUFEROVÁ, J. K funkční a sémantické charakteristice konstrukcí za + Instr v porovnání s českými. In *Dialog kultur 2. Sborník příspěvků z vědecké konference s mezinárodní účastí pořádané ve spolupráci se Společností Franka Wollmana při FF MU v Brně. Hradec Králové 12. 11. 2002*. Richterek, O. (ed.). Ústí n. Orlicí: Oftis, 2003. s. 63-71. Citováno dle knihovního katalogu Ústavu pro jazyk český Akademie věd České republiky.

Sgall (1967)

SGALL, P. *Generativní popis jazyka a česká deklinace*. 1. vydání. Praha: Academia, 1967.

Sgall (1992)

SGALL, P. Underlying Structure of Sentence and its Relation to Semantics. In *Wiener Slawistischer Almanach. Sonderband, Festschrift für V. Ju. Rozencvejk*. T. Reuther (ed.). 1992, č. 33, s. 273-282. Citováno dle ESC (2002).

Sgall – Hajičová – Panevová (1986)

SGALL, P. – HAJIČOVÁ, E. – PANEVOVÁ, J. 1. vydání. *The Meaning of the Sentence in Its Semantic and Pragmatic Aspects*. Dordrecht: Reidel Publishing Company, Prague: Academia, 1986.

Sgall et al. (197..)

SGALL, P. et al. *Algoritmy k rozlišení druhu příslovečného určení vyjádřeného předložkovou skupinou*. Praha: Matematicko-fyzikální fakulta Univerzity Karlovy, 197.. Interní materiál.

Sgall et al. (1996)

SGALL, P. – BÉMOVÁ, A. – HAJIČOVÁ, E. Remarks on the semantic features of cases and prepositions as related to syntax. In *Toward a Calculus of Meaning. Studies in markedness, distinctive features and deixis*. Andrew, E. – Yishai, T. (eds.). Amsterdam: Benjamin, 1996, s. 71-82.

Schooneveld (1978)

SCHOONEVELD, C. H. van: *Semantic transmutations*. Volume I. Bloomington 1978. Citováno dle Bémová et al. (1989).

Schooneveld (1986)

SCHOONEVELD, C. H. van: *A sign-theoretical model of semantic structure in language*. Předneseno na 11. konferenci strojové lingvistiky COLING '86. Bonn 1986. Citováno dle Bémová et al. (1989).

Svobodová (1999)

SVOBODOVÁ, J. Autour du profil sémantique des prépositions na et sur, autour des problèmes liés la traduction vers le français. *Folia Translatologica*, 1999, č. 7, s. 110-133. Citováno dle knihovního katalogu Ústavu pro jazyk český Akademie věd České republiky.

Šmilauer (1947)

ŠMILAUER, V. *Novočeská skladba*. 1. vydání. Praha: Klub přátel českého jazyka, 1947.

Šmilauer (1966)

ŠMILAUER, V. *Novočeská skladba*. 2. vydání. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1966.

Šmilauer (1969)

ŠMILAUER, V. *Novočeská skladba*. 3. vydání. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1969.

Tesnière (1959)

TESNIÈRE, L. *Eléments de syntaxe structurale*. 1. vydání. Paris: Klincksieck, 1959. Citováno dle Lopatková et al. (2002); Panevová (2003) a Lopatková – Panevová (v tisku).

Trávníček (1949)

TRÁVNÍČEK, F. *Mluvnice spisovné češtiny. Část II. Skladba*. 1. vydání. Praha: Melantrich, 1949.

Zeman et al. (2005)

ZEMAN, D. et al. *A Manual for Morphological Annotation* [online]. 2. vydání. Praha: Matematicko-fyzikální fakulta Univerzity Karlovy, květen 2005. ÚFAL Technická zpráva TR-2005-27. Dostupné z: <<http://ufal.mff.cuni.cz/pdt2.0/doc/manuals/en/m-layer/html/index.html>>.

Žaža (1996)

ŽAŽA, S. Konstrukcii s pervičnymi predlogami v tekstach kommerčeskogo i podobnogo charaktera (na materiale ruskogo i češskogo jazykov). In *Rossica Ostraviensia 1996*.

Lingua rossica in sphaera mercaturae. Lepilová, K. (ed.). Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity, 1996, s. 25-31. Citováno dle knihovního katalogu Ústavu pro jazyk český Akademie věd České republiky.

Seznam pramenů

ČNK

Český národní korpus – SYN2000 [online]. Praha: Ústav Českého národního korpusu, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2000. Dostupný z: <<http://ucnk.ff.cuni.cz>>.

PDT

Pražský závislostní korpus 2.0 (PDT 2.0). Praha: Ústav formální a aplikované lingvistiky, Centrum pro počítačnou lingvistiku, Matematicko-fyzikální fakulta Univerzity Karlovy, 2005. Dostupný z: <<http://ufal.mff.cuni.cz/pdt2.0>>.

Vallex (2003)

Lopatková et al. *Vallex 1.0 – Valency Lexicon of Czech Verbs* [online]. Praha: Centrum pro počítačnou lingvistiku, Matematicko-fyzikální fakulta Univerzity Karlovy, 2003. Dostupný z: <<http://ufal.mff.cuni.cz/~zabokrtsky/vallex/1.0/>>.

Seznam speciálního softwaru

MÍROVSKÝ, J. *Netgraph* [online]. Praha, 2005. Dostupné z: <<http://quest.ms.mff.cuni.cz/netgraph/>>.

PAJAS, P. *Tree Editor TrEd* [online]. Praha, 2005. Dostupné z: <<http://ufal.mff.cuni.cz/pdt2.0/doc/tools/tred/index.html>>.

Seznam obrázků

3.1	Schématické znázornění vztahů mezi rovinami PDT (Převzato z PDT 2.0 – Guide, 2005, 12).....	56
3.2	Příklad stromové struktury na analytické rovině. Věta <i>Vracejí se opět za pár dní a pokračují v přerušené léčbě</i>	60
3.3	Zachycení koordinace na analytické rovině. Věta <i>Nyní je průměrná velkoobchodní cena kolem čtyřiceti dolarů, přičemž asi patnáct procent produkce prodáváme za osmdesát až sto dvacet dolarů, říká Stephen Liu, náměstek generálního ředitele společnosti Castle Peak (na snímku)</i>	62
3.4	Zachycení přístavku (apozice) na analytické rovině. Část věty <i>Oba si přáli hrát za Hradec Králové, své rodiště, ačkoli s Pardubicemi mají smlouvy</i>	62
3.5	Zachycení aktuální slovní elipsy na analytické rovině. Věta <i>Za nový plátek na podpatek dnes zákazníkovi účtuje okolo 30 Kč, za špičku boty 25 korun</i>	63
3.6	Příklad použití kombinované funkce na analytické rovině. Část věty <i>Nakonec však bude muset Kyjev platit vyšší ceny za dovoz z Ruska</i>	64
3.7	Dva příklady zachycení vztahu mezi číslovkou a počítanou entitou na analytické rovině. Části vět <i>Já myslím, že za tři roky i těch patnáct tisíc bude možných a Vzorem nám může být Španělsko, které za pět let vybudovalo 400 kilometrů vysokorychlostních tratí AVE (Alta Velocida Español) z Madridu do Sevilly</i>	65
3.8	Příklad stromové struktury na tektogramatické rovině. Věta <i>Vracejí se opět za pár dní a pokračují v přerušené léčbě</i>	66
4.1	Zadání základního dotazu v prostředí Netgraph. Grafická podoba dotazu je zobrazena v pravé horní části. Lineární podoba dotazu je viditelná v části <i>query</i> ..	71
4.2	Grafická a lineární podoba doplňkového dotazu - koordinace.....	72
4.3	Grafická a lineární podoba doplňkového dotazu - apozice.....	72
4.4	Grafická a lineární podoba doplňkového dotazu - elipsa.....	73
4.5	Grafická a lineární podoba doplňkového dotazu – kombinovaná funkce <code>AdvAttr</code>	73
4.6	Grafická a lineární podoba doplňkového dotazu – kombinovaná funkce <code>AttrAdv</code>	74

Seznam tabulek

3.1	Příklady hodnot atributu lemma pro vybrané jednotky ze stromů na obr. 3.3 a 3.4.....	57
3.2	Skupiny vlastních jmen rozlišované v rámci atributu AddInfo.....	58
3.3	Přehled kategorií zaznamenaných v atributu tag.....	59
3.4	Přehled funktorů, u nichž Mikulová et al. (2005) uvádí mezi možnými také formu <i>za + 4</i> – nevalenční volná doplnění.....	69
3.5	Přehled funktorů, u nichž Mikulová et al. (2005) uvádí mezi možnými také formu <i>za + 4</i> – valenční členy (aktanty).....	69
4.1	Přehled počtu výskytů formy <i>za + 4</i> vyhledaných jednotlivými typy dotazů.....	75
5.1	Rozdělení výskytů formy <i>za + 4</i> typicky spojených s přesunem peněz do čtyř skupin.....	90
6.1	Ideální výsledky hodnocení souboru kritérií určujících jeden druh, popř. podtypu příslovečného určení.....	119
6.2	Ideální výsledky hodnocení jednotlivého kritéria.....	119
6.3	Výsledky hodnocení souboru kritérií sloužících k určení příslovečného určení místa.....	120
6.4	Výsledky hodnocení kritéria místo.1.....	122
6.5	Výsledky hodnocení kritéria místo.2.....	122
6.6	Výsledky hodnocení kritéria místo.3.....	123
6.7	Výsledky hodnocení souboru kritérií sloužících k určení příslovečného určení času.....	123
6.8	Přehled zastoupení jednotlivých typů příslovečného určení času vyjádřených formou <i>za + 4</i> v souboru dat.....	124
6.9	Výsledky hodnocení kritéria čas.1.....	126
6.10	Výsledky hodnocení kritéria čas.2.....	126
6.11	Výsledky hodnocení souboru kritérií sloužících k určení příslovečného určení času, podtypu odpovídajícího na otázku <i>kdy?</i>	127
6.12	Výsledky hodnocení kritéria čas.kdy.1.....	128
6.13	Výsledky hodnocení kritéria čas.kdy.2.....	129

6.14	Výsledky hodnocení kritéria čas.kdy.3.....	129
6.15	Výsledky hodnocení kritéria čas.kdy.4.....	130
6.16	Výsledky hodnocení kritéria čas.kdy.5.....	131
6.17	Výsledky hodnocení kritéria čas.kdy.6.....	131
6.18	Výsledky hodnocení kritéria čas.kdy.7.....	132
6.19	Výsledky hodnocení souboru kritérií sloužících k určení příslovečného určení času, podtypu odpovídajícího na otázku <i>během jaké doby?</i>	132
6.20	Výsledky hodnocení kritéria čas.během.1.....	133
6.21	Výsledky hodnocení kritéria čas.během.2.....	134
6.22	Výsledky hodnocení kritéria čas.během.3.....	135
6.23	Výsledky hodnocení kritéria čas.během.4.....	136
6.24	Výsledky hodnocení kritéria čas.během.5.....	137
6.25	Výsledky hodnocení kritéria čas.během.6.....	137
6.26	Výsledky hodnocení kritéria čas.během.7.....	138
6.27	Výsledky hodnocení kritéria čas.během.8.....	139
6.28	Výsledky hodnocení souboru kritérií sloužících k určení příslovečného určení času, podtypu odpovídajícího na otázku <i>jak často?</i>	139
6.29	Výsledky hodnocení kritéria čas.často.1.....	140
6.30	Výsledky hodnocení souboru kritérií sloužících k určení příslovečného určení mediatoru.....	140
6.31	Výsledky hodnocení kritéria mediator.1.....	142
6.32	Výsledky hodnocení souboru kritérií sloužících k určení příslovečného určení protihodnoty.....	142
6.33	Výsledky hodnocení kritéria proti.1.....	144
6.34	Výsledky hodnocení kritéria proti.2.....	144
6.35	Výsledky hodnocení kritéria proti.3.....	146
6.36	Výsledky hodnocení kritéria proti.4.....	146
6.37	Výsledky hodnocení souboru kritérií sloužících k určení příslovečného určení ústupku.....	147
6.38	Výsledky hodnocení kritéria ústupek.1.....	147
6.39	Výsledky hodnocení kritéria ústupek.2.....	148
6.40	Výsledky hodnocení souboru kritérií sloužících k určení příslovečného určení příčiny.....	148

6.41	Výsledky hodnocení kritéria příčina.1.....	151
6.42	Výsledky hodnocení kritéria příčina.2.....	152
6.43	Výsledky hodnocení kritéria příčina.3.....	153
6.44	Výsledky hodnocení kritéria příčina.4.....	154
6.45	Výsledky hodnocení souboru kritérií sloužících k určení příslovečného určení účelu.....	154
6.46	Výsledky hodnocení kritéria účel.1.....	155
6.47	Výsledky hodnocení souboru kritérií sloužících k určení příslovečného určení substituce.....	156
6.48	Výsledky hodnocení kritéria subs.1.....	157
6.49	Výsledky hodnocení kritéria subs.2.....	158
6.50	Výsledky hodnocení kritéria subs.3.....	159
6.51	Výsledky hodnocení souboru kritérií sloužících k určení příslovečného určení reprezentace.....	159
6.52	Výsledky hodnocení kritéria repr.1.....	160
6.53	Výsledky hodnocení kritéria repr.2.....	161
6.54	Výsledky hodnocení kritéria repr.3.....	162
6.55	Výsledky celkového hodnocení kritérií.....	163
6.56	Výsledky celkového hodnocení správnosti rozpoznání příslovečných určení s formou <i>za</i> + 4, včetně druhů (určení míry a zřetele, frazém), pro něž nebyla žádná kritéria formulována.....	163
6.57	Zastoupení automatických, poloautomatických a manuálních kritérií v rámci určení jednotlivých druhů příslovečného určení.....	165
6.58	Výsledky hodnocení rozpoznání druhů příslovečných určení automatickými, poloautomatickými a manuálními kritérii.....	165

Seznam zkratek

ČNK – Český národní korpus

Český národní korpus – SYN2000 [online]. Praha: Ústav Českého národního korpusu, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2000. Dostupný z: <<http://ucnk.ff.cuni.cz>>.

ESČ – Encyklopedický slovník češtiny

KARLÍK, P. – NEKULA, M. – PLESKALOVÁ, J. (eds.) *Encyklopedický slovník češtiny*. 1. vydání. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002.

FGP – Funkční generativní popis

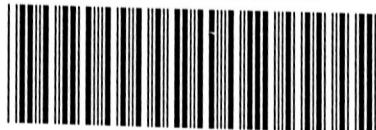
PDT – Prague Dependency Treebank

Pražský závislostní korpus 2.0 (PDT 2.0). Praha: Ústav formální a aplikované lingvistiky, Centrum pro počítačnou lingvistiku, Matematicko-fyzikální fakulta Univerzity Karlovy, 2005. Dostupný z: <<http://ufal.mff.cuni.cz/pdt2.0>>.

za + 4

Předložková skupina tvořená předložkou *za* a substantivem v akuzativu. Obdobné zkrácené označení používáme i pro ostatní pádové formy, např. *o* + 4.

Ústřední knih.Pef UK

2592062381